

Mgr. MIROSLAV SABOL, PhD. (1974) sa narodil v Prešove. Je vedeckým pracovníkom Historického ústavu SAV na oddelení dejín vied a techniky, zaoberá sa hospodárskymi a sociálnymi dejinami Slovenska a Československa v prvej polovici 20. storočia. Je spoluautorom viacerých monografií: *Od osmičky k osmičke – Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938* (2009), *1944 Slovenské národné povstanie* (2009), *Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války* (2009) a autorom niekoľko desiatok štúdií.

ELEKTRIFIKÁCIA V HOSPODÁRSKOM A SPOLOČENSKOM ŽIVOTE SLOVENSKA 1938 – 1948

Miroslav Sabol

ELEKTRIFIKÁCIA V HOSPODÁRSKOM A SPOLOČENSKOM ŽIVOTE SLOVENSKA 1938 – 1948

Miroslav Sabol

Miroslav Sabol

**ELEKTRIFIKÁCIA V HOSPODÁRSKOM
A SPOLOČENSKOM ŽIVOTE SLOVENSKA
1938 – 1948**

Bratislava 2010

© Mgr. Miroslav Sabol, PhD.
© Historický ústav Slovenskej akadémie vied
Foto© Archív autora a Archív Východoslovenských elektrární Košice

Recenzenti

PhDr. Ľudovít Hallon, CSc.
Doc. PhDr. Peter Miško, PhD.

Návrh obálky

Jozef Hupka

Grafická úprava

Jozef Hupka

Jazyková redakcia

PhDr. Eva Kratochvílová

Vydal

Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodam, spol. s r. o.

Publikácia vychádza v rámci VEGA grantu . 2/0097/10
„Spoločenské predpoklady a dôsledky vývoja vedy a techniky na Slovensku
v rokoch 1918 – 1989“ pri Historickom ústave Slovenskej akadémie vied.

Ilustrácia na obálke knihy

Dobový plagát, Archív Východoslovenských elektrární Košice

Všetky práva vyhradené. Nijakú časť tejto publikácie nemožno reprodukovať, kopírovať, uchovávať a šíriť prostredníctvom žiadnych médií – elektronických, mechanických, rozmnožovacích a iných – bez predchádzajúceho písomného súhlasu Historického ústavu SAV a autora.

Bratislava 2010

ISBN 978-80-89396-07-8

Miroslav Sabol

**ELEKTRIFIKÁCIA V HOSPODÁRSKOM
A SPOLOČENSKOM ŽIVOTE SLOVENSKA
1938 – 1948**

Bratislava 2010

Obsah

I. ÚVOD	9
II. HOSPODÁRSKY VÝVOJ SLOVENSKA 1938 – 1945	13
III. HOSPODÁRSKY VÝVOJ SLOVENSKA 1945 – 1948	23
IV. VÝVOJ ELEKTRIFIKÁCIE DO ROKA 1938	35
IV. 1. ZA IATKY ELEKTRIFIKÁCIE PRED ROKOM 1918	35
IV. 2. VÝSLEDKY ELEKTRIFIKA NÉHO PROCESU V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ	38
V. HOSPODÁRSKO-POLITICKÉ SÚVISLOSTI A VÝVOJ ELEKTRIFIKÁCIE V ROKOCH 1938 – 1942	43
V. 1. DÔSLEDKY VIEDENSKEJ ARBITRÁŽE V ODVETVÍ ELEKTRÁRENSTVA	43
V. 2. POKUSY O CENTRALIZÁCIU ELEKTRÁRENSTVA V OBDOBÍ AUTONÓMIE SLOVENSKA	47
V. 3. FORMOVANIE CENTRÁLNEHO ELEKTRÁRENSKÉHO PODNIKU PO VZNIKU VOJNOVEJ SLOVENSKEJ REPUBLIKY	50
V. 3.a Pôsobenie Ústrednej kancelárie v šoužitých elektrárenských spoločnostiach	50
V. 3.b Vznik Slovenských elektrární, ú . spol.	52
VI. ELEKTRIFIKÁCIA OBCÍ A HOSPODÁRSKE VÝSLEDKY ELEKTRÁRENSTVA V ROKOCH 1938 – 1943	57
VI. 1. OBLAS SPOJENÝCH ELEKTRÁRNÍ SEVEROZÁPADNÉHO SLOVENSKA	57
VI. 2. OBLAS ZÁPADOSLOVENSÝCH ELEKTRÁRNÍ	58
VI. 3. OBLAS JUŽNOSLOVENSÝCH ELEKTRÁRNÍ	59
VI. 4. OBLAS STREDOSLOVENSÝCH ELEKTRÁRNÍ	60
VI. 5. OBLAS VÝCHODOSLOVENSÝCH ELEKTRÁRNÍ	60
VI. 6. VÝSLEDKY PRVÉHO OBDOBIA INNOTI SLOVENSÝCH ELEKTRÁRNÍ Ú . SPOL.	61
VI. 7. STAVEBNÁ FIRMA TVORBA	64
VII. VPLYV VOJENSKO-POLITICKÉHO VÝVOJA V ROKOCH 1944 – 1945 NA VÝVOJ ELEKTRÁRENSTVA	67
VII. 1. PRIAME DOPADY BOJOVÝCH OPERÁCIÍ NA TECHNICKÝ ZÁKLAD U ELEKTRÁRENSTVA	67
VIII. HOSPODÁRSKO-POLITICKÉ SÚVISLOSTI A ORGANIZA NÝ VÝVOJ ELEKTRIFIKÁCIE V ROKOCH 1945 - 1948	73
VIII. 1. KONSOLIDÁCIA POMEROV V ELEKTRÁRENSTVE PO OBNOVENÍ SR	73
VIII. 2. ZNÁRODNENIE ELEKTRÁRENSTVA A JEHO ORGANIZA NÝ VÝVOJ V ROKOCH 1945 -1948	74
IX. POSTUP A HOSPODÁRSKE VÝSLEDKY ELEKTRIFIKÁCIE V ROKOCH 1945 - 1948	79
IX. 1. VÝSLEDKY ZNÁRODNENIA V ELEKTRÁRENSTVE A JEHO ÚLOHA V DVOJRO NOM PLÁNE	79
IX. 2. SITUÁCIA V ZÁSOBOVANÍ ELEKTRICKOU ENERGIU A VÝSLEDKY POVOJNOVEJ REKONŠTRUKCIE	80
X. VYUŽITIE ELEKTRICKEJ ENERGIE V PRIEMYSLE, PO NOHOSPODÁRSTVE A DOPRAVE	85
X. 1. BANÍCTVO A HUTNÍCTVO	85
X. 2. CHEMICKÝ PRIEMYSEL	86
X. 3. DREVÁRSKY A PAPIERENSKÝ PRIEMYSEL	88
X. 4. TEXTILNÝ PRIEMYSEL	89
X. 5. POTRAVINÁRSKY PRIEMYSEL	90
X. 6. PO NOHOSPODÁRSTVO	91
X. 6.a Alkvízia v po nohospodárstve	92
X. 7. DOPRAVA	94
X. 7.a Elektrifikácia železníc	94

X. 7.b Elektrifikácia mestskej dopravy	96
XI. VÝVOJ TECHNICKEJ ZÁKLADNE ELEKTRÁRENSTVÁ	97
XI. 1. HLAVNÍ DODÁVATELIA ELEKTROTECHNICKÝCH ZARIADENÍ NA SLOVENSKU	97
XI. 2. VÝVOJ SIETÍ NÍZKEHO NAPÄTIA (NN) A VYSOKÉHO NAPÄTIA (VN)	98
XI. 3. VÝVOJ VEDENÍ VE MI VYSOKÉHO NAPÄTIA (VVN)	100
XI. 4. TRANSFORMÁTORY A TRANSFORMA NÉ STANICE	102
XI. 5. STOŽIARE NÍZKEHO, VYSOKÉHO A VE MI VYSOKÉHO NAPÄTIA	103
XI. 6. VODNÉ ELEKTRÁRNE	104
XI. 6.a Technické parametre najvýznamnejších vodných elektrární	106
XI. 6.b Vážska kaskáda	107
XI. 6.c Vodné elektrárne na Starohorskom Potoku	108
XI. 6.d Kaskáda vodných elektrární pri Krennici	108
XI. 6.e Vodná elektrára Dobšiná	109
XI. 6.f Kaskáda vodných elektrární pri Nitre	109
XI. 7. TEPELNÉ ELEKTRÁRNE	110
XI. 7.a Tepelná elektrára Handlová	110
XI. 7.b Tepelná elektrára Krompachy	110
XI. 7.c. Mestská elektrára Bratislava II	111
XI. 7.d Tepelná elektrára Komárno	112
XI. 7.e Mestská elektrára Košice	112
XI. 7.e Tepelná elektrára Trnava	113
XI. 7.f Tepelná elektrára Modrý Kame	113
XII. CENY ELEKTRICKEJ ENERGIE	115
XIII. POROVNANIE VÝVOJA S ESKÝMI KRAJINAMI A SO ZAHRANI ÍM	119
XIII. SOCIÁLNY ROZMER ELEKTRIFIKÁCIE	123
XIII. 1. PROPAGÁCIA ELEKTRIFIKÁCIE MEDZI OBYVATE STVOM	123
XIII. 2. VÝSLEDKY INNOSTI ELEKTROTECHNICKEJ VE KOOBCHODNEJ Ú ASTINNEJ SPOLO NOSTI (EVUS)	124
XIII. 3. FORMY A POSTUPY PROPAGÁCIE	125
XIII. 4. ODBORNÝ RAST ELEKTRÁRENSKÉHO PERSONÁLU	127
XIII. 5. SOCIÁLNA STAROSTLIVOS O ZAMESTNANCOV	131
XIV. ZÁVER	137
PRAMENE A LITERATÚRA	139
ZUSAMMENFASSUNG	145
SUMMARY	147

Venujem Katke a Aničke

Podakovanie

Ďakujem za cenné rady a pomoc PhDr. Ľudovítovi Hallonovi, CSc. pracovníkovi Historického ústavu SAV v Bratislave a Mariánovi Seligovi pracovníkovi Archívu Východoslovenských elektrární v Košiciach.

I. Úvod

Kľúčový význam energetiky pre vedecko-technický rozvoj ľudskej spoločnosti na začiatku 21. storočia je nesporný. Každý jedinec vo vyspelejších častiach sveta je denne konfrontovaný s nevyhnutnosťou používania elektrickej energie pre jeho existenciu uprostred súčasnej civilizácie. Ľudská spoločnosť vníma elektrickú energiu v oblasti vedecko-technického rozvoja ako jeden z najtypickejších fenoménov dneška, ktorý môže predznamenávať ďalší vývoj civilizácie v budúcnosti.

V poslednom období figuruje tematika elektroenergetiky v prácach historikov vied a techniky stále častejšie. Okrem iného to súvisí s ďalším rastom významu tohto odvetvia pre celkový sociálno-ekonomický rozvoj spoločnosti, ale aj s vyostrovaním ekologických problémov okolo energetiky. Veľká časť obyvateľstva si totiž vypestovala negatívny vzťah k technike predovšetkým práve v súvislosti s kritikou vedľajších vplyvov výroby elektrickej energie na životné prostredie. Verejnosť pod dojomom propagandy často vyslovuje militantných ekologických organizácii odsudzuje tepelnú energetiku ako najväčšieho znečisťovateľa a jadrovú energetiku ako najnebezpečnejšiu sféru techniky. Ekologicky prínosnej hydroenergetike sa vytýkajú zásahy do pôvodného tvaru krajiny. Z pamäti verejnosti pritom akosi mizne spomienka na zásluhy elektroenergetiky pri zrode technického zázraku 20. storočia, ktorý umožnil predtým nepredstaviteľné zvýšenie životnej úrovne a celkovej kultúrnej úrovne života človeka. K náprave pokriveného obrazu elektroenergetiky v očiach verejnosti by mohlo prispieť zintenzívnenie výskumu jej vývoja v rámci dejín vied a techniky, ako aj sprístupnenie výsledkov tohto výskumu širším vrstvám spoločnosti. Veľká časť produkcie z oblasti dejín vied a techniky, najmä z pera profesionálnych historikov, je totiž určená skôr úzkemu kruhu odborníkov a hŕstke príležitostných záujemcov.

Keď spätne hodnotíme výsledky doterajšieho bádania na poli dejín elektroenergetiky treba uznať, že mnoho odborníkov vykonalo kus kvalitnej práce, zároveň ale musíme konštatovať, že v skutočnosti sme stále ešte len na začiatku. Dnes máme k dispozícii výsledky výskumu rozvoja elektroenergetiky z dvoch hlavných prameňov. Jedným sú profesionálne historické pracoviská a sekcie Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky. Druhým sú pracovné skupiny a jednotlivci z radov samotných elektrotechnikov, ktorí dlhé roky dokumentujú históriu vlastného odboru. Ide o historikov-amatérov, pôsobiacich v elektrárenských podnikoch, respektíve už na dôchodku, ktorých systematická dlhodobá práca dosiahla mimoriadne kvalitnú úroveň. Okrem menovaných dvoch hlavných prameňov nesmieme zabúdať aj na staršie práce, ktoré sú dodnes vynikajúcim prameňom bádania v sledovanej oblasti. Elektrotechnici už v prvej polovici 20. storočia sledovali nie len momentálny stav, ale aj predošlý vývoj elektrifikácie. Známa je napríklad práca A. Strauba ešte z roku 1911, mapujúca dosiahnutý stav technickej základne v Uhorsku. Z tejto práce vychádzal aj Š. Janšák, ktorý vo výročnej správe Ministerstva pre správu Slovenská z roku 1919 hodnotil úroveň elektrárnenstva konkrétne na Slovensku. Viacero retrospektívnych pohľadov na vývoj slovenského elektrárnenstva obsahujú periodiká a ročenky elektrotechnikov z medzivojnového obdobia, ako *Elektrotechnická ročenka* alebo *Elektrotechnický obzor*. Tiež pamätnice zjazdov inžinierov a špeciálne elektrotechnikov. Spomeňme len stať nestora slovenskej elektroenergetiky K.

Ambróza Elektrifikácia Slovenska v pamätnici zjazdu čsl. inžinierov v Košiciach v roku 1923. Špeciálne Slovensku bola venovaná *Pamätnica zjazdu elektrotechnikov* v Bratislave z roku 1932. Ďalší priekopník elektroenergetiky Ľ. Vávra vydal v roku 1944 prácu *Dnešný stav elektrifikácie Slovenska a jej vývin*. S tohto obdobia je aj dôležitá publikácia *Päť rokov sústavnej elektrifikácie Slovenska 1939-1943*, ktorú vydali poprední odborníci vtedajších Slovenských elektrární. Vo svojich prácach sa Slovensku venujú aj český odborníci V. Průcha, M. Efmertová a Ľ. Mikeš.

Od konca 50. rokov sa začal formovať výskum elektroenergetiky na pôde Slovenskej akadémie vied, v špecializovaných a vlastivedných múzeách, na vysokých školách a v ďalších odborných pracoviskách. V zborníkoch a odborných časopisoch sa objavovali prvé väčšie práce špeciálne z odboru dejín elektroenergetiky. Napríklad v roku 1964 vydal Ľ. Osvald v periodickom zborníku *Nové Obzory štúdiu Počiatky elektrifikácie východného Slovenska*. Spomínaný zborník *Z dejín vied a techniky na Slovensku* uverejnil v roku 1936 napríklad prácu V. Miškaya *Z histórie vodných elektrární na Slovensku*. Prenikanie elektrického pohonu do priemyslu mapovali štúdie a monografie z histórie jednotlivých priemyselných odvetví. Takýchto prác vyšlo veľké množstvo. Spomeňme len štúdie a monografie V. Deckera o papiernictve, P. Adamuva o strojárstve, R. Magulu, I. Herčka, E. Kladivíka o baníctve a banskej technike, M. Gregora o chemickom priemysle, Š. Javnického o silikátovom priemysle, K. Vadkertyovej o potravinárskom priemysle, atď. Odborníci z Technického múzea v Košiciach a zo Sekcie dejín techniky pri Technickej univerzite v Bratislave sú autormi celého radu prác o konštrukčnom vývoji pohonných motorov, využívaných v elektrárňach. Známe sú napríklad štúdie Ľ. Potočana O vývoji vodných turbín. O elektrifikácii v poľnohospodárstve písali pracovníci Poľnohospodárskeho múzea ako M. Petráš a Ľ. Vontorčík. Špeciálne na dejiny elektroenergetiky a na širšie hospodársko - politické súvislosti procesu elektrifikácie v podmienkach Slovenska a v príslušnom stredo európskom regióne sa orientuje L. Hallon z Oddelenia dejín vied a techniky v Bratislave. Dôležitá je jeho práca *Industrializácia Slovenska 1918-1938*. Zároveň treba upozorniť aj práce historikov hospodárskych dejín 19. a 20. storočia, ktoré sa z rôznych hľadísk dotýkajú problematiky vývoja elektroenergetiky. Napríklad state Ľ. Tibenského, Ľ. Faltusa, L. Liptáka, R. Holeca, M. Barnovského, M. Londáka, A. Bartlovej, M. Fabriciusa, P. Mička, B. Krasnovského a ďalších.

Ešte širšia je produkcia k dejinám elektroenergetiky z pera elektrotechnikov, ktorí sa vypracovali na poloprofesionálnych historikov techniky. Pôsobia alebo pôsobili v jednotlivých elektrárňach, energetických závodoch alebo výskumných pracoviskách, ako Výskumný ústav energetický a ďalšie. Dokumentujú všetky oblasti elektroenergetiky ako aj príbuzných odborov. Napríklad históriou hydroenergetiky sa už roky zaoberá L. Tekel, ktorý vydal viacero štúdií, žiaľ jeho hlavná práca *Dejiny vodných elektrární na Slovensku* ostáva zatiaľ v rukopise. Rovnako v rukopise ostala veľká práca otca slovenských hydroenergetikov P. Danišoviča o histórii prípravy toľko diskutovaných vodných diel na Dunaji. Rozvoj vodných a tiež jadrových elektrární sa zaoberá Š. Hromada. Prvých dvadsať rokov histórie jadrovej energetiky dokumentuje monografická práca K. Kostovského. Špecifické oblasti elektroenergetiky mapujú práce, ako *30 rokov Elektrovodu 1949-1979*, zostavená P. Kováčikom alebo *40 rokov slovenského energetického dispečingu v Žiline* od G. Mockovčáka. Do celkovej štruktúry doterajšej tvorby z oblasti dejín elektrotechniky nesporne patrí aj veľmi bohatá produkcia autorov z radov českých elektrotechnikov. Početné štúdie a monografie českých kolegov sa vo väčšej alebo menšej miere dotýkajú aj problematiky vývoja elektroenergetiky na Slovensku. Platí

to najmä v prípade veľkých syntetických diel, ktoré hodnotia rozvoj elektroenergetiky na pôde celej bývalej Československej republiky. Typickým príkladom sú práce Ľ. Iblera *Historie elektrisace v ČSSR* a M. Kubína *Rozvoj energetiky v Československu*. Vrcholom tvorby v rámci nášho spoločného predmetu bádania patria syntetické práce, ktoré vyšli z príležitosti založenia jednotlivých elektrárenských podnikov. Podávajú plastický obraz vývoja elektroenergetiky v jednotlivých regiónoch Slovenska. V rokoch 1972, 1992 a 2001 vydal V. Sládek tri regionálne syntetické monografie približujúce počiatky elektrifikácie a proces veľkoplošnej systematickej elektrifikácie Bratislavy a západného Slovenska. Tú istú problematiku v stredoslovenskom regióne hodnotí monografia Š. Samca z roku 1973 a V. Žiaka z roku 1993. Zrod a vývoj elektroenergetiky na východnom Slovensku zobrazuje syntetická regionalistická práca Ľ. Novotného a D. Končeka z roku 1989. Vrcholným spoločným dielom slovenských elektrotechnikov -historikov je strešná syntéza histórie našej elektroenergetiky *Elektrárénstvo na Slovensku 1920-1994*.

Môžeme skonštatovať, že dnešný stav bádania na poli energetiky a práce veľmi širokého frontu historikov elektroenergetiky sú skutočné úctyhodné. Na druhej strane však musíme konštatovať, že prevažná časť doterajšej produkcie sa nezaoberala celkovým plastickým obrazom elektrárénstva. Často krát je to len stručný prehľad celkového rozvoja elektroenergetiky, respektíve jej určitých oblastí. Chýba hlbší ponor do špecifických problémov, k čomu máme doteraz iba niekoľko ojedinelých štúdií. Hlavnou úlohou historikov z profesionálnych vedeckých pracovísk a historikov-elektrotechnikov z praxe by preto mal byť spoločný postup umožňujúci hlbkovú analýzu vývoja špecifických oblastí elektroenergetiky a následná syntéza získaných poznatkov v spoločnom diele. Elektrotechnici pôsobiaci v jednotlivých odboroch elektroenergetiky by sa mali zaujímať o minulosť vlastnej profesie a systematicky dokumentovať jej vývoj. Je v spoločnom záujme, aby sledovali, zachraňovali a zhromažďovali starší pramenný materiál zo svojho pracoviska, ktorému často hrozí úplná strata skartáciou.

Prekážkou v komplexnejšej analýze celého elektrárénstva je aj množstvo neprebádaného archívneho materiálu. Archívny výskum problematiky výrazne obmedzovalo neprístupnosť najdôležitejšieho fondu – Ministerstva dopravy a verejných prác v Slovenskom národnom archíve. Základ celej práce tvoria materiály s kľúčový podnikového archív VSE, ktorý disponuje s najkomplexnejšími prameňmi s celého územia Slovenka, žiaľ kompletný archív nie je spracovaný. Do roku 1945 existuje aspoň schéma fondov rozdelená na spisy, knihy, vedenie a správu, agendu zamestnancov, účtovníctvo, výrobu a technickú dokumentáciu. Po roku 1945 v dokumentácii už nie je žiadny systém. Pre porovnanie ZSE odovzdali celý archív do Štátneho oblastného archívu v Bratislave a disponovali objemovo len asi 1/3 oproti VSE a je tam dokumentácia súvisiaca len so západnou časťou Slovenska. V budúcnosti sa musia historici zaoberajúci sa touto problematikou sústrediť na archív VSE, ktorý vlastní množstvo dokumentov, ktoré doposiaľ neboli sprístupnené širšej vedeckej obci. Tento archív v posledných rokoch postupne spracováva zaničený archivár M. Seliga. Je to mravenčia práca, ktorá bude trvať ešte veľa rokov. Tieto materiály by mali byť podkladom pre komunity ľudí dokumentujúcich vývoj elektroenergetiky, aby sme mohli ešte hlbšie a objektívnejšie rozanalyzovať tento fenomén techniky v 19. a 20. storočí. Len torzo dokumentov sa však zachovalo z obdobia rokov 1945- 1948. Z tohto obdobia neexistujú podnikové štatistiky o vývoji elek-

trifikácie, dokonca od roku 1944 SE nevydávali žiadne výročné správy. Z tohto dôvodu bolo naozaj problematické podrobnejšie zmapovať toto obdobie.

II. Hospodársky vývoj Slovenska 1938 – 1945

Politika „appeasementu“ európskych veľmocí a agresívny nátlak nacistického Nemecka v rokoch 1933 - 1938 nasmerovali medzivojnové Československo k „mníchovskému diktátu“ a k „viedenskej arbitráži“ zo septembra a novembra 1938. Na základe týchto dohovorov „o nás bez nás“ muselo ČSR odstúpiť pohraničné územia susedným štátom, čím vznikol politicky, hospodársky a vojensky bezmocný štátny útvar, ponechaný na „milosť a nemilosť“ hitlerovského Nemecka. Slovensko stratilo približne štvrtinu územia, ako aj štvrtinu obyvateľstva. Vytvoril sa tu však väčší priestor na realizáciu „autonomistických myšlienok“, ktoré vyústili do vyhlásenia autonómie Slovenskej krajiny s vlastnou vládou a snemom v decembri 1938. Pre časť politických špičiek to bolo celožitovné úsilie „negatívom“ získanej autonómie bolo postupné budovanie totalitného systému, na čele s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou.¹

Vymazanie Československa z mapy Európy bolo zo strany nacistického Nemecka len „otázkou času“. Stačilo nájsť vhodnú zámienku pre likvidáciu. Tú predstavovalo spochybenie štátoprávnej legitímnosti ČSR osamostatnením Slovenska. Predstavitelia Nemecka preto pod silným nátlakom prinútili slovenskú vládu a snem vyhlásiť 14. 3. 1939 samostatnú Slovenskú republiku. Oficiálne uznanie 1. SR viacerými krajinami de iure, prípadne de facto umožnilo aj jej vytvorenie ešte pred začiatkom druhej svetovej vojny. Nový štát charakterizovali dva hlavné atribúty „vazalský“ vzťah k nacistickému Nemecku, kodifikovaný tzv. ochrannou zmluvou z marca 1939 a totalitný politický systém. Slovensko bolo postupne ideologicky, politicky, hospodársky a vojensky podriadené Nemecku. Spoločnosť sa mala budovať na tzv. stavovskom a vodcovskom princípe konzervatívneho paternalistického typu, reprezentovaného osobne hlavou štátu prezidentom *Jozefom Tisom* v úlohe „vodcu“. Ústava z júla 1939 formálne zaručovala základné občianske práva, ale zároveň dávala represívnym zložkám právomoc kedykoľvek internovať „nepohodlné“ osoby a potvrdzovala neobmedzenú vládu jednej strany. Snem predlžoval svoj vlastný mandát a zabránil novým voľbám. Pestrý „kaleidoskop“ organizácií a spolkov z medzivojnových rokov nová vládna moc „zošnuovala“ do jednotných stavovských, hospodárskych a kultúrnych organizácií. Politické zmeny prerušili kontinuitu vývoja demokracie a občianskej spoločnosti, čo malo pre Slovensko ďalekosiahle dôsledky.²

Voči konzervatívnejmu krídlu vládnej garnitúry v čele s *J. Tisom* stála opozičná skupina, vedená premiérom *V. Tukom* a ministrom vnútra *A. Machom*, presadzujúca výstavbu spoločenského systému nového štátu na ideologických princípoch „národného socializmu“ podľa vzoru nacistického Nemecka. Táto skupina získala rozhodujúci vplyv vo vládných kruhoch po nemecko-slovenských rokovaníach v Salzburgu v lete 1940, na podklade ktorých bolo Slovensko ešte pevnejšie pripútané k Nemecku ako jeho „súputník a rukojemník“. Nástup radikálneho krídla vládnej strany s „požehnaním“ Nemecka urýchlil aj riešenie tzv. židovskej otázky. Týmto sa naplno spustil „najtemnejší prúd“ života vojnovnej Slovenskej republiky. Prvé protizidovské opatrenia prijala už vládna moc v období autonómie. Po vzniku Sloven-

1 ČAPLOVIČ, Dušan et al. *Dejiny Slovenska*. Bratislava: AEP, 2000, s. 237-242.

2 Tamže.

skej republiky sa systematicky prehlbovali od čiastočných obmedzení občianskych práv a hospodárskych aktivít židovskej komunity až po odobratie základného ľudského práva na život vysídlením do tzv. nových domovov roku 1942 a na prelome rokov 1944/1945.³

V počiatočnom období mal politický systém, nastupujúci na pozadí klamlivých predstáv o nezávislom národnom vývoji, značnú podporu v rôznych vrstvách slovenskej spoločnosti. Nový režim získal pre spoluprácu aj viacerých predstaviteľov politického a najmä hospodárskeho života medzivojnového Slovenska. K podpore vládnej moci prispel relatívne úspešný hospodársky rast, ktorý bol „plodom“ súhry špecifických faktorov, predovšetkým vplyvu vojnovnej konjunktúry, do určitej miery však aj vládnych hospodárskych opatrení. Zároveň pokročil rozvoj slovenského vysokého školstva a vedy rozšírením univerzity v Bratislave o prírodovedeckú fakultu, dobudovaním Slovenskej vysokej školy technickej, ako aj založením Slovenskej vysokej školy obchodnej a Slovenskej akadémie vied a umení.⁴

Prehlbovanie vojnového konfliktu, kam bolo Slovensko zatiahnuté po boku Nemecka, zmena pomeru síl na svetových bojiskách a v medzinárodných vzťahoch, ako aj postupné zhoršovanie hospodárskych pomerov na Slovensku v spojení s bezuzdným vykorisťovaním slovenskej ekonomiky Nemeckom, prenikanie správ o skutočnom osude Židov v „nových domovoch“ a zostovanie represívneho charakteru režimu viedli k poklesu širšej podpory politického systému. Začal sa formovať odboj, rozčlenený do dvoch hlavných prúdov, na tzv. občiansky a komunistický odboj. Dve krídla rezistencie proti režimu predstavovali domáci pendant dvoch hlavných centier zahraničného odboja, reprezentovaného exilovou československou vládou v Londýne a komunistickou emigráciou v Moskve. Pod vplyvom vzniku protifašistickej koalície Západu so Sovietskym zväzom našli predstavitelia občianskeho a komunistického odboja „spoločnú reč“ v tzv. Vianočnej dohode z decembra 1943. Vznikol vrcholný orgán odboja Slovenská národná rada a za pomoci odporcov režimu v štátnej správe, hospodárskych inštitúciách a v armáde sa rozbehli prípravy povstania proti vládnej moci ako spojencovi nacistického Nemecka. Vojensko-strategické ciele povstania, ktoré malo byť koordinované so vstupom sovietskej armády do Podunajskej kotliny, sa nepodarilo uskutočniť pre „nedočakavosť“ radikálnych partizánskych skupín. Tieto spustili vojenské akcie predčasne. Vedenie odboja následne vyhlásilo 29. augusta 1944 Slovenské národné povstanie. Napriek tomu, že bolo vojensky potlačené nemeckou armádou, pre slovenský národ malo prelomový historický význam. Predstavovalo samostatné vystúpenie medzinárodného dosahu, ktorým sa slovenský národ začlenil do protihitlerovskej koalície a tým aj medzi moderné demokratické národy. Na povstaleckom území pôsobili vládne, zákonodarné a územno-správne orgány, ktoré v danej podobe vytvárali predpoklady pre rovnoprávne postavenie Slovenska a slovenského národa v obnovennej demokratickej Československej republike. Po zániku vojnovej Slovenskej republiky v apríli 1945 sa však politicko-spoločenský, štátoprávny a hospodársky vývoj uberal iným smerom než aký vytýčilo SNP.⁵

Autonómne Slovensko v oklieštenej ČSR sa postupne „prebúdzalo“ do tvrdej hospodárskej reality. Jej „trpká príchuť ešte zhorkla“ dôsledkami viedenskej arbitráže v novembri 1938. Odstúpením južných a niektorých severných oblastí utrpelo hospodárstvo a infraštruktúra Slovenska značné straty. Železničná sieť, pracne dobudovaná v medzivojnových

3 Tamže.

4 CAMBEL, Samuel et al. *Dejiny Slovenska V*. Bratislava: Veda, 1985, s. 385-388.

5 JABLONICKÝ, Jozef. *Povstanie bez legiend*. Bratislava: Obzor, 1990, s. 64-77.

rokoch, bola na viacerých významných úsekoch opäť prerušená. Bratislava stratila na južnej trase priame spojenie so stredným a východným Slovenskom. S českými krajinami bolo Slovensko priamo spojené len v úseku Praha – Jihlava - Brno – Trenčianska Teplá. Prerušili sa aj niektoré hlavné cestné ťahy, elektrická sieť a telekomunikačné spojenia.⁶

Odrhnutie južných území však najviac postihlo poľnohospodársku výrobu. V Maďarsku ostali najúrodnejšie regióny s intenzívnym, trhovo orientovaným poľnohospodárstvom. Išlo približne o tretinu rozlohy ornej pôdy s podstatnou časťou osevných plôch obilnín a technických plodín, najmä cukrovej repy, tabaku a kukurice, ako aj o najproduktívnejšiu časť ovocinárstva. Priemysel zaznamenal straty predovšetkým v potravinárstve, lebo na odrhnutých územiach sa nachádzali významné cukrovary, mlyny a iné potravinárske závody. Slovensko muselo Maďarsku prenechať aj značný podiel na rudnom baníctve, ťažbe magnezitu, kožiarstve, polygrafickom priemysle a asi tretinu plynární a elektrární. Z celkového pohľadu však priemysel „obišiel“ lepšie ako poľnohospodárstvo, lebo stratil len asi pätinu kapacít.⁷

Slovensko získalo cestou autonómie významné kompetencie v riadení hospodárstva. Autonómna vláda prevzala na území Slovenska riadenie dopravy, spojov a ďalších zložiek infraštruktúry, ako aj niektorých štátnych podnikov a vlastných financií prostredníctvom samostatných ministerstiev hospodárstva, financií a verejných prác. Rozpočet Slovenskej krajiny bol však hlboko deficitný. Hrozilo, že autonómna vláda bude prosieť o pomoc centrálnu pražskú vládu. V záujme zachovania hospodárskej nezávislosti pristúpila autonómna vláda k vypísaniu prvej veľkej samostatnej pôžičky. Slovensko získalo aj širšie zastúpenie vo vedení centrálnej emisnej banky, ktorá dostala nový názov Národná banka Česko – Slovenská. Zároveň sa zmenilo označenie spoločnej meny z Kč na K.⁸

Radikálne naladení hospodárski predstavitelia nového režimu na Slovensku si do budúcnosti stavali veľké ciele. Plánovali „nacionalizáciu“ českého aj židovského kapitálu, dokončenie pozemkovej reformy, rozmach priemyslu a infraštruktúry. V rámci možností, ktoré mali boli tieto plány „megalomanské“. „Triezvejší“ národohospodári, medzi nimi aj prvý minister hospodárstva P. Teplanský, však varovali pred neuváženými krokmi, najmä pred útokmi proti kapitálu českých krajín, ktorého odliv mohol slovenskú ekonomiku ťažko poškodiť. Budúcnosť ďalšieho vývoja hospodárstva na Slovensku v skutočnosti už pred marcom 1939 „udávali“ tvorcovia projektov veľkoplošnej ekonomiky nacistického Nemecka a expanzie jeho popredných kapitálových skupín. Hlavné zásady „spolupráce a pomoci“ zo strany Nemecka boli dohodnuté na rokovaníach politických a hospodárskych zástupcov Slovenska v Nemecku v októbri 1938 a februári 1939. Do budúcnosti sa počítalo s exploataciou surovinových zdrojov, hutníctva, zbrojárstva, chemického priemyslu a ďalších kľúčových odvetví.⁹

Vznikom samostatného štátneho útvaru na území Slovenska v marci 1939 sa jeho ekonomika dostala do kvalitatívne novej situácie. Hospodárske podmienky samostatného štátu však už boli do značnej miery predurčené predchádzajúcim vývojom od októbra 1938. Oso-

6 PRŮCHA Václav at al. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*. 1. Díl období 1918 – 1945. Brno: Doplněk, 2004, s. 484-485., FALTUS, Jozef -PRŮCHA Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 - 1945*. Bratislava: 1969, s. 314.

7 CAMBEL, Samuel. *Slovenská dedina (1938-1944)*, Bratislava: SAP, 1996, s. 7-10.

8 GEBHART, Jan -KUKLÍK, Jan. *Druhá republika 1938-1939*. Praha: Paseka, 2004, s. 224-230. PRŮCHA Václav at al., ref.6, s. 431.

9 FALTUS, Jozef -PRŮCHA Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja*, ref. 6, s. 321. PRŮCHA Václav at al., ref.6, s. 441., ŠTEFÁNIKOVÁ, Antónia: *O niektorých aspektoch zahraničného obchodu Slovenskej republiky v období rokov 1939 – 1945*. In: *Historický časopis*, 2000, roč. 48, č. 3, s. 463-464.

bitne to platilo pre sféru zahranično-obchodných vzťahov. Nový ekonomický priestor Slovenska sa totiž vzápätí po svojom vzniku stal, aj keď nepriamo, súčasťou nového „životného priestoru“ ekonomiky nacistického Nemecka. „Základný kameň“ ďalšieho vývoja hospodárstva na Slovensku až do roka 1944 položili slovensko – nemecké dohody o hospodárskej „spolupráci“, obsiahnuté v tajnom protokole tzv. ochrannej zmluvy, uzavretej medzi Nemeckom a jeho prvým satelitom 23. marca 1939. Tajný protokol vymedzoval hlavné oblasti a zásady vzájomných ekonomických vzťahov. V skutočnosti bol „desatorom“ hospodárskej závislosti Slovenska na Nemecku.¹⁰

Tzv. platobná dohoda stanovila princípy zúčtovania slovensko-nemeckej obchodnej výmeny. Práve mechanizmus zúčtovania, ktorý mal prebiehať na podklade clearingu, predstavoval v nasledujúcich rokoch kľúčový nástroj postupného „vysávania“ ekonomiky Slovenska. Platobná dohoda stanovila aj oficiálny výmenný kurz nemeckej marky (RM) a novej meny slovenského štátu slovenskej koruny (Ks) v pomere 1 RM : 11,62 Ks. Výmenný kurz bol vzhľadom na reálny stav „úžernický“ nadhodnotený v prospech nemeckej meny. Slovensko malo intenzifikovať rastlinnú a najmä živočíšnu výrobu, rozšíriť geologický prieskum a zvýšiť produkciu baníctva, predovšetkým nafty a rúd. Súčasťou úloh bolo urýchlenie rozvoja všetkých oblastí infraštruktúry, aby sa mohlo Slovensko stať spoľahlivým zázemím pre „ťaženie na východ“. V priemysle Nemecko požadovalo prednostné budovanie drevárstva, hutníctva a osobitne strojárstva, zatiaľ čo odvetvia konkurujúce nemeckému priemyslu sa mali utlmiť, napríklad výroba cementu. Významnou súčasťou dohôd boli nadiktované metódy priamej kontroly hospodárstva Nemeckom. Slovensko muselo prijať nemeckého zástupcu do pripravovanej emisnej banky, ako aj do vládných orgánov pri zostavovaní rozpočtu a schvaľovaní úverov. Systém priamej kontroly Nemecko neskôr rozšírilo o tzv. beráterov (poradcov), dosadzovaných priamo do strategických podnikov. Samostatné Slovensko „pocítilo na vlastnej koži“ dopady hospodárskej „spolupráce“ s Nemeckom už v prvých dňoch svojej existencie. Nemecká armáda po obsadení českých krajín 15. 3. 1939 pokračovala ďalej na východ a obsadila pohraničné územie Slovenska, kde vytvorila tzv. ochranné pásmo. Práve tu sa nachádzali nové zbrojárske podniky, ako aj ďalšie významné závody a hustá sieť infraštruktúry. Slovenská vláda dodatočne súhlasila s „dozorom“ nemeckej brannej moci nad zbrojovkami. Počet strategických podnikov s nemeckým „dozorom“ sa rozšíril až na 25 slovensko-nemeckou zmluvou o tzv. vojensko-hospodárskych podnikoch z januára 1940.¹¹

Hospodárstvo Slovenska pod „patronátom“ nacistického Nemecka zaznamenalo najmä v kvantitatívnych ukazovateľoch značný rozvoj. Pre slovenský priemysel aj poľnohospodárstvo sa totiž „dokorán“ otvoril obrovský priestor ekonomiky Nemecka, ktorý sa zároveň s vojenskými úspechmi nemeckej armády ďalej rozširoval. S prehlbovaním vojnového konfliktu prudko rástla aj „absorbčná“ schopnosť tohto priestoru. V záverečnej fáze vojny sa zmenil na „čiernu diery, pohlcujúcu“ takmer všetky druhy produkcie bez ohľadu na kvalitu a hospodárnosť výroby. Vojnová konjunktúra teda vyriešila jednu z kľúčových otázok zaostávania ekonomiky Slovenska v predchádzajúcich rokoch problém odbytu. Vládna moc nacistického Nemecka potrebovala na určitý čas pozitívny hospodársky obraz Slovenska, lebo hralo úlohu „výkladnej skrine jej otcovského“ vzťahu k malým národom. Vykorisťovanie

10 ČAPLOVIČ, ref.1, s. 251. LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko v 20. storočí*. (2. vyd.) Bratislava: Kaligram, 1998, s. 208.

11 CAMBEL, Samuel et al. *Dejiny Slovenska V*, ref. 4, s. 372. PRŮCHA Václav at al., ref. 6, s. 537.

slovenskej ekonomiky Nemeckom malo preto spočiatku prevažne skryté formy, na rozdiel od krajín priamo anektovaných nemeckou armádou. O zapojení Slovenska do štvorročného plánu nemeckej ríše, píše 13. apríla 1939 aj noviny *Volksdeutsche Zeitung*: „Ako obchodný partner mohlo by sa Slovensko stať pre Ríšu nie bezvýznamným hospodárskym faktorom, pri čom len vzájomné a postupné odbúranie colných hradieb mohlo by viesť k úzkej spolupráci na hospodárskom poli medzi oboma štátmi...“¹²

Vláda vojnovaj Slovenskej republiky mohla prezentovať pred zahraničím, ale najmä pred vlastným národom pozoruhodné hospodárske výsledky. Úspešné objemové ukazovatele v porovnaní s údajmi o stagnácii a poklese z medzivojnových rokov boli vhodným nástrojom propagandy, predstavujúcej „blahodarný“ vplyv slovenskej samostatnosti a vládnej politiky na oživenie hospodárstva a prekonanie „koloniálneho útlaku“ Slovenska v zaniknutej ČSR. Propaganda poukazovala najmä na rozvoj priemyslu a infraštruktúry.

Základy pomerne úspešného ekonomického vývoja sa v skutočnosti vytvorili už v poslednom období existencie medzivojnovaj ČSR, keď prostredníctvom nového kurzu vládnej hospodárskej politiky a prílevu kapitálu z českých krajín nastalo oživenie dlhodobo stagnujúcej industrializácie. V 30. rokoch sa konečne podarilo uskutočniť hlavné zámery výhľadových programov rozvoja infraštruktúry, menovite železníc, ciest, elektrifikácie a vodnej dopravy. Po roku 1938 stačilo už len „nastúpiť do rozbehnutého vlaku“ rozmachu infraštruktúry. V atmosfére ohrozenia ČSR vojnovým konfliktom prebiehala na Slovensku horúčkovitá výstavba zbrojárskych, ale aj chemických, kožiarskych a iných veľkopodnikov, ktoré spustili výrobu práve na prelome 30. a 40. rokov. Vo východnej časti ČSR, predstavujúcej potenciálne frontové zázemie, sa sústredili zásoby a suroviny pre hospodárstvo. Tieto pripadli Slovensku. Vojnové potreby Nemecka a jeho satelitov zabezpečili odbyt moderným podnikom, ako aj technicky zaostalým závodom, ktoré v predošlom období stáli z dôvodu nerentabilnosti. Vzhľadom na podmienky vojnového hospodárstva malo Slovensko priaznivú štruktúru priemyslu. Prevažovali odvetvia potrebné pre vojnovú výrobu, ktoré sa mohli oprieť o domácu surovinovú základňu, ako baníctvo, drevárstvo, chemický priemysel, strojárstvo, kožiarstvo, potravinárstvo. Odvetvia ľahkého priemyslu s civilnou výrobou, závislé na vzdialených svetových trhoch a dovoze surovín mali menší podiel. Slovensko takmer celú vojnu predstavovalo „ostrov kludu v oceáne“ svetového vojnového konfliktu a až do polovice roka 1944 bolo ušetrené náletov. Výstavba hospodárstva a výroba preto mohli napredovať bez väčších obmedzení. Postupujúca inflácia a podhodnotený výmenný kurz slovenskej koruny voči ríšskej marke vytvárali ilúziu vysokých ziskov a motivovali k rozširovaniu výroby a k novým investíciám.¹³

Vojnová Slovenská republika v prvom období po osamostatnení vystupovala na medzinárodnej scéne ako suverénny štát, nezávisle budujúci vlastnú ekonomiku. Okrem Nemecka a jeho satelitov udržiavala veľmi čulé obchodné styky s viacerými neutrálnymi štátmi na zmluvnom základe. Hospodárske ministerstvá, vytvorené ešte v podmienkach autonómie, prevzali všetky kompetencie na území Slovenska a ďalej kontinuálne pôsobili. V apríli 1939 sa uskutočnila menová odluka a vznikol samostatný cedulový ústav Slovenská národná banka. Vláda slovenského štátu podnikla pragmatický krok a prizvala k spolupráci skúse-

¹² *Národné noviny*, roč. 70, 15. 4. 1939, č. 87, s. 6.

¹³ Bližšie pozri FALTŮS, Jozef -PRŮCHA Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 - 1945*. Bratislava: 1969, s. 308 a n.

ných národohospodárov medzivojnového obdobia, predovšetkým *Imricha Karvaša* a *Petra Zátka*, ktorí nemalým dielom prispeli k priaznivým výsledkom hospodárskej politiky. Najvyšším orgánom riadenia ekonomiky sa stal komitét hospodárskych ministrov a guvernéra Slovenskej národnej banky. Do funkcie guvernéra bol zvolený práve *I. Karvaš*. Treba objektívne konštatovať, že vládne hospodárske kruhy Slovenska „nesedeli zo založenými rukami.“ Aby demonštrovali svoj odklon od liberalizmu medzivojnovkej ČSR prijali opatrenia podľa vzoru tzv. industrializačnej politiky bývalého Uhorska. Išlo predovšetkým o zákony č. 299 a 307 z roka 1940 o podpore priemyslu a daňových úľavách. Zákony kopírovali niektoré ustanovenia uhorského industrializačného zákona z roka 1907. Poskytovali zľavy na železnici, colné zľavy a dokonca štátne dotácie na krytie úmoru a úrokov pri investičných pôžičkách. Daňové úľavy boli podmienené využitím ušetrených prostriedkov na nové investície, prípadne na sociálne účely v prospech zamestnancov. Vláda prijala aj ďalšie motivačné opatrenia, najmä možnosti veľkých odpisov zo starších aj nových investícií.¹⁴

Totalitný režim vojnovkej Slovenskej republiky, vystupujúci „v mene národa“, si dokázal získať tisíce radových občanov konkrétnymi opatreniami v sociálnej a hospodárskej oblasti. Približne do roka 1943 sa režimu darilo vytvárať „kulisu usmievavého Slovenska“. Medzi konkrétne výsledky patrilo predovšetkým odstránenie „chronickej nemoci“ medzivojnového obdobia, ktorou bola nezamestnanosť. Nové možnosti uplatnenia a hospodárskej aktivity sa vytvorili pre všetky vrstvy obyvateľstva. Vojnová konjunktúra zvýšila zamestnanosť v priemysle približne o 50 %. Ďalšie lukratívne pracovné príležitosti poskytovalo Nemecko, kde sa dobrovoľne vystriedali osoby zo Slovenska v počte asi 200 tis. Nútene vysídlené osoby českej národnosti uvoľnili takmer 20 tis. pracovných miest pre štátnych zamestnancov, úradníkov a príslušníkov inteligencie. Slovenskí roľníci mohli využiť lepšie odbytové možnosti v súvislosti s odrhnutím južných úrodných území a s prudkým rastom „hladu“ po základných životných potrebách. Zvyšovanie odbytu pocítili aj slovenskí remeselníci a živnostníci, ktorých rady sa podstatne rozšírili cestou arizácie. K formovaniu „láskavej tváre“ nového režimu prispeli jednorázové alebo systémové sociálne opatrenia, ako zavedenie rodinných prídavkov, odborové rekreácie a podobne. Zvýšili sa príjmy obyvateľstva a v porovnaní s okolitými krajinami vládla podstatne priaznivejšia zásobovacia situácia.¹⁵

Štátna regulácia prenikla do sféry cenotvorby, zamestnaneckej a mzdovej politiky, do obchodu, poľnohospodárstva aj priemyslu. V rokoch 1940 – 1942 štát prešiel od čiastočných zásahov k zložitému systému usmerňovania celej ekonomiky. Vznikli inštitúcie ako Cenový úrad, Ústredný úrad práce a v poľnohospodárstve k staršej Obilnej spoločnosti pribudli nové štátnomonopolistické centrály Slovpol, dve ústredne pre kontrolu rastlinnej a živočíšnej výroby a ďalšie. Inštitucionálny vývoj centrálného usmerňovania hospodárstva vyvrcholil roku 1942 založením *Najvyššieho úradu pre zásobovanie*, ktorý spojil Cenový úrad a ústredne pre kontrolu poľnohospodárskej výroby.¹⁶

Štát rozdelil ceny jednotlivých tovarov na usmerňované a voľné, zaviedol všeobecnú pracovnú povinnosť pre občanov od 18 do 60 rokov a tzv. pracovnú službu v armáde, stano-

14 FABRICIUS, Miroslav: *Slovenské hospodárstvo v „európskom veľkopriestore“*. In: *Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP*. Materiál z odborného historického seminára Múzeum SNP Banská Bystrica 18. 6. 1999. Banská Bystrica: Adade, 1999, s. 22-25.

15 PRŮCHA Václav at al., ref. 6, s. 542.

16 FALTUS, Jozef -PRŮCHA Václav. Prehľad hospodárskeho, ref. 6, s. 359. ZÁTKO, Peter. *Národohospodár Peter Zátka spomína*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1994, s. 94-96.

vil maximálne mzdy, kontrolu obchodu a priame zásahy do rastlinnej a živočíšnej výroby, známe už z predošlého obdobia, ešte prehľbil. V priemysle štátne orgány usmerňovali predovšetkým sféru distribúcie a využitia surovín, neskôr však zasahovali aj priamo do výrobných programov a hospodárenia jednotlivých podnikov. Pod stálou kontrolou boli závody podliehajúce nemeckému vojenskému veleniu. „Ruka“ štátu napokon zasiahla aj do každodenného života obyvateľstva. Kým spočiatku vládny režim dával, neskôr stále viac uberal. Aby sa vyhol nepopulárnemu lístkovému systému, zavádzal od roka 1940 tzv. odberné knižky na vybrané druhy nedostatkových tovarov. Ich zoznam bol stále dlhší a rozšíril sa na veľkú časť základných životných potrieb. Zároveň s postupujúcou infláciou rástli ceny, najmä dovážaných tovarov. „Všímavý“ občan rýchlo zistil, že jeho mzda rastie pomalšie než ceny v obchodoch, nehovoriac už o čiernom trhu. Zatiaľ čo mzdový index zaznamenal od roka 1939 do jari 1944 rast približne 80 %, životné náklady robotníckej rodiny sa zvýšili o 118 %. Zhoršovanie sociálnych pomerov „nahľadávalo“ dôveru k vládnej garnitúre a medzi ľuďmi sa šírila nespoľahlivosť.¹⁷

Postupne vznikal celý systém legislatívnych aktov a mechanizmov politického charakteru na dosiahnutie jednotlivých hospodárskych cieľov. Viaceré z prijatých opatrení mali kontroverznú povahu. Do krajnej polohy sa charakter politických opatrení v ekonomike vojnovnej Slovenskej republiky dostal v programe arizácie, čiže vyvlastnenia majetku židovskej komunity. Obsah pojmu arizácia sa postupne rozširoval od kapitálových účasí židovských veľkopodnikateľov, cez vlastníctvo stredných podnikov, živností, poľnohospodárskej pôdy, domového majetku, cenností až po osobne veci jednoduchých židovských rodín.¹⁸

Predpokladom urýchlenia a prehĺbenia arizácie bol komplexný súpis židovského majetku. Uskutočnil sa k 2. septembru 1940. Podľa jeho výsledkov predstavoval kapitálový, podnikový, domový a poľnohospodársky majetok Židov celkovú hodnotu 4,4 mld. Ks vrátane pohľadávok, ktorými bol zatažený. V súpise však už neboli zahrnuté kľúčové židovské podniky, prevzaté v predchádzajúcom období domácim a nemeckým kapitálom, ani majetok medzičasom transferovaný do zahraničia. Arizačný proces kulminoval približne v období od septembra 1940 do septembra 1942. „Lavínu“ vrcholnej „revolučnej“ fázy arizácie spustil zákonodarný zbor Snem Slovenskej republiky prijatím ústavného zákona č. 210 zo septembra 1940. Týmto zákonom dali poslanci na dobu jedného roka vláde do rúk plnú moc vo veci „riešenia židovskej otázky“. Vláda následne v priebehu roka vydala sústavu vládnych nariadení s charakterom zákona, predstavujúcu legislatívny podklad kompletnej demontáže občianskych, ľudských a majetkových práv židovskej komunity. Sústava legislatívnych aktov vyvrcholila vládnym nariadením č. 198 zo septembra 1940, ktorý sumarizoval a prehľboval celú protižidovskú legislatívnu agendu. Štvavú protižidovskú kampaň umocňovali následne vládne periodika na čele s najútočnejšími novinami *Gardistom*.¹⁹

17 FALTUS, Jozef -PRŮCHA Václav. Prehľad hospodárskeho, ref. 6, s. 342. Štatistická príručka Slovenska, rok 1946. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave 1946, s. 260.

18 CAMBEL, Samuel. Slovenská dedina, ref. 7, s. 47-48. Pozri bližšie KAMENEC, Ivan. Po stopách tragédie. Bratislava: Archa, 1991, s. 55 a n.

19 Tamže, s. 49. pozri bližšie KLAMKOVÁ, Hana. : Protižidovská propaganda: dehumanizácia Židov na stránkach Gardistu (1939-1942). In. SOKOLOVIČ, Peter (ed.) *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938-1945. Slovenská republika očami mladých historikov VII*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 351-360.

Arizáciu centrálné riadila osobitná inštitúcia Ústredný hospodársky úrad, spadajúca do systému štátnomonopolistického usmerňovania ekonomiky. V jej čele stál smutne známy konjunkturálny karierista *Augustín Morávek*. Predmetom arizácie sa podľa hlásení *A. Morávka* stalo 1 888 podnikov, zatiaľ čo ostatné štát likvidoval, aby neprekážali „kresťanskej konkurencii“. Arizácia bola jedným veľkým „boomom“ korupcie, defraudácii a „tunelovania“ podnikov. Od roka 1941 štát už otvorene vystupoval ako arizátor. V máji 1941 bolo poštátnené židovské pôdne vlastníctvo, v septembri 1941 domový majetok a v máji 1942 aj židovské hnutelnosti. V tomto období už odchádzali prvé transporty do vyhladzovacích táborov. „Vystahovaným“ Židom štát odobral posledné osobné veci. Vládne hospodárske inštitúcie potom vyvlastnený židovský majetok rôznymi formami odpredávali.²⁰

„Hlasno“ proklamovaný program nacionalizácie démonizovaného českého kapitálu narazil, podobne ako v prípade kapitálu židovského, na neprekonateľný „útes“ záujmov nemeckých bánk a koncernov. Pozície čelných banských a hutníckych spoločností českých krajín na Slovensku prevzala *Deutsche Bank* a koncerny *A. G. Reichswerke Herrman Göring*, *Preussische Bergwerke und Hütten A. G. Berlin*, *Weitscher Magnesitwerke* a ďalšie. Slovenský štát na podklade dohôd s Nemeckom postúpil práva na ťažbu ropy spoločnosti *Deutsche Erdöl A. G. Konzern H. Göringa* ovládol aj nové zbrojovky na Považí a od štátu „odkúpil“ železiarsky komplex na Pohroní. Vláda v skutočnosti železiarne predala na symbolickú cenu a každoročne prispievala na dopravné náklady podniku subvenciami zo štátnej rozpočtu. Najväčší chemický podnik Slovenska *Dynamit-Nobel* v Bratislave sa dostal do rúk najmocnejšieho nemeckého chemického koncernu *I. G. Farbenindustrie*. Podiel nemeckého kapitálu v podnikovej sfére Slovenska vzrástol v krátkom období rokov 1938 – 1942 zo 4 % na 51,6 %.²¹

Zahraničný obchod s hospodárskym priestorom Veľkonemeckej ríše predstavoval asi 70 % až 85 % zahranično-obchodnej výmeny Slovenska v rokoch 1939 – 1943. Úspešnú stránku hospodárskeho rozvoja vojnovnej Slovenskej republiky reprezentovalo najmä budovanie infraštruktúry a nárast objemu priemyselnej výroby. Slovenský štát však už mal „na čom stavať“. V budovaní infraštruktúry stačilo dokončiť alebo ďalej rozvinúť projekty uskutočňované v 30. rokoch. Nový smer vývoju infraštruktúry udávali v prvom rade záujmy nemeckého Wehrmachtu, ktorý Slovensko premieňal na spoľahlivé predmostie pre ťaženie „Drank nach Osten“.²²

V železničnej doprave sa podarilo dokončiť medzivojnové projekty výstavby tratí dobudovaním technicky veľmi náročného úseku Martin – Banská Bystrica. Pomerne rýchlo sa odstránili aj problémy v železničnej doprave, spôsobené odstúpením južných území Maďarsku. Novou traťou sledovaného obdobia bol úsek Prešov – Strážske. Slovenský štát postavil celkom 83 km nových železničných tratí. Náklady spolu s rekonštrukciami železníc dosiahli 1,514 mld. Ks do roka 1943. Rozvoj cestnej siete pokračoval výstavbou kvalitných štátnych

20 LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko*, ref. 10, s. 208. KAMENEC, Ivan. ref. 18, s. 208-210. MIČKO, Peter. : Arizácia a zmeny vlastníkov v priemyselných podnikoch (na príkladoch stredoslovenských drevárskych závodoch). In. SOKOLOVIČ, Peter (ed.) *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938-1945. Slovenská republika očami mladých historikov VII*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 474-479.

21 LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko*, ref. 10, s. 199., Za obdobie rokov 1939 – 1945 sa výrazne zmenil podiel českého a nemeckého kapitálu v slovenských účastinných spoločnostiach. Zatiaľ čo český podiel klesol z 84 % na 8 %, nemecký podiel stúpol z 0,2 % na 62 %, FABRICIUS, M.: ref. 14, s. 20. FALTUS, Jozef-PRŮCHA Václav. *Prehľad hospodárskeho*, ref. 6, s. 342, LIPTÁK, Lubomír. *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom*. Bratislava : 1960, s. 47-55., s. 68-70.

22 LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko*, ref. 10, s. 198.

ciest, ktorá sa rozbehla v druhej polovici 30. rokov. Geografická orientácia hlavných cestných ťahov sa však musela prispôbiť strategickým zámerom Nemecka. V rokoch 1939 – 1943 pribudlo 280 km štátnych ciest, čo si vyžiadalo náklady 0,805 mil. Ks. Podiel vozoviek s pevným povrchom na celkovej rozlohe cestnej siete vzrástol za uvedené obdobie z 13 % na 28 %.²³

Podľa veľmi približných štatistických podkladov dosiahol priemysel celého Slovenska vrátane južných regiónov zvýšenie objemu výroby počas rokov 1937 – 1943 asi o 63 % a v počte činných osôb zaznamenal nárast okolo 51 %. Vzhľadom na vývoj v predchádzajúcom období, menovite v 20. rokoch, bol uvedený kvantitatívny posun úspechom. Rast produkcie však bol vo väčšine priemyselných odvetví najmä výsledkom maximálneho využitia, prípadne rozšírenia, už existujúcich podnikov. Nové živnostenské oprávnenia v továrenském priemysle, v počte asi 170 za sledované roky, sa týkali prevažne menších alebo stredne veľkých prevádzok. Výstavba nových závodov kľúčového významu ostala obmedzená na niekoľko subjektov v určitých odvetviach, konkrétne napríklad v chemickom, odevnom a obuvníckom priemysle.²⁴

K najväčším novopostaveným závodom patrili prevádzky podniku syntetických vlákien *Vistra* v Bratislave, odevné závody firmy *Nehera* v Trenčíne, obuvnícky závod v Baťovanoch (Partizánske) alebo prevádzky podniku na drevené baraky v Turanoch. Krivka vzostupu priemyselnej výroby mala najdynamickejší priebeh v rovnakých odvetviach ako počas konjunktúry druhej polovice 30. rokov. Išlo predovšetkým o kovospracujúci, respektíve strojársky, priemysel, chemický a kožiarsky priemysel. Nový impulz dostalo odvetvie spracovania dreva. Uvedené oblasti priemyslu zaznamenali rast objemu výroby za roky 1937 – 1943 v rozmedzí od 70 % až do 250 %. Nosným odvetvím sa stalo strojárstvo, ktoré v kulmináčnom bode vojnovéj konjunktúry zamestnávalo asi 30 % činných osôb v priemysle. Strojárstvo však bolo temer jednoznačne orientované na zbrojársku výrobu, pričom podstatná časť produkcie pripadala na dve nové považské zbrojovky. V chemickom priemysle malo okrem výstavby závodu *Vistra* najväčší význam obnovenie výroby výbušnín v bratislavskom podniku firmy *Dynamit-Nobel*. Prezieravejší národohospodári už od roka 1943 upozorňovali na skutočnosť, že rozmach zbrojárstva bol iba konjunkturálnym javom, preto po ukončení vojny hrozil celej sfére výroby pre armádu kolaps.²⁵

Hospodárske podružie Slovenska voči Nemecku, ekonomické dopady arizácie a účasti Slovenska vo vojne, inflácia, ako aj postupné zhoršovanie zásobovacích pomerov za všadeprítomného dozoru inštitúcií vojnového hospodárstva viedli k šíreniu nespokojnosti do stále ďalších vrstiev spoločnosti. Približne od roka 1942 začali „padať ružové okuliare z očí“ aj mnohým stúpencom vládneho režimu. K zásadným odporcom politického systému sa pridávali pôvodne lojálni občania. Významné bunky politickej rezistencie vznikli na pôde hospodárskych inštitúcií a korporácií, kde pôsobili viacerí medzivojnoví národohospodári a predstavitelia politického života predvojnovéj ČSR, najmä bývalí agrárci, ale aj zástupcovia

23 FALTUS, Jozef-PRŮCHA Václav. Prehľad hospodárskeho, ref. 6, s. 314-315. Pozri bližšie. HRONČEK, Pavel. : Tunely na železničnej trati Brezno- Tisovec-Slavošovec vybudované v období Slovenskej republiky (1939-1944) a ich súčasné miesto v krajine. In. ŠMIGEL, Michal- MIČKO, Peter,- SYRNÝ, Marek (ed.) *Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944-1945. Slovenská republika očami mladých historikov V*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, Katedra histórie FHV UMB, Štátna vedecká knižnica, 2008, s. 149-150.

24 PRŮCHA Václav at al., ref. 6, s. 530.

25 Tamže, s. 523.

ľavicovej inteligencie. Nespokojnosť s politickými a následne aj s hospodárskymi pomermi sa pretavila do podoby konkrétnych akcií na pozadí formovania myšlienky ozbrojeného povstania. Príprava ozbrojeného povstania sa urýchlila po uzavretí tzv. Vianočnej dohody o spoločnom postupe občianskeho a komunistického odboja na konci roka 1943. Kľúčovú úlohu v materiálnom zabezpečení povstania zohral Najvyšší úrad pre zásobovanie a Slovenská národná banka. Obe menované inštitúcie viedol *I. Karvaš*. Národohospodári opäť využili momentálny vojensko-politický vývoj. Pod zámienkou ochrany pred náletmi spojeneckého letectva sťahovali materiálne a finančné zdroje z Bratislavy a juhozápadného Slovenska na stredné Slovensko. Presadili aj budovanie moderných skladov v regiónoch povstania. *I. Karvaš* zabezpečil, aby sa v banskobystrickej pobočke Slovenskej národnej banky sústreďilo 3,541 mld. Ks, čo predstavovalo dve tretiny voľných peňažných prostriedkov. *I. Karvaš* súčasne zariadil presun drahých kovov v objeme 953 kg na stredné Slovensko, odkiaľ boli počas povstania prevezené do Moskvy. Ďalšiu časť rezerv drahých kovov nechal zablokovať vo švajčiarskych bankách, čím rezervy zachránil pred ulúpením nemeckou armádou.²⁶

Po vyhlásení Slovenského národného povstania 29. 8. 1944 vznikli na jeho území nové zákonodarné, vládne a výkonné orgány vrátane hospodárskych vládnych inštitúcií, ktoré boli predobrazom politického a štátoprávneho usporiadania po zániku vojnovkej Slovenskej republiky. Hospodársku legislatívu schvaľovala Slovenská národná rada. Úlohu hospodárskych ministerstiev prevzali tri poverenictva, konkrétne Poverenictvo SNR pre financie, vedené *V. Paulíny* a *K. Markovičom*, Poverenictvo SNR pre veci hospodárske a zásobovacie, na ktorého čele stáli *Ľ. Púll* a *Ľ. Ursíny* a Poverenictvo SNR pre verejné práce. Na povstaleckom území pôsobila samostatná Slovenská národná banka, vytvorená z pobočky v Banskej Bystrici, ako aj samostatná Poštová sporiteľňa. Zásobovanie povstaleckej armády a obyvateľstva zabezpečovali všetky významnejšie podniky oslobodeného územia, ako aj družstevné centrály, veľkostatky. Na krytí finančných potrieb sa podieľali tunajšie pobočky komerčných bánk. Hospodárske kapacity a infraštruktúra na povstaleckom území nemohli byť počas dvoch mesiacoch využité pre potreby nemeckého veľkoplošného vojensko-hospodárskeho komplexu. Počas bojov so slovenskou povstaleckou armádou bola uzatvorená Dohoda o zásobovaní nemeckej armády na Slovensku (*Militärvertrag*), ktorou sa pre Nemcov otvorila cesta k úplnému ovládnutiu slovenského hospodárstva.²⁷

26 ZAŤKO, ref. 14, s. 103-106.

27 CAMEL, Samuel. :Hospodárske pomery v Slovenskom národnom povstaní. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2003, s. 34-35. MIČKO, Peter- CHLADNÁ, Zuzana.: Hospodárska situácia Slovenska v rokoch 1944 – 1945. In. ŠMIGEL, Michal- MIČKO, Peter,- SYRNÝ, Marek (ed.) *Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944-1945. Slovenská republika očami mladých historikov* V. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, Katedra histórie FHV UMB, Štátna vedecká knižnica, 2008, s. 149-150.

III. Hospodársky vývoj Slovenska 1945 – 1948

Ozbrojeným povstaním proti fašizmu na jeseň 1944 si vytvoril slovenský národ veľkú „šancu“ vstúpiť do rodiny moderných národov demokratickej Európy. Vojensko-politické pomery v strednej Európe a vnútropolitický vývoj v obnovenom Československu po roku 1945 však z vytvorenej šance stále viac „ukrajovali“. Slovensko vstúpilo do bipolárneho sveta a „ocitlo sa“ práve na hranici dvoch rodiacich sa politicky nezmieriteľných svetových sústav. Skutočnosť, že Slovensko oslobodila spod útlaku nacistického Nemecka sovietska Červená armáda a rozloženie politických síl v novej ČSR mali za následok, že hranica dvoch protikladných svetov sa posunula na západ a Slovensko sa tým dostalo „na nesprávnu stranu“.

V prvom období po zániku vojnovnej Slovenskej republiky sa vyhliadky budovania demokratickej spoločnosti na nových základoch v zmysle programu Slovenského národného povstania javili ako reálne. Nový systém orgánov vládnej a zákonodarnej moci, ako aj regionálnej a miestnej správy, kopíroval systém vytvorený na povstaleckom území počas SNP. Vládne a zákonodarné funkcie prevzala Slovenská národná rada a Zbor povereníkov. Na regionálnej a miestnej úrovni sa ujali moci národné výbory. Predstavitelia SNR uznali právomoci novej ústrednej vlády, ktorú vymenoval prezident *E. Beneš* ešte pred oslobodením celého územia ČSR na začiatku apríla 1945. Vláda začala pôsobiť v Košiciach, kde prijala svoj prvý povojnový tzv. košický vládny program. Jeho obsah sa stal základným kameňom štátoprávneho, politického a hospodárskeho vývoja ČSR v rokoch 1945 – 1948. Zloženie ústrednej vlády, SNR a obsah košického vládneho programu predstavovali kompromis moskovského a londýnskeho exilu, ako aj ich pendantov v domácom odboji. Obnovený spoločný štát mali tvoriť dva rovnoprávne štátotvorné národy Česi a Slováci. Po stránke hospodársko-politickej sa malo Československo vydať novou „tretou cestou“ na rozhraní medzi kapitalizmom a tzv. socializmom štátno-monopolistického typu, ktorý v povojnovom období získal veľké sympatie vo viacerých krajinách Európy.²⁸

Kompromis v politických a hospodárskych otázkach dosiahnutý medzi predstaviteľmi bývalého komunistického a demokratického odboja však pre vodcov komunistickej strany predstavoval iba „odrazový mostík“ ďalšieho stupňovania požiadaviek s konečným cieľom vybojovať „proletársku revolúciu“, čiže uchopiť totalitnú moc v krajine. Demokratický tábor videl naplnenie hospodárskych cieľov košického vládneho programu v realizácii prezidentských dekrétov o znárodnení kľúčového priemyslu a bánk z októbra 1945. Komunistická strana išla ďalej a požadovala znárodnenie, čiže poštátnenie podnikov s viac ako 50 zamestnancami a parceláciu hospodárstiev s výmerou pôdy nad 50 ha. Úspešný krok napred v „revolučnom ťažení“ komunistov znamenalo ich celoštátne volebné víťazstvo v parlamentných voľbách z mája 1946.²⁹

Predsedom vlády sa stal „prvý muž“ komunistickej strany *Klement Gottwald*. Komunisti získali významné pozície vo vláde, parlamente, ako aj v ďalších vládnych orgánoch a inštitúciách. Zároveň do značnej miery ovládli hlavné mocenské zložky, najmä bezpečnosť, čiastočne aj armádu a vplyvné organizácie bývalých odbojárov. Prenikali do vedenia spoločenských

28 ČAPLOVIČ, ref. 1, s. 259.

29 Tamže, s. 267. LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko*, ref. 10, s. 292.

organizácií a inštitúcií. Dôležitou „údernou silou“ sa stali komunistami ovládané zjednotené odbory. Vytvoril sa prechodný stav dvojvládia komunistickej strany a demokratických síl, označovaný ako riadená demokracia. Komunisti však viedli ofenzívny politický zápas, zatiaľ čo predstavitelia demokratických strán len chabo bránili dovtedy získané pozície a „status quo“ politických pomerov.³⁰

Jednou z hlavných prekážok na ceste komunistickej strany k moci bolo rozloženie politických síl na Slovensku. Parlamentné voľby roku 1946 tu s veľkým predstihom pred komunistami vyhrala Demokratická strana, vytvorená zástupcami niekdajšieho občianskeho odboja a umierneného krídla rozpustenej HSLŠ. Predsedom SNR sa stal zástupca Demokratickej strany *Jozef Lettrich* a do čela Zboru povereníkov zvolili exponenta slovenských komunistov *Gustáva Husáka*. Vedeniu celoštátnej komunistickej strany sa však podarilo podkopať postavenie Demokratickej strany na Slovensku cestou postupného okliešťovania právomocí slovenských vládnych a zákonodarných orgánov. Celoštátna KSC získala pre uvedenú taktiku politické špičky Komunistickej strany Slovenska, ako aj vládnych politikov českých demokratických strán, ktorí nedokázali prekročiť vlastný tieň čechoslovakizmu. Týmto sa prehĺbil proces demontáže kompetencií SNR a Zboru povereníkov, zrejmy už od prvých mesiacov po obnovení ČSR a spečatený v troch tzv. pražských dohodách. Orgány vládnej reprezentácie Slovenska sa postupne menili na „prívesok“ centrálnej vlády a parlamentu.³¹

V polovici roka 1947 rozvinuli českí a slovenskí komunisti spoločnú rozhodujúcu „ofenzívu“ proti hlavným pozíciám demokratických síl. Využívali pri tom celý arzenál nástrojov nátlaku, charakteristický pre obdobie po roku 1948, čiže represálie bezpečnostných zložiek, vykonštruované obvinenia, falošné dôkazy, zavražďovanie. Prvý útok smeroval proti slovenskej Demokratickej strane. Po „zúrivej“ ohováračskej kampani spojenej so zatýkaním sa v októbri 1947 podarilo slovenským komunistom vytlačiť viacero zástupcov Demokratickej strany zo Zboru povereníkov a získať v tomto orgáne rozhodujúci vplyv. Analogický priebeh mal aj parlamentný puč „v réžii“ centrálneho vedenia komunistickej strany vo februári 1948, keď sa po demisii „zradných“ ministrov za demokratické strany podarilo obsadiť väčšinu kresiel vo vláde a následne aj v parlamente komunistami.

V parlamentnej demokracii bežná rekonštrukcia vlády znamenala v súdobých vnútropolitických pomeroch ČSR na pozadí medzinárodnej situácie roku 1948 zásadný obrat vo vývoji spoločenského systému. V priebehu niekoľkých dní sa ČSR zmenila na totalitný štát „pod patronátom“ jednej štátostrany. Komunistická strana prostredníctvom získaných mocenských nástrojov komplexne ovládla celú štruktúru politického, hospodárskeho a spoločenského života krajiny. Túto zlikvidovala a postupne vybudovala nové štruktúry, zodpovedajúce jej politickému programu a ideológii. Parlamentný systém viacerých strán de facto zanikol. Rozvetvené spektrum občianskej spoločnosti, reprezentované početnými hospodárskymi a spoločenskými organizáciami, bolo zlikvidované. Podľa vzoru jednotných odborov a mládežníckeho hnutia vznikali vo všetkých hospodárskych a spoločenských oblastiach jednotné organizácie a zväzy „pod zástavou“ komunistickej strany. Prevratné zmeny v ekonomike dospeli ďaleko za horizont hospodárskych požiadaviek komunistov z obdobia 1945 – 1947. Pod rúškom „boja za odstránenie všetkých foriem vykorisťovania človeka člo-

30 ČAPLOVIČ, ref. 1, s. 266.

31 BARNOVSKÝ, Michal. Na ceste k monopolu moci. Bratislava: Archa, 1993, s. 97, s. 117.

vekom“ dohnal komunistický režim tzv. proces znárodňovania „ad absurdum“. Komplexne zlikvidoval a zamedzil súkromné podnikanie vrátane individuálnych živností. Na podklade programu združstevňovania podľa sovietskeho vzoru sa v 50. rokoch začala aj likvidácia všetkých foriem súkromnej poľnohospodárskej výroby.³²

Komunistická strana si nechala nastolenie totalitného režimu „potvrdiť“ nedemokratickými voľbami v máji 1948 na princípe jednotnej kandidátky tzv. Národného frontu. V júni 1948 vystriedal E. Beneša na poste prezidenta K. Gottwald, čím sa zväčšil proces preberania moci komunistickou stranou na všetkých úrovniach života spoločnosti. Hospodárske ciele komunistická strana sumarizovala a oficiálne vyhlásila ako tzv. „generálnu líniu výstavby socializmu“ na svojom IX. zjazde v máji 1949. V nasledujúcom období sa však predstavy veľkej časti komunistov o politickej a hospodárskej podobe novej „socialistickej spoločnosti“ museli do značnej miery korigovať pod tlakom radikálnych síl, forsírovaných predĺženou rukou sovietskych bezpečnostných zložiek v ČSR. Moc v komunistickej strane a tým aj v celej spoločnosti uzurpovalo radikálne krídlo vládneho režimu. Jeho predstavitelia „pripravili“ svojim umierneným „súduhom“ ešte tvrdšie represálie než politickým odporcom komunistickej strany v predošlých mesiacoch. Radikálna skupina presadila totálnu stalinizáciu a jej program znamenal ďalšie prehĺbenie disproporcií politického a hospodárskeho vývoja. Týmto sa začala strastiplná štyridsaťročná cesta „budovania základov komunizmu“.³³

V priebehu niekoľkých mesiacov bojových operácií a politických zvrátov na prelome rokov 1944 –1945 boli výsledky vojnovkej konjunktúry na Slovensku do značnej miery narušené a v mnohých prípadoch úplne likvidované. Slovensko v plánoch emigrácie malo napomôcť naštartovanie ekonomiky obnoveného spoločného štátu, vzhľadom na pomerne úspešný hospodársky vývoj a skutočnosť, že bolo dlho ušetrené priameho dopadu bojov. Tieto plány sa v poslednom období existencie vojnovej Slovenskej republiky zrútili. „Hrádze“ inflácie sa pretrhli pod tlakom požiadaviek velenia nemeckých okupačných vojsk, ktoré po obsadení Slovenska v septembri 1944, predstavovali 1 mld. Ks mesačne. Nárast vnútorného dlhu a zamrznuté pohľadávky voči Nemecku znamenali pre povojnové Slovensko obrovský „rest“ okolo 14,4 mld. Ks. Ešte podstatne vyššie hodnoty dosiahli materiálne škody. Letecké nálety na hospodárske ciele od júna 1944, bojové operácie v priebehu SNP, ale najmä prechod frontovej línie medzi nemeckou a sovietskou armádou, ktorý v náročných geografických podmienkach Slovenska trval od začiatku októbra 1944 až do konca apríla 1945, zanechali hlboké stopy vo všetkých oblastiach hospodárstva.³⁴

Ustupujúca nacistická armáda navyše „s nemeckou precíznosťou“ zámerne poškodzovala infraštruktúru, najmä železnice, odvážala technické zariadenia závodov alebo ich znehodnotila. Poškodených bolo približne 36 % z celkovej dĺžky 3 306 km železníc. Zo 665 lokomotív ostalo prevádzkyschopných len 22. V priemysle vojna postihla najmä rafinérie, takmer zničené náletmi Spojencov, ako aj viaceré banské podniky, elektrárne, železiarne v Podbrezovej, strojárne podniky, menovite zbrojovky.³⁵

Demontáže technických zariadení sa týkali desiatok podnikov. Nemecká armáda odviekla 3 600 vagonov strojov a zariadení. Celý priemysel trpel akútnym nedostatkom surovín, polo-

32 ČAPLOVIČ, ref. 1, s. 268-271.

33 CAMBEL, Samuel (ed.). Dejiny Slovenska VI. Bratislava: Veda, 1988, s. 239-243.

34 Tamže, s. 74.

35 Tamže, s. 73, LONDÁK, Miroslav. *Otázka industrializácie Slovenska*. Bratislava: VEDA, 1999, s. 15.

tovarov a pohonných hmôt. Civilná výroba sa rozbiehala s veľkými ťažkosťami a hekticky budovaný zbrojársky komplex stratil ukončením vojny „hlavného odberateľa“. Do značnej miery sa potvrdili obavy národohospodárov ešte z obdobia vrcholiacej vojnovkej konjunktúry o ďalší osud zbrojárského priemyslu po skončení vojny. Napríklad v najväčšej zbrojovke v Dubnici nad Váhom, zamestnávajúcej v rokoch 1942 – 1943 okolo 15 tis. činných osôb, pracovalo k septembru 1945 len asi tisíc zamestnancov. Zbrojárstvo dostalo nový impulz až po zásadných zmenách medzinárodných a vnútorných politických pomerov na konci 40. rokov. Priemyselná výroba roku 1945 dosiahla vplyvom naznačenej povojnovej situácie len asi 36 % objemu z roka 1943. Poľnohospodárstvo bolo ochromené stratou ťažných zvierat, najmä koni, ktorých stavy klesli približne na polovicu predvojnového počtu. Stavy dobytky sa znížili asi o tretinu. Priame následky prechodu frontovej línie znemožnili v prvom microvomu roku obrobiť viac ako 100 tis. ha poľnohospodárskej pôdy. Celkové vojnové škody spolu s dopadmi na terciárnu sféru sa podľa súdobých odhadov vyšplhali na 114,5 mld. povojnových čsl. korún, čo údajne predstavovalo trojnásobok národného dôchodku Slovenska.³⁶

V prvých mesiacoch po ukončení vojny bola na programe dňa predovšetkým konsolidácia hospodárskych pomerov, zabezpečenie nevyhnutných surovín pre jednotlivé oblasti hospodárstva a základných životných potrieb pre obyvateľstvo. Súčasne sa formovala nová štruktúra hospodárskeho riadenia. V najvyššej „inštancii“ bola reprezentovaná ústrednými vládnymi orgánmi, ktoré sa vytvárali už od začiatku februára 1945 podľa vzoru povstaleckých hospodárskych povereníctiev Slovenskej národnej rady. Vzniklo Povereníctvo pre financie na čele s *T. Tvarožkom*, Povereníctvo pre priemysel, živnosti a zásobovanie, vedené *P. Zatkom* a *Ľ. Púllom*, Povereníctvo poľnohospodárstva a pozemkovej reformy s povereníkmi *Ľ. Ursíny* a *M. Faltanom*, ako aj Povereníctvo verejných prác s hlavným predstaviteľom *Ľ. Ľ. Stykom*. Jedným z hlavných predpokladov normalizácie hospodárskej situácie bola stabilizácia menových pomerov. Do októbra 1945 tvorilo Slovensko „de facto“ samostatnú menovú a do určitej miery aj colnú a hospodársku jednotku.³⁷

Výrazom menovej samostatnosti bol pretrvávajúci obeh slovenskej koruny a existencia Slovenskej národnej banky. Jej vedenie prevzala dočasná správa v zložení *Ľ. Oliva*, *Ľ. Michalík* a *K. Markovič*. Na celoštátnej úrovni sa obnovili kompetencie Národnej banky československej. Menové pomery v povojnovej ČSR boli skutočne „pestré“ a neprehľadné. Okrem slovenskej a protektorátnej koruny tu obiehali maďarské Pengő, znehodnotené ríšske marky, čiastočne aj poľské zloté, ako aj marky západných spojencov a ruské ruble. S Červenou armádou sa do ČSR dostali československé korunové poukážky exilovej vlády, vytlačené počas vojny v zahraničí. V záujme odstránenie menového chaosu boli do leta 1945 postupne vytlačené z obehu cudzie platidlá. Vládne finančné orgány a inštitúcie Slovenska čiastočne „zabrzdili“ ďalší nárast inflačného tlaku na slovenskú menu okolovaním slovenských platiel v obehu k 3. júlu 1945.

Zabezpečenie základných funkcií ekonomiky obnoveného spoločného štátu s jednotnou štruktúrou cien a miezd však vyžadovalo zavedenie spoločnej meny formou výmeny slovenských a protektorátnych korún za obeživo ČSR. Zavedenie jednotnej meny považovala za nevyhnutné česká aj slovenská strana. Mechanizmus výmeny platiel a najmä kritériá stano-

³⁶ ČAPLOVIČ, ref. 1, s. 264.

³⁷ LONDÁK, Miroslav., ref. 35, s. 25-32.

venia výmenného kurzu starej a novej meny však vyvolávali značné rozpory. Orientácia podľa vnútornej hodnoty protektorátnej a slovenskej koruny bola temer nemožná, lebo vzhľadom na odlišný ekonomický vývoj oboch častí nového štátu v predchádzajúcom období chýbali porovnateľné štatistické údaje. Zástupcovia vládnych finančných kruhov Slovenska a českých krajín sa preto na rokovaníach v polovici júna 1945 dohodli na pridelení určitého kontingentu nového obeživa pre západnú a východnú časť ČSR. Hľadanie kľúča, podľa ktorého by sa mohol stanoviť kontingent pre Slovensko a české krajiny sa stal „kameňom úrazu“.³⁸

Česká strana navrhovala prideliť Slovensku objem nového obeživa podľa jeho podielu na výnose štátnych daní a dávok v 30. rokoch, čo bolo absolútne neprijateľné. Podiel Slovenska v krízových 30. rokoch bol najnižší za celé medzivojnové obdobie a nezodpovedal postaveniu slovenskej ekonomiky v rámci obnovenej ČSR. Slovenskí národohospodári presadzovali ako hlavné kritérium stanovenia kontingentu podiel na počte obyvateľov, čo by v prípade Slovenska predstavovalo 27 %.

Sporné strany v konečnom dôsledku uzavreli zdĺhavé rozhovory bez obojstranne prijateľnej dohody. Ich „akademické“ debaty „vyriešili“ nátlakové skupiny v centrálnych vládnych orgánoch, ktoré presadili výmenu peňazí pri vzájomnom pomere protektorátnej a slovenskej koruny 1 : 1. V uvedenom pomere sa zároveň platidlá oboch častí štátu mali vymieňať za novú československú menu. Hodnotu novej meny stanovili približne na jednu tretinu hodnoty predvojnovej československej koruny. Referenčnou menou sa stal americký dolár pri pevnom kurze 1 \$: 50 Kčs. Predstaviteľom finančnej sféry Slovenska nepomohla ani skutočnosť, že na poste centrálného ministra financií stál v sledovanom období „matuzalem“ slovenskej politiky *Vavro Šrobár*. Proti „revolučne“ naladeným silám vo vládnych kruhoch bol bezbranný. V kulminačnom bode polemík o koncepcii menovej reformy v júli 1945 podľahol za nejasných okolností náhlemu smrteľnému onemocneniu povereník pre financie *T. Tvarožek*. Na jeho miesto nastúpil exponent Demokratickej strany *Matej Ľosko*. Stanovenie výmenných kurzov protektorátnej, slovenskej a československej koruny na pozadí menovej reformy roku 1945 sa zaradilo medzi kontroverzné otázky hospodárskych dejín Slovenska. Jadrom spornej otázky bol rozdiel medzi oficiálne stanoveným a reálnym kurzom slovenskej a protektorátnej koruny. Slovenskí národohospodár odhadovali reálny kurz 1 : 2 až 1 : 4 v prospech slovenskej koruny podľa jej kúpnej sily na štátnom a čiernom trhu v povojnových mesiacoch. Z uvedeného rozdielu medzi oficiálnym a údajným reálnym kurzom protektorátnej a slovenskej koruny sa viacerí ekonómovia, publicisti, ako aj „šarlatáni“, pokúšali už v povojnovom období a v nasledujúcich desaťročiach odhadnúť škody, ktoré mala ekonomike Slovenska zapríčiniť súdobá menová reforma. Pre korektné posúdenie sledovanej otázky však postrádame dostatok objektívnych štatistických podkladov a najmä nezaujaté, skutočne odborné, analýzy.³⁹

Menová reforma znamenala definitívny koniec existencie samostatného menového teritória na území Slovenska. Zároveň zanikla Slovenská národná banka, ktorá sa stala súčasťou centrálného cedulového ústavu ako Oblastný ústav Národnej banky československej v Bratislave. Oblastný ústav si však do roka 1948 zachoval autonómne postavenie a viaceré významné kompetencie v personálne, úverovej a devízovej oblasti, ako aj vo vzťahu k zahra-

38 HORVÁTH, Štefan -VALACH, Ján. Peňažníctvo na Slovensku 1945-1950. Bratislava: Alfa, 1984, s. 48-51.

39 Tamže. LONDÁK, Miroslav. , ref. 35, s. 25-26.

ničiu. Samostatne spravoval šesť pobočiek cedulovej banky na Slovensku a viedol rokovania o urovnaní pohľadávok voči Nemecku a ďalším štátom z vojnového obdobia. Oblasťný ústav viedla dočasná správa s predsedom *Ľ. Michalíkom*.

Podobne ako väčšina ostatných závažných hospodársko-politických opatrení roka 1945 aj menová reforma prebehla na podklade dekrétu prezidenta republiky. Išlo o dekrét č. 91/1945 o obnove československej meny. Prezidentské dekréty predstavovali jeden z charakteristických atribútov systému tzv. riadenej demokracie. V zložitej povojnovej situácii riešili naliehavé úlohy bez vleklých parlamentných debát a zákulisných politických treníc. Na druhej strane práve absencia širšej verejnej diskusie umožnila zakotviť rozhodnutia zásadnej povahy signalizujúce odklon od štandardnej parlamentnej demokracie a trhovej ekonomiky. Menová reforma sa uskutočnila k 1. novembru 1945. Okrem zavedenia jednotnej meny plnila aj úlohu významného protiinflačného opatrenia. Výsledkom vojnovej inflačnej špirály, ktorá súvisela predovšetkým s vykorisťovaním ekonomiky českých krajín a Slovenska nacistickým Nemeckom, bol nárast množstva peňazí v obehu medzi decembrom 1938 a 31. októbrom 1945 zo 14,3 mld. Kč na 123,5 mld. Kčs. Objem vkladov vzrástol za uvedené obdobie zo 61,6 mld. Kč na 208 mld. Kčs. Podľa ďalšieho dekrétu prezidenta republiky č. 95/1945 museli byť všetky vklady, ako aj pohľadávky, poisťky a cenné papiere, sústredené a zablokované v peňažných ústavoch, podobne ako židovské hodnoty počas vojnovej Slovenskej republiky. V dňoch meny peňazí od 29. 10. do 4. 11. 1945 dostali občania k dispozícii najviac 500 Kčs novej meny na jedného rodinného príslušníka. Množstvo peňazí v obehu s tým znížilo na 19 mld. Kčs. V peňažných ústavoch na viazaných vkladoch ostali zablokované hotovostné prostriedky v celkovej sume 256 mld. Kčs, z čoho na Slovensko pripadalo 9,3 %, čiže 23,8 mld. Kčs. Inflačný previs z vojnového obdobia, pochádzajúci najmä z clearingových obchodov s Nemeckom prestal po uvedených opatreniach priamo ohrozovať vývoj meny a ekonomiky obnoveného Československa.⁴⁰

Peňažné prostriedky z blokových vkladov mohli byť za určitých podmienok uvoľnené pre hospodárske subjekty a čiastočne aj pre obyvateľstvo. Štát „ochotne“ umožnil čerpanie prostriedkov na úhradu daní, dávok a poplatkov. Ďalej sa mohli čerpať prostriedky na mzdy, prevádzku podnikov a na presne stanovené sociálne účely. „Uvoľňovacia“ agenda bola v kompetencii peňažných ústavov za celoštátnej kontroly a usmerňovania Národnou bankou československou. Napriek úsiliu udržať uvoľňovanie vkladov „na uzde“, dochádzalo k únikom nepovolenými cestami v sprievode prechmatov a korupcie. Stačí uviesť len skutočnosť, že so svojimi finančnými prostriedkami mohli voľne disponovať politické strany, ktoré to aj náležite využívali na nekalé praktiky. Sprievodné javy uvoľňovania vkladov, ako aj čiastočné problémy počas meny peňazí na jeseň 1945, poslúžili ako vhodný argument v zmanipulovaných procesoch proti čelným predstaviteľom finančnej sféry po roku 1948.⁴¹

Do konca júla 1947 uniklo z viazaných vkladov celkom 40,6 mld. Kčs, z čoho na Slovensko pripadalo asi 20 %. Bol to dvojnásobok podielu Slovenska na pôvodnom objeme viazaných vkladov. Napriek tomu sa uvoľňovanie blokových peňažných prostriedkov stalo ďalšou kontroverznou kapitolou dejín peňažníctva a česko-slovenských vzťahov. Agenda uvoľňovania vkladov bola totiž v českých krajinách údajne „benevolentnejšia“. Paralelne s uvoľňova-

40 HORVÁTH, Štefan -VALACH, Ján. ref. 38, s. 80.

41 Tamže, s. 81.

ním vkladov narastala suma nových peňazí v obehu, ktorá do konca augusta 1947 dosiahla takmer 58 mld. Kčs. Výsledným efektom uvedených procesov bolo obnovenie inflačných tlakov.

Vládne finančné kruhy sa pokúsili zabrániť nebezpečenstvu inflácie zriadením tzv. Likvidačného fondu menového podľa zákona č. 141 z júla 1947. Poslaním Fondu bolo prevziať inflačný balík viazaný v peňažných ústavoch aj so zahraničnými pohľadávkami z vojnového obdobia a toto „neblahé“ dedičstvo vojny postupne zlikvidovať. Likvidačný fond menový spravoval inflačný previs až do peňažnej reformy roku 1953. Medzičasom ďalej uvoľňoval viazané vklady, čím sa inflačný proces prehlboval. Fond zanikol v rámci peňažnej reformy a zostávajúca obrovská suma viazaných vkladov takmer 100 mld. Kčs, z čoho prepadla v prospech štátu zároveň s blokovanými cennými papiermi a poisťkami. Podiel Slovenska na zostatku viazaných vkladov predstavoval asi 9,8 mld. Kčs. Desatisíce československých občanov prišli týmto o celoživotné úspory a majetok v cenných papieroch. Majetok „ulúpený“ vlastným občanom štát využil predovšetkým na stabilizáciu ekonomiky, deformovanej „veľkými víťazstvami prvej päťročnice“.⁴²

V povojnovom období štát podnikol aj viacero doplnkových opatrení na stabilizáciu meny a uvoľnenie inflačných tlakov. Išlo najmä o súbor majetkových a tzv. mimoriadnych dávok. Väčšina z týchto dávok bola „ideovým dieťaťom“ exponentov komunistickej strany a mali tzv. triedny charakter, čo znamenalo, že ich hlavným zámerom bolo ekonomické oslabenie majetnejších vrstiev obyvateľstva. Protiinflačný efekt mal spočívať v tom, že odčerpali „nadmerné neoprávnené“ zisky z vojnových a povojnových rokov. Podľa zákona č. 134 z mája 1946 vyrubil štát dávku z majetku a z prírastku majetku. Prvá z dávok progresívne rástla od 5 % až do 30 % podľa hodnoty majetku. Druhá dávka sa týkala navýšenia majetku z obdobia od januára 1939 do novembra 1945. Mala charakter konfiškácie vojnových ziskov, lebo prírastok nad 565 tis. Kčs zdaňovala 100 % sadzbou. Dávky mali značný dopad najmä na Slovensku, kde prebiehala počas vojny podstatne živšia investičná aktivita než v českých krajinách.⁴³

Jednoznačne politický rozmer nadobudli majetkové dávky z roka 1947, najmä tzv. miliónárska daň. Jej propagandistickým cieľom bolo krytie strát roľníkov postihnutých neúrodou v lete 1947. V skutočnosti predstavovala jeden z nástrojov politického zápasu komunistickej strany proti tzv. triednym nepriateľom. Dávka sa pohybovala v rozmedzí od 2 % do 20 % podľa hodnoty nemovitého majetku a výšky dôchodkov. Ešte agresívnejšie útočili na súkromný majetok jednorázové dávky z vysokých dôchodkov a z nadmerných ziskov. Druhá z menovaných dávok umožňovala konfiškovať všetky zisky z rokov 1946 – 1947 prevyšujúce hodnotu 300 tis. Kčs.⁴⁴

Postupná radikalizácia pomerov v závislosti od vhodných podmienok sa stala charakteristickou črtou taktiky politického zápasu komunistickej strany nielen vo sfére meny a financií, ale aj v jednotlivých výrobných oblastiach. Demontáž súkromného vlastníctva na všetkých úrovniach štruktúry priemyslu a živností začala hmlistými vyhláseniami Košického vládneho programu o potrebe štátnej kontroly nad veľkopriemyslom a bankovníctvom. Vládny program zároveň všeobecne deklaroval zámer potrestať Nemcov, Maďarov, ako aj Slovákov, kolaborujúcich s režimom nacistického Nemecka a vojnovnej Slovenskej republiky,

42 Tamže, s. 98-102.

43 Tamže, s. 82-85.

44 Tamže, 95-96. LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko*, ref. 10, s. 282.

čo potencionálne znamenalo aj konfiškáciu ich majetku. S uvedenými ustanoveniami súhlasili všetky politické smery zastúpené v prvej povojnovej vláde vrátane komunistickej strany. Napriek tomu, že socializácia, respektíve tzv. znárodňovanie, predstavovalo kľúčový politický cieľ komunistickej strany, spočiatku plánovala presadzovať otázku znárodnenia až po nástupe demokraticky zvoleného zákonodarného zboru. Myšlienka socializácie však bola v povojnovom období veľmi pritažlivá. Mierila najmä proti veľkým monopolom a skupinám finančného kapitálu, skompromitovaným svojím podielom na budovaní nacistami kontrolovanej vojnovej ekonomiky. S ideou socializácie „koketovali“ okrem ľavicových strán aj politické smery stredú a do určitej miery aj pravica. Komunistická strana preto využila vhodnú politickú klímu a krátko po obnovení ČSR vyšla s požiadavkou znárodňovania.⁴⁵

Komunisti zmenili taktiku o „180 °C“. „Vsadili“ práve na skutočnosť, že vzniklo medziobdobie bez demokraticky zvoleného parlamentu, keď rozhodovali predovšetkým direktívy a prezidentské dekréty. Hlavnou úlohou dňa bolo presadiť znárodnenie v najširšom možnom rozsahu na podklade prezidentských dekrétov ešte pre voľbami do Národného zhromaždenia. Paralelne s požiadavkami znárodnenia sa rodila aj idea plánovitého riadenia ekonomiky. Štátne usmerňovania hospodárstva, plánovanie, ako aj vyvlastňovanie v podobe arizácie sa už náležite „vyskúšalo“ v predchádzajúcich rokoch. Nový režim teda „mal na čom stavať“. V prvých dňoch po menovaní povojnovej vlády Z. Fierlingera v apríli 1945 vznikol jej poradný orgán Hospodárska rada s viacerými funkciami inštitúcie hospodárskeho plánovania. Pri Generálnom sekretariáte Hospodárskej rady sa potom formovali jednotlivé úrady a inštitúcie osobitne zamerané na úlohy plánovania, štatistickej a cenovej kontroly, ako Štátny úrad plánovací, Ústredná plánovacia komisia, Najvyšší úrad cenový a Štátny úrad štatistický. S cieľom získať komplexnú kontrolu nad vývojom ekonomiky formovala sa tzv. jednotná organizácia podnikového účtovníctva, umožňujúca veľkoplošnú evidenciu hospodárenia podnikov.

Predstupňom a akýmsi „zahrievacím kolom“ znárodňovania bolo dosadzovanie národných alebo tzv. vnútených správ do podnikov Nemcov, Maďarov a osôb skompromitovaných spoluprácou s totalitným režimom vojnovej Slovenskej republiky. Národné správy v podnikoch ako jednu z foriem „potrestania prisluhovačov fašizmu“ požadoval Košický vládny program. Realizácia tohto bodu vládneho programu začala v českých krajinách prezidentským dekrétom z 19. mája 1945 a na Slovensku nariadením Slovenskej národnej rady (SNR) z 5. júna 1945. Pod národnú správu prešlo v podmienkach Slovenska okolo 4 tis. podnikových subjektov od veľkopriemyslu až po individuálne živnosti. Preberanie majetku Nemcov a Maďarov pod národnú správu sa uskutočnilo na princípe kolektívnej viny, podobne ako okliešťovanie občianskych práv príslušníkov nemeckej a maďarskej národnosti v politickej sfére. Vznikol tak ďalší z kontroverzných problémov povojnových rokov, ktorý určitým spôsobom prispel k „posúvaniu azimutu“ politického vývoja smerom k totalite a mal dohru siahajúcu až do nasledujúceho storočia.⁴⁶

V lete 1945 vyvrcholil zápas o koncepciu a rozsah znárodnenia. Komunistická strana použila v tomto zápase veľmi účinnú taktiku dvojnásobného „tlaku zdola a zhora“. Nátlakové akcie „zdola“ organizovali odborové zväzy v čele so zjednoteným Revolučným odbo-

45 CAMBEL, Samuel (ed.). Dejiny Slovenska VI. ref. 33, s. 87-88.

46 Tamže, s. 83-85.

rovým hnutím (ROH), ktoré sa stalo najbližším „spolubojovníkom“ komunistickej strany v postupnej radikalizácii politických a hospodárskych pomerov. Ako blízky spojenc komunistov sa ukázala aj veľká časť národných výborov. Tlak „z hora“ vyvíjala komunistická strana prostredníctvom svojich zástupcov vo vláde. „Manévrovací priestor“ demokratických síl, ktoré v celoštátnom meradle a najmä na Slovensku ešte len „rovnali svoje rady“, sa obmedzil na pôdu vlády a publicistiky. Predstavitelia demokratických strán vo vláde chceli aspoň čiastočne obmedziť rozsah plánovanej historickej zmeny vlastníckych pomerov, keď už jej nedokázali zabrániť. Navrhovali rozčleniť proces znárodnenia do niekoľkých etáp, prípadne nahradiť veľkoplošné poštátňovanie určitou formou účasti štátu v podnikoch. Do polemík vstúpili aj zástupcovia slovenskej Demokratickej strany. Požadovali, aby znárodnenie ostalo obmedzené na kľúčový priemysel a nerozšírilo sa do sféry bankovníctva a stredne veľkých podnikov, menovite potravinárskych, teda do oblastí s väčším podielom národne slovenského kapitálu. Tieto požiadavky tvorili súčasť zápasu slovenských demokratov za rozšírenie kompetencií a posilnenie autonómneho postavenia národných hospodárskych orgánov. Slovenskí komunisti sa v otázke vzťahu národných orgánov k centrálnym ministerstvám podriadili koncepcii celoštátnej KSČ a v programe znárodnenia zašli dokonca ešte ďalej. Vzhľadom na veľkostatnú štruktúru podnikov na Slovensku forsírovali návrh, aby znárodnenie zasiahlo aj stredne veľké podniky, čo sa im z veľkej časti podarilo presadiť.⁴⁷

Na jeseň 1945 komunistická strana a jej spojenci ešte vystupňovali politický tlak. Dosiahli podpísanie troch prezidentských dekrétov o znárodnení č. 101 až 103 z 24. októbra 1945. Dekrétmi prešlo do rúk štátu celé baníctvo, hutníctvo, energetika, komerčné bankovníctvo, poisťovne a časť spracovateľských podnikov s veľkosťou do 400 až 500 a v prípade potravinárskych podnikov len do 150 zamestnancov. Štátny sektor Slovenska sa týmto rozšíril na podniky zamestnávajúce 57,7 % činných osôb v priemysle a 16,7 % osôb v celom národnom hospodárstve podľa stavu v októbri 1946.

Ďalší prezidentský dekrét, podpísaný *E. Benešom* 25. októbra 1945 pod číslom 108, spečatil osud podnikov pod národnou správou. Podľa dekrétu boli totiž ako majetok „zradcov a kolaborantov“ konfiškované štátom a podriadené správe tzv. Fondu národnej obnovy. Konfiškované podniky sa stali ďalším „jablkom sváru“ medzi komunistickým a demokratickým táborom, ako aj novým účinným nástrojom komunistickej demagógie. Podstatnú časť tzv. konfiškátov v skutočnosti tvorili arizované podniky bývalých židovských vlastníkov, ktorí si na podklade zákona č. 128 z mája 1946 mohli uplatniť reštitučné nároky na vyvlastnený alebo za nevýhodných podmienok odpredaný majetok. Predstavitelia demokratických strán požadovali vrátiť arizované podniky pôvodným majiteľom a ostatné konfiškáty navrhovali predať súkromným záujemcom. Demokrati však opäť „narazili na odpor revolučných más“, čiže na propagandu a spoločné nátlakové akcie komunistickej strany a jej spojencov, predovšetkým odborov. Konfiškáty s väčším počtom zamestnancov museli byť v zmysle dekrétov o znárodnení začlenené do sektora národných podnikov. O stredné veľké konfiškáty a živnosti sa rozpútal politický zápas, z ktorého opäť vyšla víťazne komunistická strana a odbory. V marci 1947 presadili rozhodnutie vlády o pridelení zostávajúcich konfiškátov národným podnikom a družstvám, čím prekročili hranice dovtedajšieho rozsahu znárodnenia.⁴⁸

47 TIBENSKÝ, Ján. Slovensko I-Dejiny. Bratislava: Obzor, 1978, s. 853.

48 CAMEL, Samuel (ed.). Dejiny Slovenska VI. ref. 33, s. 86-87.

Do konca roka 1948 sa vývoj priemyslu niesol v znamení tzv. dvojročného plánu. Tento predstavoval kľúčový bod programu novej vlády, menovanej na základe volebných výsledkov z mája 1946. Hlavné slovo pri zostavovaní vládneho programu, známeho ako „budovateľský“, mal víťaz volieb komunistická strana. Podobne to bolo aj v prípade dvojročného plánu, zostaveného v októbri 1946 na dva nasledujúce roky 1947 – 1948. Dvojročný plán sa stal úplne novým fenoménom v hospodárskom živote krajiny a zároveň akýmsi „prenatálnym prototypom“ dlhodobého hospodárskeho plánovania v podmienkach totalitného systému po roku 1948. Niesol však aj viacero typických znakov prechodného obdobia. Išlo o odvetvový plán, diktujúci konkrétne objemové ukazovatele predovšetkým znárodnenému sektoru, čiže nezasahoval komplexne celé hospodárstvo ako plány z nasledujúcich desaťročí. Sektor súkromných podnikov sa ďalej riadil iba rámcovo stanovenými ekonomickými nástrojmi trhovej ekonomiky, ako bol vývoj cien a úverová stratégia. Hlavným špecifickým atribútom dvojročného plánu bola teda dvojkolajnosť hospodárstva v podobe štátneho a súkromného sektora. Ich rovnoprávnosť vo verbálnej rovine garantovala aj komunistická strana. V praktickej politike však „robila všetko pre to“, aby rovnováhu dvoch sektorov porušila. Medzi charakteristickými znakmi „dvojročnice“ možno uviesť aj reálnosť plánovaných úloh a ich skutočné plnenie vo výrobnjej praxi a nie „na papieri“, ako to „bolo zvykom“ po roku 1950.⁴⁹

Na tvorbe dvojročného plánu sa totiž v úlohe členov Ústrednej plánovacej komisie alebo iným spôsobom podieľali aj viacerí „buržoázni“ národohospodári, napríklad *P. Zaťko*, *Ľ. Ursíny*, *I. Karvaš* a iní. Niektorí z nich, menovite P. Zaťko, participovali aj na príprave pôvodnej verzie prvého päťročného plánu. Prvoradá cieľ „dvojročnice“ v celoštátnom meradle spočíval v urýchlennom dokončení povojnovej rekonštrukcie hospodárstva. Priemyselná výroba mala dosiahnuť a mierne prekročiť úroveň z roka 1937. Dôležité poslanie plnil dvojročný plán v doprave. Predpokladom ďalšieho rozvoja hospodárstva bolo obnovenie železničnej siete v predvojnovom rozsahu, na čom sa intenzívne pracovalo už od jari 1945. Urýchlila sa ja rekonštrukcia cestnej siete a poškodených dunajských prístavov. Úlohou poľnohospodárstva bolo obnoviť objem produkcie z roka 1937 so zameraním na živočíšnu výrobu.⁵⁰

Na Slovensku však „dvojročnica“ plnila aj druhý cieľ ďalekosiahlejšieho významu. Súčasťou jej realizácie bolo „naštartovanie“ industrializácie Slovenska na podklade oficiálne proklamovaného programu „prednostného budovania“ priemyslu vo východnej časti ČSR. „Uprednostňovanie“ bolo v pláne vyjadrené väčším podielom Slovenska na štátnych investíciách než predstavoval jeho podiel na príjmoch štátneho rozpočtu. Pre Slovensko plán vyčlenil 31,6 % všetkých celoštátnych investícií a 26,8 % objemu investícií smerujúcich do priemyslu, čo približne zodpovedalo podielu Slovenska na počte obyvateľov. V hodnotovom vyjadrení išlo o sumy 22,14 mld. Kčs a 6,8 mld. Kčs v povojnovej mene. Preferencia Slovenska mala byť recipročným opatrením za nevýhodný kurz slovenskej koruny voči novej československej mene v rámci povojnovej menovej reformy a s tým spojené hospodárske škody. Po prvý raz sa objavila aj „okrídlená“ téza komunistickej strany, známa z neskorších desaťročí o riešení problému emancipácie slovenského národa v rámci ČSR urýchlenním industrializácie a prednostným budovaním priemyslu na Slovensku. Z najnovších výskumov v historiografii

49 Tamže, s. 132-135. LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko*, ref. 10, s. 280.

50 Tamže. ZAŤKO, ref. 14, s.1 87-190.

však vysvitá, že „uprednostňovanie“ Slovenska bolo relatívne a často predstavovalo iba hru čísel v štatistikách.⁵¹

Úlohu recipročného opatrenia za kontroverzný priebeh povojnovej menovej reformy plnila aj dlhšie ohlasovaná akcia premiestňovania priemyslu z českého pohraničia na Slovensko. Akcia spočiatku prebiehala neorganizovane a pomaly. V septembri 1946 však dostala legislatívny základ schválením zo strany vlády a kvantitatívnym vyčíslením kontingentu podnikov presúvaných na Slovensko. Plán predpokladal premiestnenie podnikov so zamestnaneckou kapacitou okolo 26 tis. činných osôb. Objektom sledovanej akcie boli podniky v českom pohraničí skonfiškované odsunutým Nemcom. Akcia mala viacero sprievodných negatívnych javov. Vyvolávala napríklad odpor domáceho obyvateľstva v miestach, kde dochádzalo k demontáži podnikov. Zariadenia niektorých podnikov boli zastarané a v zásade nepoužiteľné. V konečnom dôsledku sa však zábery akcie podarilo z veľkej časti naplniť. Vytvorené pracovné príležitosti predstavovali súčasť prírastku zamestnanosti v priemysle, ktorý mal podľa dvojročného plánu dosiahnuť 41 tis. pracovných miest. V skutočnosti zamestnanosť počas „dvojročnice“ vzrástla o 45 tis. činných osôb, z čoho 24 tis. pripadalo na premiestnené podniky. Z uvedeného vyplýva, že reálne stanovené ukazovatele rastu v priemysle boli splnené a v niektorých oblastiach aj prekročené. K najvýznamnejším novým podnikom patrili napríklad Bučina Zvolen, odevné závody v Prešove, Východoslovenské strojárne v Košiciach, závod na výrobu chladničiek v Zlatých Moravciach, Elektro-Praga Dolný Kubín a hydrocentrály v Dubnici nad Váhom a v Dobšinej. Objem priemyselnej výroby sa zvýšil v rokoch 1946 – 1948 o 61 %, pričom najväčší rast zaznamenalo strojárstvo, priemysel stavebných hmôt, ako aj textilný a kožiarsky priemysel.⁵²

Výstavba nových priemyselných závodov, ako aj premiestňovanie konfiškátov na Slovensko, znamenali posilňovanie pozícií štátneho sektora, čo bolo v súlade s taktikou komunistickej strany. Jej exponenti vo vládných hospodárskych orgánoch mali za úlohu orientovať plnenie zámerov dvojročného plánu na znárodnené podniky, zatiaľ čo súkromný sektor mal byť v pláne zainteresovaný len v nevyhnutných prípadoch. Uvedenú taktiku sa komunistom darilo uskutočňovať aj na Slovensku, napriek tomu, že v Zbore povereníkov mali až do jesene 1947 väčšinu zástupcovia Demokratickej strany. Povereníctvo priemyslu a obchodu totiž ovládali slovenskí komunisti na čele s Ľ. Pállom. Zbor povereníkov „nepochodil“ ani s požiadavkou prevziať kontrolu nad plnením dvojročného plánu v podmienkach Slovenska. Podľa záverov tzv. tretej pražskej dohody z júna 1946 sa slovenské povereníctva vrátane hospodárskych postupne menili na „predĺženú ruku“ a vykonávali direktív centrálnych ministerstiev, ktorých kompetencie zasahovali celé územie štátu.⁵³

Na pozadí plnenia dvojročného plánu nastal v ČSR zásadný obrat politického a hospodárskeho vývoja nastolením totalitného režimu komunistickej strany vo februári 1948. Záverečná fáza „dvojročnice“ teda už prebiehala za kvalitatívne nových podmienok. V rozhodujúcom období od leta 1947 sa na ceste k „vítaznému februáru“ odohrali viaceré významné politické zápasy v ekonomických otázkach. Historicky prelomovú úlohu v ďalšej geopolitickej orientácii Č SR zohral spor o prijatie tzv. Marshallovoho plánu. Tento známy plán materi-

51 HORVÁTH, Štefan -VALACH, Ján. ref. 38, s. 30-32.

52 Tamžc, s. 25-26.

53 TIBENSKÝ, Ján. Slovensko I, ref. 47, s. 855-856.

álnej pomoci pri povojnovej obnove a modernizácii hospodárstva ponúkla vláda a Kongres USA európskym štátom prostredníctvom štátneho tajomníka *G. C. Marshalla* v júni 1947.⁵⁴

S plánom pôvodne súhlasili všetky vojnu postihnuté krajiny Európy vrátane Sovietskeho zväzu a štátov, ktoré sa po roku 1945 dostali do sféry jeho vplyvu. Keď však sovietski predstavitelia zistili, že plán počítal aj s obnovením ekonomickej sily Nemecka a predstavoval nebezpečie prenikania hospodársko-politického vplyvu USA do celej Európy, ponuku materiálnej pomoci odmietli. Zároveň vyvinuli tlak na svoje budúce satelity, aby pristúpili k rovnakému kroku. Vládni predstavitelia ČSR bez rozdielu politickej príslušnosti si veľmi dobre uvedomovali význam Marshallovho plánu pre budúci hospodársky rozvoj Európy, preto na začiatku júla 1947 jeho ponuky prijali. Vzápätí si však zástupcov vlády na čele s predsedom *K. Gottwaldom* „predvolal na koberec“ osobne *Ľ. V. Stalin* a počas pobytu v Moskve ich „presvedčil“, aby plán odmietli. Ako „náhrada“ za odmietnutú pomoc USA bola v Moskve súčasne podpísaná dohoda o obchodnej spolupráci medzi ČSR a Sovietskym zväzom na dobu piatich rokov.⁵⁵

Dohoda znamenala odklon od ekonomickej spolupráce nielen s USA, ale aj celou západnou Európou. Zásadný obrat v zahranično-obchodnej orientácii ČSR však nastal až na začiatku 50. rokov. Súčasťou obchodnej zmluvy so Sovietskym zväzom bol prísľub dodávok obilia, ktoré mali pokryť očakávaný nedostatok potravín v dôsledku veľkej neúrody v lete 1947. Dodávky obilia „z Východu“ ako náhrada pomoci „zo Západu“ patrili k najväčším „tromfom“ komunistickej propagandy počas „horúcej“ jesene 1947. Medzi veľmi dôležité nástroje propagandy komunistov v sledovanom období patrila aj zápas o tzv. miliónársku dávku a využívanie nedostatku potravín na osočovanie Demokratickej strany, ktorej zástupca viedol Povereníctvo poľnohospodárstva, z úmyselného poškodzovania trhu a z podpory čierneho obchodu. Pod rúškom boja proti nezákonným formám obchodu boli diskreditovaní aj veľkostatkári, „kulaci“, čiže väčší roľníci a podniky veľkoobchodu.⁵⁶

Po februári 1948 sa komunistická strana „vysporiadala zo zvyškami veľkoburžoázie“. V zmysle svojich požiadaviek z predchádzajúcich rokov pristúpila k znárodneniu všetkých podnikov nad 50 zamestnancov a k parcelácii hospodárstiev nad 50 ha. Tzv. druhú etapu znárodnenia umožnila séria zákonov z apríla až mája 1948. Znárodnenie tento raz zasiahlo aj veľkoobchod a vo vybraných odvetviach priemyslu ďaleko prekročilo stanovenú hranicu 50 zamestnancov. „Výdobytky“ socializácie zakotvila nová ústava z 9. mája 1948. Ďalej nasledovala socializácia nákladnej automobilovej, ako aj autobusovej dopravy. Do konca roka 1948 klesol podiel súkromno-kapitalistických podnikov na počte činných osôb v priemysle Slovenska na 3,2 %. Spolu so sférou obchodu, živností a poľnohospodárstva dosahoval podiel súkromno-kapitalistického sektora 10,2 %. Znárodnený sektor však napriek tomu participoval na počte činných osôb len podielom 25,3 %, lebo hlavnú masu v povolani činných osôb ďalej tvorili individuálne hospodáriaci roľníci a živnostníci. Práve na tieto skupiny výrobcov sa zamerala pozornosť komunistickej strany v nasledujúcich rokoch s cieľom pripútať ich k svojmu hospodársko-politickému systému.⁵⁷

54 LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko*, ref. 10, s. 283. TIBENSKÝ, Ján. *Slovensko I*, ref. 47, s. 855.

55 Tamže.

56 ČAPLOVIČ, ref. 1, s. 270.

57 Tamže.

IV. Vývoj elektrifikácie do roka 1938

IV. 1. Za iatky elektrifikácie pred rokom 1918

Prvé prípady využívania elektrickej energie na našom území zaznamenávame v osemdesiatych rokoch 19. storočia. Na Slovensku, ktoré bolo súčasťou Rakúsko-Uhorska, v uvedenom období vrcholila priemyselná revolúcia. Táto sa v našich podmienkach odohrávala zároveň s nástupom jej vyššej fázy, označovanej ako druhá priemyselná revolúcia. Marxistická historiografia ju nazývala technicko-vedeckou revolúciou, ktorá mala vyústiť do revolúcie vedecko-technickej. Rozmach priemyselnej výroby vyvolal dopyt po výkonnejších zdrojoch energie. Parný stroj nestačil svojou kapacitou pokryť stupňujúce sa požiadavky priemyslu na výkon, preto sa pristúpilo k aplikácii nových druhov pohonných motorov. Parné stroje boli postupne nahradené vodnými a parnými turbínami, ako aj zážihovými a vznetovými motormi, ktoré poháňali dynamy a generátory prvých centrál výroby elektrickej energie.

Primárnym odvetvím na našom území v sledovanom období bolo baníctvo a hutníctvo. Po výraznom poklese ťažby medi a drahých kovov vystúpilo do popredia dobývanie a spracovanie železnej rudy. Spoločnosti, ktoré pracovali v tejto oblasti, potrebovali výkonnejšie zdroje energie, čo malo za následok vznik prvých elektrární v banských a kovospracujúcich centrách východného a neskôr i stredného Slovenska. Paralelne s prvými závodnými elektrárnami vznikali elektrárne, ktorých úlohou bolo dodávať elektrický prúd mestám a obciam pre osvetlenie domácnosti a pohon prvých elektrospotrebičov.⁵⁸

Elektrifikačný proces sa v prvom období rozvíjal na poklade uhorského Zákona o elektrifikačnom živnostníctve čl. XVII z roku 1884. Tento zákon umožňoval zakladanie podnikov na výrobu, prenos a predaj elektrickej energie. Chýbali v ňom však zákonné ustanovenia o technických parametroch budovaných zariadení, v čom bola úplná liberalizácia. Preto sa budovali elektrické zdroje a siete na jednosmerný a striedavý prúd s rôznymi napäťovými hladinami, s kmitočtom od 42 až do 50 Hz, čo neskôr značne komplikovalo zosúladenie elektrických sietí. Najviac bol rozšírený kmitočet 42 Hz, inštalovaný firmou Ganz a spol., Budapešť. Tato firma pôsobila u nás až do roku 1918. Variabilita technických parametrov vyplývala aj z toho, že pôvodne mala elektrifikácia iba lokálny charakter. Zakladatelia elektrifikačných podnikov plánovali iba miestny odber energie, prípadne rozšírenie dodávok elektriny do najbližších obcí. Rozdrobenosť elektrifikačného procesu zvyšovala celkové náklady na výstavbu elektrární a sietí, straty pri prenose elektrickej energie, brzdila modernizáciu techniky a napokon znižovala aj možnosti koncentrácie kapitálu pre ďalší rozvoj. Podnikateľom chýbali právomoci pri rozširovaní sietí na súkromných pozemkoch, preto elektrické vedenia stavali popri súkromných cestách, čím neúmerne rástla ich dĺžka. Elektrifikáciu realizovali malé elektrárne, zakladané jednotlivými závodmi, obecnými samosprávami, elektrárenskými podnikateľmi alebo kartelmi s miestnou pôsobnosťou.⁵⁹

58 HALLON, Ľudovít, Elektrifikácia Slovenska 1884-1945. In: *Vlastivedný časopis*, 1989, roč.38, č. 3, s. 117.

59 O postupnej elektrifikácii sa zmienil v dennej tlači JANŠÁK, Štefan. Elektrifikácia Slovenska. In: *Slovenský denník*, 7.1.1920

Dôležitým opatrením z hľadiska legislatívneho bolo nariadenie ministra obchodu Uhorska z roku 1898, ktoré spresňovalo znenie už spomínaného zákona o elektrifikačnom živnostníctve z roku 1884, hlavne v súvislosti s bezpečnostnou prevádzkou elektrární. S elektrifikáciou súvisel aj zákon o podpore priemyslu z roku 1907 čl. III, zabezpečujúci poskytovanie finančných výhod a vo výnimočných prípadoch aj prepožičanie vyvlastňovacieho práva pre elektrárenské podniky.⁶⁰

Riešenie rozvoja elektrotechniky a elektrifikácie podliehalo v Uhorsku do roku 1918 rezortu ministerstva obchodu. Povolenie na budovanie elektrických sietí vydávalo ministerstvo vnútra a výstavbu vodných diel, teda aj hydrocentrál, usmerňovalo ministerstvo orby.⁶¹

Prehistóriou elektrárenského bolo budovanie takzvaných osvetľovacích staníc, ktoré ešte neboli elektrárnami v dnešnom zmysle slova. Slúžili väčšinou len pre osvetlenie jednotlivých objektov alebo priestranstiev. Mali teda len jednoúčelové uplatnenie. V Bratislave sa prvýkrát rozsvietili elektrické žiarovky 2. februára 1884 v parnom mlyne významného podnikateľa *Gottfrieda Johana Ludwiga* na dnešnej Krížnej ulici. Správu o osvetlení Ludwigovho mlyna priniesol denník *Pressburger Zeitung* v článku s názvom „*Elektrické svetlo v Prešporku*“. V článku sa písalo: „*Náš veľkopriemyselník Johann Ludwig v týchto dňoch po prvýkrát osvetlil svoj veľký parný mlyn elektrickým svetlom. Prvá rakúsko-uhorská fabrika na elektrické osvetlenie Egger a Kremenczky inštalovala žiarovky po 15W v celom mlyne, ako i v byte jeho majiteľa. Dynamoelektrický stroj je napojený na veľký stroj mlyna a zásobuje 85 žiaroviek potrebnou elektrinou. Žiarovky sú rozdelené na všetky poschodia mlyna a parný stroj bezhlučne vyrába elektrinu. Je pôžitkom vidieť, ako žiarovky svojím teplým svetlom zaplavujú jeho výrobné priestory. Súčasne máme pocit, že sa nachádzame v priemyselnom podniku prvej triedy, čo mestu i majiteľovi mlyna robí veľkú česť.*“⁶²

Osvetlenie mlyna bolo tvorivým priekopníckym činom, príkladom a výzvou aj pre ostatných podnikateľov a inštitúcie mesta. *G. J. Ludwig* urobil historický krok nielen na území Bratislavy, ale pravdepodobne na území celého dnešného Slovenska. Ku komercializovaniu žiarovky prispela Svetová výstava v Paríži v roku 1881, kde *T.A. Edison* predvádzal elektrické osvetlenie žiarovkami. Divadlo Savoy v Londýne bolo ako prvé osvetlené v roku 1881 použitím 1158 Edisonových žiaroviek. Aj z toho môžeme usúdiť, že v rozsvietení prvej žiarovky Londýn iba o málo predbehol Bratislavu.⁶³ Prvou verejnou budovou na našom území, ktorej osvetlenie fungovalo pomocou elektrickej energie, bolo nové Mestské divadlo v Bratislave. Otvorili ho 22. septembra 1886. V tom čase to bolo najlepšie osvetlené divadlo v celej monarchii. Osvetlenie divadla bolo popísané nasledovne: „*Osvetlenie celého divadla je veľmi bohaté a uskutočňuje sa za pomoci takmer 800 plynových horákov, ktorých zapalovanie sa uskutočňuje elektricky*“ Plynových lúčok tu bolo viac než malo v tom čase celé mesto pre verejné osvetlenie. Elektrická energia v období uvedenia divadla do prevádzky mohla byť získaná len z galvanických článkov. Elektrinu používali pre svetelné efekty na javisku a pre bzučiaci oznamujúci

60 STRAUB Alfred. *Statistik der Elektrizitätswerke in Ungarn für 1911*. Budapest: Verlag der Zeitschrift Elektrotechnik, 1911, s.10-12.

61 Tamže, s. 8.

62 PA VSE KE, f. Dokumentácia pred rokom 1929 (nespracované), Jelentés a nagyméltóságú Földmívelés, Ipar és Kereskedelmi Magy. Kir. Minisztériumhoz Pozsony szabad királyi város közigazdasági vizonyairól az 1884 évben: Péterffy Zoltán.

63 MAYER, Daniel. Pohledy do minulosti elektrotechniky. České Budějovice: Kopp, 1999, s.296.

koniec a začiatok prestávky. Na našom území máme doloženú ďalšiu osvetľovaciu stanicu z tohto obdobia napríklad v Kremnici pre osvetlenie mincovne⁶⁴

Od konca osemdesiatych rokov však už veľmi rýchlo pribúdajú energetické centrály, ktoré môžeme zaradiť pod pojem elektrárne v jeho súčasnom chápaní. Elektrickú energiu dodávali z jedného zdroja väčšiemu počtu odberateľov pre rôzne účely. Dodnes nie je presne objasnené, ktorej z nich možno uznať prvenstvo. Pre potreby baní a kovospracujúcich podnikov sa objavujú v Krompachoch, Žakarovciach, Smolníku, Jelšave a na iných miestach. Prvé elektrifikačné podniky, dodávajúce elektrickú energiu maloodberateľom, sa sformovali v Gelnici 1892, nasledoval Kežmarok a Spišská Nová Ves. Do konca 19. storočia uvádzali elektrárne do prevádzky v rýchlom slede po sebe aj v ostatných častiach Slovenska. Obecné centrály vznikli do roka 1918 vo všetkých slovenských mestách.⁶⁵

Z hľadiska technického patrilo prvenstvo v elektrárňstve na Slovensku vodným centrálam. Poháňané boli vodnými turbínami rôznych typov. Niektoré ešte využívali pohon vodným kolesom. V počiatočných elektrifikáciách zohral medzi pohonnými motormi dôležitú úlohu aj parný stroj a od deväťdesiatych rokov začína nástup dieselových a plynových motorov. Po roku 1900 mala v našom elektrárňstve stále väčší význam parná turbína.

V hydroenergetike do roka 1918 z hľadiska technickej úrovne a objemu výkonu dominovali tri stupne kaskád pri Kremnici, sústava hydrocentrál na Pohroní –Podbrezová, Piesok, Lopej a Dubová. Z tepelných centrál boli najvýznamnejšie elektrárne v Ružomberku, Trnave a v Handlovej. Dôležitú úlohu zohrali elektrárne poháňané dieselovými motormi v Hlohovci, Bratislave a v Senci.⁶⁶ Spomedzi ďalších centrál boli zaujímavé elektrárne so špecifickou funkciou. Napríklad pri Poprade pracovala vodná a tepelná elektrárňa, ktorá začala dodávať roku 1904 energiu pre prvý „elektrobus“ v Tatrách a od roku 1912 pre tatranskú elektrickú dráhu. Viaceré z doteraz uvedených centrál sa zachovali až do súčasnosti. Podzemná vodná centrála v Kremnici a vodná elektrárňa v Lubochni boli vyhlásené za technické pamiatky.⁶⁷

Vo vyspelých európskych krajinách sa regionálna fáza elektrifikácie rozvinula už poslednom období pred prvou svetovou vojnou. V našich podmienkach môžeme prechod od lokálnej fázy elektrifikácie k regionálnej vo väčšom meradle sledovať až od polovice dvadsiatych rokov 20. storočia. Prvými elektrárňskými podnikmi na našom území, ktorých aktivity presiahli lokálny charakter už pred rokom 1918, boli Hlohovecká elektrárňa, mestská elektrárňa v Košiciach a v Bratislave. Regionálny charakter elektrifikácie sa prejavil postupným elektrifikovaním obcí v okolí miest. Prvé obce v prímestskej oblasti napojil elektrárňský podnik mesta Prešova. Tunajšia Prešovská elektroosvetľovacia a prenosová účtovná spoločnosť elek-

64 SLÁDEK, Vojtech. 70 rokov Západoslovenských energetických závodov. Bratislava: Vox Nova, 1992, s.12.

65 SLÁDEK, Vojtech. Elektrárňstvo na Slovensku 1920– 1993. Bratislava: alfa press, 1996, s. 10-11. Podnikový Archív Východoslovenských elektrární Košice, fond: Dokumentácia pred rokom 1929 (nespracované) (ďalej PA VSE KE) Kronika mesta Košice.

66 Pozri bližšie, MIŠKAY, Vladimír, Z histórie vodných elektrární na Slovensku. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku IX. Bratislava: Veda, 1979, s. 443. TEKEL, Ladislav. Šesťdesiat rokov prevádzky kaskády vodných diel na strednom Slovensku. In: Vodní hospodárství, rok 1985, č. 9, s. 225. URSÍNÝ, Milan. Tepelná elektrárňa v Handlovej a jej význam pre Slovensko. In: Stredné Slovensko, Zvolen: 1934

67 HALLON, Ľudovít, Elektrifikácia, ref. 52, s. 118.

trifikovala roku 1916 obce Šarišské Lúky, Lubotice, Solivar, Šváby.⁶⁸ K urýchleniu elektrifikácie týchto obcí prispel nedostatok petroleja počas prvej svetovej vojny a následné vzrástol záujem o elektrickú energiu. Do vzniku ČSR neprekročil podiel obcí Slovenska zásobených elektrickou energiou 2,2%. V 385 centráloch, z ktorých len asi 80 možno nazvať elektrárnami v dnešnom slova zmysle, bolo zásobovaných elektrickou energiou približne 14% obyvateľov. Na konci 19. storočia stálo v popredí elektrifikačného procesu východné Slovensko, kde bolo sústredené baníctvo a hutníctvo. Na stredné a západné Slovensko začala elektrifikácia prenikať v prvých rokoch 20. storočia na pozadí rozvoja strojárského, textilného a chemického priemyslu, ktorý tu prevládal.⁶⁹

IV. 2 Výsledky elektrifikačného procesu v medzivojnovom období

Zlom v elektrifikačnom procese nastal vznikom ČSR. V rámci Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave sa v roku 1918 vytvoril Vládny referát Ministerstva verejných prác pod vedením vládneho radcu *Ing. Štefana Janšáka*. Na pôde tohto vládneho referátu vzniklo oddelenie elektrifikácie, vedené *Ing. Karolom Ambrózom*. Oddelenie usmerňovalo a organizovalo ďalší rozvoj elektrifikácie Slovenska. Jedným z prvých opatrení mladého štátu v oblasti zákonodarstva bolo vydanie elektrifikačného zákona „O štátnej podpore pri začatí sústavnej elektrifikácie“ č. 438 z 22. júla 1919.

Na podklade jeho ustanovení vznikali *Regionálne elektrifikačné účastinné spoločnosti*. Ich hlavným cieľom bola systematická elektrifikácia na území, ktoré im bolo pridelené. Postupne mali odstraňovať technickú nejednotnosť zariadení a zosúladiť rôznorodé formy a postupy elektrifikačného procesu. Zákon stanovil, že podiel štátu na akciovom kapitále týchto spoločností mal byť minimálne 50 %. Zostavajúcu časť kapitálu preberali centrálné orgány Slovenska, miestne samosprávy a súkromníci. Spoločnosti mali viacero výhod v oblasti daňovej a právnej.⁷⁰ V priebehu dvadsiatyh rokov získali všetky regionálne elektrifikačné spoločnosti na Slovensku takzvané právo *všeужиtočnosti*, čo znamenalo, že plnili ciele verejného záujmu, dodávali elektrickú energiu pre najrôznejšie účely v hospodárskej a sociálnej sfére a mali výsadné postavenie oproti ostatným elektrárenským podnikom. Štát sa ešte vo väčšej miere podieľal na základnom kapitálu a poskytoval tiež dotácie a záruky na úvery, vyplývalo mu to zo zákona č. 438/1919 – platnosť zákona bola predĺžená v decembri 1931. Podľa elektrifikačného zákona sa počítalo na roky 1919 - 1928 s preinvestovaním na elektrifikáciu miest a obcí 75 miliónov Kč.⁷¹ Majitelia lokálnych elektrární cítili pod tlakom technicky a finančne lepšie zabezpečených i právne preferovaných všeужиtočných elektrárenských podnikov hospodársku a právnu neistotu, ako aj nechotu finančných ústavov poskytovať nevšeужиtočným podnikom s hmlistou perspektívou úvery. V konečnom dôsledku boli spravidla prinútené odpredať celú svoju technickú základňu všeужиtočnému podniku, na ktorého území

68 PA VSE KE, f. Dokumentácia pred rokom 1929 (nespracované), Rozpočtové náklady na stavbu elektrických vedení z roku 1915, Jednotné sadzby pre obce Solivar, Šváby, Lubotice Šarišské Lúky z roku 1917.

69 HALLON, Ludovít, Elektrifikácia, ref. 52, s. 117.

70 Zákony uvedeného druhu boli v susedných štátoch prijaté neskôr napr. v Rakúsku v roku 1921, v Maďarsku až 1931. PA VSE KE, f. Dokumentácia pred rokom 1929 (nespracované), Zákon o štátnej podpore pri začatí sústavnej elektrifikácie č. 438 Zb. z. z. dňa 22.7.1919.

71 MIKEŠ, Ján. : Elektrifikace Československá v době druhé světové války. In: HOŘEJŠ, Miloš- LORENCOVÁ, Ivana (eds.). *Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války*. Praha: NTM, 2009, s. 302.

sa nachádzali. Nevšežitočné elektrárne patrili komunálnym, akciovým, štátnym podnikom a priemyselným závodom. Z významnejších firiem dodávali prebytočnú elektrickú energiu ktorú nevyužili vo svojej výrobe obciam napríklad firma Baťa v Bošanoch, Scholz v Matejovciach, Blasberg v Hnúšti, Wein v Huncovciach, Carpathia v Prievidzi, na východnom Slovensku cukrovar v Trebišove atď. Skutočnú prevahu však získali oblastné spoločnosti až po roku 1930, zásluhou posilneniu svojho kapitálu, budovaním moderných zdrojov energie a rozvodného systému s normalizovanými technickými parametrami.⁷²

Slovensko bolo v plánoch elektrifikácie rozdelené na päť oblastí, západné, severozápadné, južné, stredné a východné Slovensko so sídlami v Bratislave, Žiline, Komárne, Banskej Bystrici a v Košiciach.

Ako prvá vznikla spoločnosť **Stredoslovenské elektrárne, účastinná spoločnosť, Banská Bystrica (SSE)** Založili ju roku 1920 s kapitálom 8 mil. Kč. SSE vyhlásili za všežitočný podnik výnosom ministerstva verejných prác zo dňa 16. júla 1923. Územie, ktoré mal podnik elektrifikovať, sa skladalo z 16 okresov s rozlohou 11 985 km². Na pridelenom území bolo 771 obcí a 162 osád, v ktorých žilo 666 238 obyvateľov. SSE prevzali elektrárňu v Rožňave s výkonom 1100 kW, Dieselovu elektrárňu s výkonom 320 kW. Na čele podniku stáli, podobne ako v ďalších oblastných spoločnostiach, zástupcovia Ministerstva verejných prác v Prahe a jeho vládneho referátu v Bratislave. Úlohou spoločnosti bolo zaviesť nový druh energie do celého prideleného regiónu vrátane najvzdialenejších častí aj za cenu dočasnej stratovosti elektrárenského podnikania.⁷³

Elektrifikáciu malých poľnohospodárskych obcí urýchlil zákon na podporu elektrifikácie vidieka z roku 1926. Aktuálny bol hlavne pre Slovensko, kde sa nachádzalo len málo väčších miest. Nepodarilo sa ním však preklenúť všetky problémy elektrifikácie riedko osídlených oblastí.⁷⁴

Žiadny z regionálnych elektrárenských podnikov nemal vo vlastníctve vysoko výkonne zdroje výroby elektrickej energie. Museli úzko spolupracovať s priemyselnými podnikmi, ktoré takéto zdroje vlastnili v závodných elektrárňach. Oblastné elektrifikačné podniky postupne preberali závodné elektrárne do dlhodobého prenájmu. Pôvodným cieľom regionálnej elektrifikácie bolo z ťažko získaného kapitálu iba minimálne investovať do výstavby vlastných elektrární. Takmer všetky finančné prostriedky venovali na výstavbu elektrických vedení 22 kV, transformačných staníc a vedení nízkeho napätia, prípadne na ich prestavbu. S prestavbou nízko napäťových sietí museli rátať vždy pokiaľ táto nevyhovovala novým predpisom a normám, ako aj s pripojovaním odberateľov. Vedenie 22 kV predstavovalo prvú vysokonapäťovú hladinu, ktorá slúžila na prenos elektrickej energie na väčšie vzdialenosti.

72 PA VSE KE, f. Dokumentácia pred rokom 1929 (nespracované), Zákon o účasti verejného kapitálu na vytvorení všežitočného podniku č.258 Zb. z. z dňa 3.8.1921, Zákon o zápise elektrických vedení do pozemkových kníh, tento zákon uľahčoval získavanie úveru. Bližšie pozri zoznam Elektrární bez práva všežitečnosti. In: *Elektrotechnická ročenka*, 1938, s. 54-102. TIBENSKÝ, Ján. – PÖSS, Ondrej. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*. Bratislava: AEP, 1999, s. 316.

73 PA VSE KE, f. Dokumentácia pred rokom 1929 (nespracované), Výročné správy SSE 1920-1922.

74 PA VSE KE, f. Dokumentácia pred rokom 1929 (nespracované), Zákon na podporu elektrifikácie vidieka č.139 Zb.Z./1926, ďalšie dôležité zákony, ktoré s týmto zákonom súviseli a zvyhodňovali poľnohospodárske obce č. 112 Zb. z./1928, č.46/1929 Zb. z.

Do roka 1919 používali v elektrárenskve len nižšie napätové sústavy. Siete 22 kV začali roku 1920 spájať všetkých výrobcov a odberateľov.⁷⁵

SSE v roku 1920 spojilo 22 kV vedením Zvolen a Banskú Bystricu. Daný región bol zásobovaný prevažne vodnými elektrárňami. V prenájme SSE boli kaskády elektrárni pri Kremnici a na Starohorskom potoku. Úlohy v celoslovenskom meradle plnila tepelná elektráreň uhoľných baní v Handlovej.

Najväčší pokrok v elektrifikačnom procese v medzivojnovom období dosiahli **Západoslovenské elektrárne, účastinná spoločnosť, Bratislava (ZSE)**. Spoločnosť bola založená roku 1921 s kapitálom 8 mil. Kč. Okresné inšpektoráty mala v Trnave, Senci a Malackách. Za všeužitočný podnik spoločnosť vyhlásili 16. augusta 1923. ZSE elektrifikovali územie zložené z 18 okresov s rozlohou 6970 km², kde sa nachádzalo 471 obcí so 742 306 obyvateľmi. Elektrárenský podnik pre západné Slovensko vlastnil výrobné v Senci s dvoma dieselovými motormi s výkonom 520 kW, kalorickú elektráreň v Hlohovci s výkonom 1200 kW. V prenájme mal do roku 1940 parnú elektráreň Mannesmann - Coburgových závodov v Trnave s celkovým výkonom 17 500 kW. Ďalej elektrickú energiu odoberal od dvoch súkromných závodov, a to od továrne na umelé vlákna v Senici a od firmy J. Poucl v Šaštíne. Spolupracoval tiež s textilnou firmou Tieberghien v Trenčíne a s vodnou elektrárňou firmy Bajzík v Jelšovciach. Týmto si vytvoril výbornú štartovaciu pozíciu. Zo všetkých elektrárenských spoločností spravoval najvýkonnejšie zdroje.

Vedenie ZSE predpokladalo, že získaním vtedy už existujúcej výrobné *Mestskej elektrárne v Bratislave* sa vytvorí dostatočná technická základňa pre ďalší elektrifikačný rozvoj nielen v Bratislave, ale v celej západoslovenskej oblasti. Stretli sa však s veľkým odporom, a to zo strany Mestskej elektrárne, ako aj zo strany vedenia mesta Bratislavy. Predstavitelia mesta a jeho elektrárenského podniku považovali ZSE za konkurenčný podnik. Po dlhých rokoch vzájomných sporov sa podarilo koordinovať aktivitu oboch subjektov. Spolupracovali pri budovaní a využívaní dvoch najväčších elektrární vtedajšieho Slovenska, tepelnej centrály chemického závodu *Dynamit-Nobel* v Bratislave a tepelnej elektrárne železiarní *Mannesmann-Coburg* v Trnave. Vďaka stúpajúcej kapacite prenajatých elektrární, skvalitňovaniu rozvodných sietí a rastu kapitálu sa ZSE podarilo v medzivojnovom období elektrifikovať vyše 70% prideleného územia.⁷⁶

Pri vzniku ZSE uč. spol. pomocnú ruku pri vytvorení základného kapitálu podali aj niektoré mestá a obce. Mesto Modra upísalo 300 tisíc Kč, obec Oberufer (Prievoz časť dnešnej Bratislavy) 100 tisíc, sv. Jur 60 tisíc, Bratislava 40 tisíc. Je nepochopiteľné, že mesta ktoré poskytli kapitál sa neskôr elektrifikácii bránili. Takýmto negatívnym príkladom je Modra, ktorá poskytla paradoxne najväčší kapitál. Ani po šiestom rokovaní medzi samosprávou a vedením ZSE uč. spol. nedošlo k žiadnej dohode. Zástupcovia elektrárni si museli pomôcť podvodom. Pred následným siedmym rokovaním zariadili, že služobný šofér dostal za úlohu odcestovať do Trnavy a z tamojšieho Inšpektorátu ZSE uč.spol. zaslal telefonickú správu do Modry, aby člen mestského zastupiteľstva z tábora odporcov elektrifikácie sa ihneď dostavil k okresnému policajnému náčelníkovi. Výsledkom bol hladký priebeh rokovania a keď došlo

75 PA VSE KE, f. Dokumentácia pred rokom 1929 (nespracované), Technické parametre o stavbe 22 kV vedení v ZSE, SSE, VSE, SESzS, JSE z roku 1920.

76 Štátny oblastný archív Bratislava (ďalej ŠOBA BA), Energetické závody (ďalej EZ), fond. Západoslovenské elektrárne (1919-1942) (ďalej f: ZSE), kartón 1(ďalej k.1), Výročné správy z rokov 1921-1923.

na hlasovanie o začiatku prípravných prác na elektrifikáciu Modry tento návrh bol schválený rozdielom jedného hlasu.⁷⁷

Oblasť severozápadného Slovenska zásobovali elektrickou energiou **Spojené elektrárne severo - západného Slovenska, účastinná spoločnosť, Žilina (SESzS)**. Spoločnosť vznikla roku 1922 s kapitálom 3,6 mil. Kč. Všeukžitým podnikom bola od 8. októbra 1925. Pridelené územie malo rozlohu 7915 km², 576 obcí a 549 367 obyvateľov. Nový podnik vlastnil vodnú elektrárňu na rieke Rajčianka pri Žiline s výkonom 150 kW. V prenájme mal štátnu vodnú elektrárňu na Váhu v Ladkoch. Podpísané mal zmluvy o odbere elektrickej energie s podnikom Moravsko - slezských elektrární v Ostrave cez 100 kV vedenie so zmluvným výkonom 7 500 kW. Cez 22 kV vedenie odoberal z elektrárne handlovských baní výkon 4 650 kW, ďalej zo Žilinskej továrne na súkno 600 kW, od textilnej firmy Tieberghien v Trenčíne 2 000 kW, od Mauterových textilných závodov v Ružomberku 1 000 kW a 100 kW od fy Žulfa v Lipovskom sv. Mikuláši.⁷⁸

Celé územie SESzS bolo plánované zásobovať elektrickou energiou predovšetkým z vážskych hydrocentrál. Rozsiahly plán výstavby vodných elektrární na rieke Váhu vznikol na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov. Už roku 1936 spustili prvú elektrárňu vážskej kaskády v Ladkoch. Po druhej svetovej vojne dobudovali hydrocentrály v Ilave, Dubnici a na Orave, ktoré začali stavať postupne od konca tridsiatych rokov. Elektrárňam severozápadného Slovenska patrilo prvenstvo v zavedení prenosu elektrickej energie cez prvú magistrálu veľmi vysokého napätie 100 kV na území Slovenska. Tento prenos sa realizoval v auguste 1930 a to napojením Žiliny cez Čadcu na Ostravsko, čiže na *Moravsko-sliezské elektrárne*. Spoločnosti sa podarilo do svojho systému zapojiť viacero zariadení menších podnikov. Väčšie podniky, ktoré vlastnili zdroje elektrickej energie sa fúzii bránili alebo po dohode so spoločnosťou realizovali elektrifikáciu obcí na pridelenom území, napr. textilná firma *Tieberghien* v Trenčíne.⁷⁹

V juhoslovenskom regióne vznikli roku 1926 **Južnoslovenské elektrárne, účastinná spoločnosť, Komárno (JSE)** s kapitálom 5,2 mil. Kč, vyhlásené 7. septembra 1927 za všeukžitý podnik. Elektrifikovali územie pozostávajúce z 10 okresov s rozlohou 6451 km², kde sa nachádzalo 466 obcí so 498 700 obyvateľmi V dobe vzniku JSE boli na pridelenom území tri cukrovary s vlastným zdrojom elektriny, niekoľko tehelní, keramických závodov a mnoho mlynov. Na báze miestnej štátnej elektrárne v Komárne a za pomoci elektrárne handlovských uholných baní sa spustila elektrifikácia južného Slovenska. Rozhodujúci význam pre rast rentability výroby elektrickej energie mali dodávky veľkým priemyselným závodom. Elektrárne v ich vlastníctve sa stávali jedným z hlavných zdrojov oblastných podnikov pre zvýšenie výkonu v špičke alebo pri výpadku výroby v ústredných centrálach.⁸⁰

Ako posledná bola založená roku 1929 spoločnosť **Východoslovenské elektrárne Košice (VSE)**. Tato spoločnosť mala za úlohu elektrifikovať najväčšiu oblasť s 829 000 obyvateľmi,

77 ŠOBA BA, EZ, f. ZSE, k.1, Zápisky Ing. Stuchlého.

78 PA VSE KE, f. Dokumentácia pred rokom 1929 (nespracované), Výročné správy SESzS 1922-1925.

79 ŠOBA BA, EZ, f. ZSE, k. 23, Dohoda medzi mestom Nové mesto nad Váhom a firmou „Tieberghien Fils“ o dodávke elektrického prúdu. PA VSE KE, f. Dokumentácia pred rokom 1929 (nespracované), Výročné správy SESzS 1930.

80 ŠOBA BA, EZ, f. Južnoslovenské elektrárne Nitra 1925-1943 (ďalej JSE), k.7, Výročné správy 1927-1928.

žijúcimi v 1173 obciach. Spoločnosť disponovala s elektrárňami v Košiciach, Spišskej Novej Vsi a v Prešove. Rozsiahle územie a každoročná zvyšujúca sa spotreba elektrickej energie spela k postaveniu výkonného zdroja výroby elektrickej energie. Po zvážení rôznych alternatív sa rozhodlo o vybudovaní novej výkonnej elektrárne v Krompachoch. Bola spustená do prevádzky roku 1939 a v tomto období predstavovala najmodernejšiu a jednu z najvýkonnejších elektrární na našom území.⁸¹

Na celom Slovensku v roku 1938 bolo elektrifikovaných 30 % miest a obcí v ktorých žilo 56 % obyvateľov. Celkový objem výroby elektrickej energie dosiahol 413 miliónov kWh. Oproti roku 1918, kedy bolo vyrobených 133 miliónov kWh to predstavovalo nárast viac ako o 300 %. Dĺžka 22 kV vedení predstavovala 4850 km, kým roku 1918 približne 180 km. Ak by sme mali charakterizovať celkový vývoj v elektrárnenstve v druhej polovici 30. rokov môžeme konštatovať akceleráciu v každej oblasti tohto rezortu. Väčšia časť územia dnešného Slovenska bola pokrytá sieťou vysokého napätia, urýchlené sa začala budovať sieť magistrál veľmi vysokého napätia a úspešné pokračovala realizácia plánov na výstavbu kaskády vodných elektrární na Váhu, ktoré spolu s magistrálami s veľmi vysokého napätia mali predstavovať chrbtovú kosť modernej slovenskej energetiky.

81 PA VSE KE, f. Dokumentácia pred rokom 1929 (nespracované), Výročné správy VSE 1929-1930. Pozri posudok Dr. Ing. K. Böhma ohľadne vybudovania parnej elektrárne v Krompachoch.

V. Hospodársko-politické súvislosti a vývoj elektrifikácie v rokoch 1938 – 1942

V. 1. Dôsledky Viedenskej arbitráže v odvetví elektrárrenstva

Pozitívny vývoj elektrárrenstva, ako aj ďalších odvetví priemyslu, v období hospodárskej konjunktúry druhej polovice 30. rokov začali brzdiť súdobé štátoprávne a politické zmeny v stredoeurópskom priestore. Na celkový vývoj elektrárrenstva, osobitne na vývoj regionálnych elektrifikačných podnikov, mali ďalekosiahly vplyv dôsledky Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 a následne vytvorenie vojnovvej Slovenskej republiky v marci 1939. Odtrhnutie južných území s celkovou rozlohou 10 tisíc km² na podklade Viedenskej arbitráže spôsobilo veľký úder rozvoju energetickej základne u nás zo sféry spoločensko-politickej. Viedenské arbitrážne rozhodnutie sa priamo dotklo štyroch z piatich všeužitkových elektrárrenských spoločností na území Slovenska.⁸²

Správne orgány ČSR boli už 2. novembra 1938 zbavené pôsobnosti na zabranom území a rozhodovacie práva prešli na vojenské maďarské úrady. Po oficiálnych protestoch ČSR a neskôr Slovenskej republiky maďarské ministerstvo priemyslu v Budapešti vydalo na jar 1939 výnos, podľa ktorého všetky podnikové čiastky prevzal maďarský štát do vlastnej držby a jej správou poveril firmu *Győri Ipartelepek, R.T. Győr*.⁸³

Boli nastolené rôzne varianty riešenia majetkoprávných otázok. Prevládal názor, aby sa predmetné majetkové čiastky predali cudzím záujemcom. Záujem bol hlavne zo strany Nemecka a Švajčiarska. Od tohto riešenia sa neskôr upustilo. Delenie majetku bolo komplikované najmä preto, lebo Maďarsko získalo Viedenskou arbitrážou iba časť akciového vlastníctva bývalej ČSR na spoločnostiach, ktorá nebola identická s majetkami nachádzajúcimi sa na zabranom území. Išlo napríklad o elektrické zariadenia, kapitálový a iný majetok, ako finančné hotovosti, cenné papiere, pohľadávky dlžníkov, sklady materiálu a pod. Značným problémom bola nevýhodná majetková záťaž, napríklad značné pasíva podnikov u peňažných ústavov. Išlo teda o delenie aktív, ako aj pasív. Prvou úlohou bolo stanoviť kľúč, to znamená pomer delenia aktív a pasív.

Účastiny podnikov, ktoré boli predtým vo vlastníctve bývalej ČSR, prešli na slovenský a maďarský štát. Nakoľko hodnota takýchto účastín nebola vyjadrená natoľko investíciami podniku, ale viac jeho výnosom, zvolili kľúč podľa inkasa podnikovej časti na jednotlivých územiach. Túto zásadu zastávala delegácia ČSR a následne Slovenska na rokovaníach už aj preto, lebo z majetku na odstúpenom území, ktorý ostal vo vlastníctve slovenských elektrárrenských podnikov, sa pri pomerne malých investíciách čerpali vysoké výnosy. Značné problémy vyvolávala maďarská strana, ktorá odmietala vyplatiť všetky aktíva na maďarskom území, predovšetkým pohľadávky od tamojších dlžníkov, pochádzajúce z obdobia pred novembrom 1938. Išlo pritom o značné sumy. Odporcom vyplatenia týchto pohľadávok bol najmä gene-

82 SLÁDEK, Vojtech. *50 rokov Západoslovenských energetických závodov*. Bratislava: ZSE, 1972, s. 54-55.

83 Rábske priemyselné závody, uč. s., skratka GIRT. Dôležitosť firmy GIRT vyjadruje aj organizačné zmeny v podniku roku 1942, keď sa zmenil názov podniku na Országos Villamosművek, r. t. – OVIRT (Krajinské elektrické podniky, uč. spol.) PA VSE KE, f. Spisy 1929-1945 (nespracované) Zápisnica z rokovaní medzi maďarskou a slovenskou stranou 14. mája 1941 v Tatranskej Lomnici

rálny riaditeľ Győri Ipartelepök, R.T. Győr *Antal Hellebronth*. Rokovania s maďarskou stranou o vyrovnání majetku preto trvali od novembra 1938 až do novembra 1941. Rokovania prebiehali v Bratislave, Trenčianskych Tepliciach v Tatranskej Lomnici a v Budapešti. Počas týchto stretnutí bolo na rokovaniach cítiť aj značne národnostné napätie a nezdvorilé diplomatické vyjadrenia, ktoré museli riešiť jednotlivé vlády. Rokovania dosiahli finálnu fázu, keď dňa 15. novembra 1941 obidve strany podpísali zmluva o vyrovnání. Maďarské kráľovstvo sa zaviazalo, že vyplatí bilančné pohľadávky v takýchto sumách:

Tabuľka č.1 Pohľadávky vyplatené z Maďarska 15.11.1941

ZSE	2 578 000 Ks
JSE	5 437 000 Ks
SSE	2 161 000 Ks
VSE	1 109 000 Ks

Zmluva bola veľkým úspechom slovenských energetikov, ktorým sa vrátili pohľadávky za investovaný materiál. Získané sumy mali strategický význam hlavne pre JSE, lebo umožnili postaviť „na nohy“ tento finančne poddimenzovaný podnik. Slovenskú stranu na všetkých rokovaniach zastupovali a nakoniec aj zmluvu podpísali:

Dr. Alexander Hrnčár, ministerský radca

Ing. Karol Stuchlý, generálny riaditeľ

Ing. Tibor Smerek, odborový radca

Ing. Karol Ambróz, vládny radca

Ing. Ján Szomolányi, tit. hlavný radca

Dr. Jozef Gross, ministerský komisár

Ing. Ladislav Krčméry, riaditeľ

V zornom uhle kapitálového majetku bola veľmi dôležitá skutočnosť, že podniková časť štyroch spoločností, pripadajúca Maďarsku, predstavovala účastinnú istinu vo výške 25 556 100 Ks, kým celkový účastinný kapitál postihnutých štyroch spoločnosti predstavoval sumu 87 400 000 Ks.⁸⁴

Dôsledky Videnskej arbitráže mali najmenší vplyv na vývoj Spojených elektrární severo-západného Slovenska (SESzS) so sídlom v Žiline. Následkom ďalších politických udalostí v strednej Európe elektrifikačná oblasť podniku prišla v marci 1939 o obce Suchá hora a Hladovka, ktoré pripadli Poľsku. Tieto však ešte neboli elektrifikované, preto podnik nezaznamenal straty na investíciách a ani na príjmoch. V sledovanom roku sa pritom zásobovacia oblasť rozšírila o 19 obcí na Orave a Kysuciach, ktoré boli na jeseň 1939 prinavrátené Slovensku. Oblasť elektrárenského podniku v Žiline, kontrolujúci územie 15 okresov s rozlohou 7915 km², vstupoval do obdobia samostatného slovenského štátu ako teritoriálne najsilnejšia

⁸⁴ PA VSE KE, f. Spisy 1929-1945 (nespracované) Zápisnica zo zasadnutia zmiešanej komisie z dňa 15. novembra 1941 v Budapešti, Usporiadanie majetkových a právnych otázok v šoužitých elektrárenských spoločností podľa slovensko-maďarskej medzištátnej dohody zo dňa 15. novembra 1941 - susekcia pohľadávok bývalej CSR a bývalej Krajiny Slovenskej. Zpráva o likvidovaní maďarskej podnikovej časti podľa medzištátnej dohody, uzavretej v Budapešti 15.11.1941.

a konsolidovaná všeužitočná elektrifikačná spoločnosť. Na rozdiel od ostatných všeužitočných spoločností, kde mali problémy s reorganizáciou po vytýčení nových hraníc a museli pracovať na bilaterálnych dohodách s maďarskou stranou ohľadom nerušenej dodávky elektrickej energie, mohlo sa v žilinskej oblasti prikrčiť k plánovanej výstavbe.⁸⁵

Oblasť Západoslovenských elektrární (ZSE) sa po Viedenskej arbitráži zmenšila o 1 909 km², teda asi o 25 % územia. Maďarsku pripadlo 167 obcí a osád so 164.482 obyvateľmi. Z týchto obcí bolo 61 elektrifikovaných. ZSE stratili dieselovú centrálu v Senci s budovou okresnej správy, ďalej 203,5 km primárneho vedenia, 238,1 km sekundárneho vedenia a 68 transformačných staníc. Nie všetky obce pripadli Maďarsku. Obec Devín, Petržalka a väčšia časť obce Karlova Ves pripadli v roku 1938 Nemecku. Štátna hranica prechádzala cez Dunaj. Predmostie na pravej strane Dunaja s obcami Petržalka (Engerau) a Ovsíšte (Haber) obsadilo 10. októbra 1938 nemecké vojsko. Mestská elektrárň Bratislava uzavrela s obcami Engerau a Haber provizórnu dohodu, ktorá umožnila ďalšie zásobovanie obsadenej oblasti. V zmluve sa uvádzalo, že Mestská elektrárň bude naďalej dodávať elektrickú energiu. Inkaso mali vyberať inkasanti Mestskej elektrárne podľa platných prúdových sadziieb a účty sa mali platiť v ríšskych markách s kurzom 8,60 RM za 100 Ks. Vyinkasované peniaze ukladali vo filiálke hainburskej „Sparkasse der Stadtgemeinde Hainburg, Zweigstelle Engerau,“, na osobitné konto, z ktorého sa mohli peniaze na žiadosť elektrárne poukazovať do Bratislavy. Len malý výbežok na pravom brehu Dunaja, ktorý patril do oblasti ZSE s obcami Rusovce, Jarovce a Čuňovo zásobovala do Viedenskej arbitráže elektrickým prúdom centrála Albrechta Habsburského v maďarskej obci Mosonszentjános. Časť Záhoria zase Západomoravské elektrárne.⁸⁶

Najťažšie straty spôsobili dopady viedenského arbitrážneho rozhodnutia podniku Južnoslovenské elektrárne (JSE). Až dve tretiny územia, ktoré patrilo pod správu JSE, pripadli Maďarsku. Straty predstavovali 56 elektrifikovaných obcí z 93, čo bolo 61,6 %. Zo 717 km primárneho vedenia ostalo na Slovensku 265 km. Zo 458 km sekundárneho vedenia ostalo v majetku JSE len 129 km. Na zabrané územie pripadlo 118 transformačných staníc, zatiaľ čo na územie Slovenska len 85. Z 19 888 maloodberateľov JSE Maďarsko prevzalo 11 216 a zo 191 veľkoodberateľov prevzalo 135 subjektov. Rozsiahle oklieštenie územia a majetku spoločnosti viedlo k úvahám o celkovom zrušení JSE. Túto myšlienku však zamietli. Sídlo spoločnosti presunuli z Komárna do Nitry. Bývalé hlavné sídlo JSE spolu s kľúčovým zdrojom dodávok energie -štátnou elektrárňou v Komárne ostali v Maďarsku. Na zabranom území ostali tiež plynárne v Komárne a Nových Zámkoch. Keďže reorganizované JSE postrádali výrobnou elektrickej energie museli odoberať energiu od ZSE, ďalej z elektrárne handlovských uhoľných baní a čiastočne aj z bývalej vlastnej elektrárne v Komárne, čiže z Maďarska. V júni 1940 bola dodávka elektrickej energie z Komárna úplne prerušená, jednak z dôvodu nedostatočného výkonu tunajšej elektrárne, ale hlavne v dôsledku pohybu ceny, ktorú nový maďarský vlastník zvýšil. Novú cenu nemohli JSE akceptovať, preto stratu zdrojov elektrickej

85 PA VSE KE, f. Spisy 1929-1945 (nespracované), Výročné správy, Spojených elektrární severozápadného Slovenska (ďalej SESzS), 1938 – 1941.

86 ŠOBA BA,EZ, f. ZSE, k.1, Zápisnice správnej rady 1929-1941, Výročné správy 1938-1940. Výpis platieb Sparkasse der Stadtgemeinde Hainburg.

kej energie vykompenzovali zmluvným odberom od firmy Baťa v Bošanoch. Zmluvu podpísali roku 1942.⁸⁷

Zmeny nastali aj vo vedení Južnoslovenských elektrární. V roku 1939 odišiel z postu riaditeľa JSE Ing. František Kunovjaneč. Vystriedal ho Ing. Bedřich Beránek, dovedty technický riaditeľ, ktorý sa vrátil z Komárna, kde aj po Viedenskej arbitráži obhajoval záujmy spoločnosti.⁸⁸

Stredoslovenské elektrárne so sídlom v Banskej Bystrici museli po 2. novembri 1938 odstúpiť asi tretinu zásobovacieho územia. K Maďarsku boli pričlenené mestá Levice, Lučenec, Rimavská Sobota, Rožňava, čo pre SSE znamenalo vysokú stratu koncentrovaného odberu. Počet elektrifikovaných obcí na území SSE koncom roka 1938 bol 164, z čoho 58 pripadlo Maďarsku. Na zabrané územie ďalej pripadlo 290 km primárneho vedenia a 198 km sekundárneho elektrického vedenia. V roku 1940 vystriedal na poste riaditeľa SSE Ing. Františka Reicha nový riaditeľ Ing. Gejza Polónyi.⁸⁹

Východoslovenské elektrárne (VSE) stratili v dôsledku územných zmien na jeseň 1938 hlavné centrum výroby, ako aj spotreby, elektrickej energie mesto Košice. Tu sa nachádzalo administratívne stredisko VSE a mestská elektráreň, ktorá zásobovala celú východoslovenskú oblasť. Neekonomické a málo výkonné parné elektrárne v Prešove a Spišskej Novej Vsi a niekoľko malých hydrocentrál ani zďaleka nestačili pokryť spotrebu elektrickej energie v zásobovacom regióne východoslovenského elektrifikačného podniku. VSE boli po viedenskej arbitráži odkázané na dodávku elektrickej energie z Maďarska. Takáto situácia však netrvala dlho. Dokončovala sa montáž vlastnej tepelnej elektrárne VSE v Krompachoch, ktorá spustila prevádzku štyri dni pred vznikom samostatnej vojnovnej Slovenskej republiky, čiže 10. marca 1939.⁹⁰

Pôvodná koncepcia zásobovania východoslovenskej oblasti, ktorú v tridsiatych rokoch presadzovalo ministerstvo verejných prác a ďalšie pražské vládne miesta nepočítali s výstavbou elektrárne v Krompachoch. Investície mali smerovať do rozšírenia prevádzky tepelnej elektrárne v Užhorode a vznikli plány na výstavbu modernej vodnej elektrárne na území Podkarpatskej Rusi. Východoslovenskú oblasť mali zásobovať 100 kV vedením z Užhorodu. Ak by prešla uvedená koncepcia, po Viedenskej arbitráži by VSE ostali bez hlavného zdroja elektrickej energie. Užhorod aj Košice pripadli Maďarsku. Mohla nastať veľmi komplikovaná situácia v zásobovaní celej východoslovenskej oblasti.⁹¹

Počas roka 1939 nastali personálne zmeny aj vo vedení VSE. Odišiel bývalý riaditeľ Ing. Ľuraj Jozef Styk a novým riaditeľom sa stal Ing. Teofil Bosnyák, ktorý dovedty pracoval ako vedúci prevádzkového oddelenia.⁹²

87 ŠOBA BA, EZ, f. Južnoslovenské elektrárne Nitra (ďalej JSE), k.7, Výročné správy 1938-1940. Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), fond. Ministerstvo hospodárstva (ďalej f. MH), inv.č.12, k. 227. Zmluva medzi firmou Baťa Bošany a JSE z 2. mája 1942.

88 SLÁDEK, Vojtech. 50 rokov, ref. 80, s. 49.

89 PA VSE KE, f. Spisy 1929-1945 (nespracované), Výročné správy, Stredoslovenských elektrární (ďalej SSE), 1938 – 1941.

90 PA VSE KE, f. Spisy 1929-1945 (nespracované), Výročné správy, Východoslovenských elektrární (ďalej VSE), 1938 – 1941.

91 PA VSE KE, f. Spisy 1929-1945 (nespracované), Výročné správy, Východoslovenských elektrární (ďalej VSE), 1939, f. Technická dokumentácia 1929-1945 (nespracované), Posudok Dr. Ing. K. Böhma ohľadné vybudovania parnej elektrárne v Krompachoch

92 KONČEK, Dušan-NOVOTNÝ, Ján. *Rozvoj energetiky na východnom Slovensku*, Košice: SEP, 1989. s. 40.

V. 2. Pokusy o centralizáciu elektrárrenstva v období autonómie Slovenska

Spoločným menovateľom systematickej veľkoplošnej elektrifikácie Slovenska na prahu štyridsiatych rokov boli pokusy o vytvorenie centrálného podniku pre výrobu a dodávky elektrickej energie do jednotlivých oblastí okliešteného územia vojnovnej Slovenskej republiky. Podnik mal koordinovať výstavbu nízko a vysokonapäťových vedení a zároveň riadiť proces výstavby hydrocentrál, značne napredujúci práve v tomto období. Realizácia uvedených plánov však postupovala s veľkými ťažkosťami, najmä v dôsledku hlbokých politických zmien.

Už v podmienkach medzivojnovej ČSR počas tridsiatych rokov sa začali prejavovať integračné tendencie medzi jednotlivými oblastnými elektrárrenskými podnikmi, podporované štátnymi zásahmi. Regionálne energetické systémy sa vzájomne prelínali, prehlbovala sa spolupráca a centrá oblastných elektrární boli prepájané sieťou liniek prevádzkových telefónov, umožňujúcich okamžitú koordináciu podnikov.⁹³

V medzivojnovom období slovenské elektrárrenstvo úzko spolupracovalo s elektrárrenstvom českých krajín. Predstavitelia energetiky spoločne presadzovali kroky smerom k celoplošnej elektrifikácii ČSR, napriek značným názorovým treniciam v Národnom zhromaždení. Vzťah politických strán zastúpených v parlamente k celoplošnej elektrifikácii bol rôzny. Stúpcami elektrifikácie s dominantným štátnym riadením boli českí národní socialisti a sociálni demokrati. Systematickú elektrifikáciu vyzdvihovali ako pokus o plánovité hospodárstvo, v ktorom nie je prvoradý zisk, ale dostupnosť elektrickej energie pre široké vrstvy obyvateľstva. Poslanci liberálnej časti mali výhrady proti právomociam štátu v elektrárrenstve. Zásadným odporcom systematickej elektrifikácie boli strany nemeckej menšiny, ktoré sa dostávali do popredia. Zástupcovia nemeckých strán chápali elektrifikáciu ako súčasť už prežitého procesu poštátňovania a socializácie, ktorý prebiehal tiež formou poštátňovania železníc, nostrifikácie a pozemkovej reformy. Hlavným cieľom tohto procesu mala byť realizácia mocenských ambícií českého národa v ČSR, namierených predovšetkým proti národu nemeckému. Slovenskí politici, národohospodári a odborníci v elektrotechnike (Š. Janšák, K. Stodola, I. Karvaš a ďalší) vyslovene požadovali zásahy štátu do oblasti elektrifikácie a podporovali českých kolegov.⁹⁴ Pre slovenské elektrárrenské podniky sa však situácia zmenila po 6. októbri 1938 vyhlásením autonómie Slovenska. Následné hospodársko-politické zmeny ovplyvnili systém riadenia a strategické kroky v celom rezorte elektrárrenstva, tak ako v iných sektoroch hospodárskeho života. Riadenie elektrifikácie prešlo z rúk Ministerstva verejných prác ČSR v Prahe do kompetencie Ministerstva dopravy a verejných prác Slovenskej krajiny so sídlom v Bratislave. Slovenskí elektroinžinieri vydali memorandum, v ktorom zhrnuli najaktuálnejšie potreby elektrifikačného procesu na Slovensku. Memorandum predostreli vtedajšiemu ministrovi dopravy a verejných prác *Ferdinandovi Ďurčanskému*.

Memorandum obsahovalo dvadsať bodov v následnom znení:

- Riešiť kapitálovú účasť miest a obcí a jej zastúpenie vo vŕsuzižočnoých spoločnostiach.
- Riešiť pomer elektrární mestských a podnikových k elektrárrenským podnikom – spolupráca, alebo eventuálna fúzia.

⁹³ TIBENSKÝ, Ján – PÖSS, Ondrej. ref. 71, s. 316-318.

⁹⁴ Bližšie pozri: HALLON, Ludovít. Industrializácia Slovenska 1918 – 1938 (Rozvoj alebo úpadok?). Bratislava: Veda, 1995, s.143-145. KARVAŠ, Imrich. *Sjednocení výrobních podmínek v zemích českých a na Slovensku*. Praha: 1933, s. 80-85. STODOLA, Karol. *V záujme Slovenska*. Bratislava: 1936, s. 35-39.

- Organizácia výstavby výrobných zdrojov a rozvádzania elektrickej energie.
- Výstavba hlavných spojovacích tepien medzi jednotlivými výrobnami.
- Organizácia správy a administratívy elektrárenských podnikov.
- Zjednotenie taríf pre maloodberateľov.
- Otázka spolupráce, dodávky do západných krajín republiky, eventuálne do cudziny – export.
- Otázka účasti súkromného kapitálu v elektrárenskom podnikaní.
- Otázka elektrifikácie ďalších dosiaľ neelektrifikovaných obcí na Slovensku.
- Otázka vzťahu k celoštátnym inštitúciám a organizáciám, ako bolo ministerstvo verejných prác, štátna elektrárenská rada, Elektrotechnický zväz, rôzne fondy, otázka subvencií pre elektrifikačné ciele atď.
- Otázka sústredenia nákupu a rozdeľovania stavebného materiálu a elektromateriálu bez cudzích sprostredkovateľských ziskov.
- Otázka nacionalizácie elektrotechnického priemyslu.
- Otázka personálu elektrotechnických podnikov, najmä racionálneho zadelenia, využitia a posilnenia slovenského charakteru.
- Otázka propagandy v záujme využívania elektriny a zvýšenia životného štandardu obyvateľstva.
- Otázka hospodárenia s uhlím.
- Otázka elektrotechnických živností.
- Otázka odborného školstva a školenia personálu.
- Korekcia elektrifikačných zákonov.
- Otázka zákona o hospodárení s elektrinou.
- Otázka štúdia možností zužitkovania elektrickej energie v priemysle, roľníctve, živnostiach, v domácnostiach atď.⁹⁵

Ako vzor ďalšieho rozvoja elektrifikácie bolo predstavované Nemecko, ktoré za štyri roky vykázalo dvojnásobný rast odberu energie zavedením tzv. Verbundwirtschaft. Uvedený spôsob hospodárstva umožnil spoluprácu všetkých elektrární prostredníctvom tzv. energetickeho komisára. Signatári memoranda s uznaním hodnotili dovtedajšie výsledky elektrifikácie, zdôrazňovali však, že nadišiel čas, aby sa v nových pomeroch dal tejto činnosti ešte pevnejší základ pre budúcnosť. Neustále zdôrazňovali, že elektrifikácia je jednou z najdôležitejších podmienok hospodárskej prosperity mladého štátu. Obsah memoranda smeroval k tomu, aby bola vytvorená centrálna jednotná elektrárenská spoločnosť pre celé Slovensko. Pre lepšiu koordináciu elektrifikácie na západnom Slovensku nariadilo pražské Ministerstvo verejných prác v októbri 1930 fúziu JSE a ZSE, ktorá sa nakoniec nereализovala. V súvislosti s posilnením vplyvu štátu vo všeužitočných elektrárenských podnikoch, bol vydaný zákon č. 47 z roku 1935, podľa ktorého mohlo ministerstvo verejných prác vyžadovať od nich správy o hospodárení a malo právo urýchľovať ich vzájomné zlučovanie.⁹⁶

Ako hlavná smernica ďalšieho postupu elektrifikácie bol vypracovaný ideový program, v ktorom autori naznačili obrisy budúcej jednoliatej spoločnosti. Program schválil minister F. Ďurčanský a neskôr aj minister Ľudovít Stano. Autori programu si vytýčili za cieľ podstat-

95 PA VSE KE, f. Spisy 1929-1945 (nespracované), Memorandum vyhlásenie pre ministerstvo dopravy a verejných prác z dňa 7. decembra 1938. Päť rokov sústavnej elektrizácie Slovenska. Bratislava: Unia, 1944, s. 9-11.

96 ŠOBA BA, EZ, f. ZE, k.1, Príkaz na prípravu technickej a účtovnej dokumentácie na fúziu s JSE z 3.10.1930. STODOLA, Karol. ref. 88, s. 120 – 131.

ným urýchlením elektrifikácie Slovenska dosiahnuť vyššiu konkurencieschopnosť priemyslu a tým zabezpečiť zamestnanosť ako predpoklad vyššieho životného štandardu a kultúrnej úrovne obyvateľstva. K hlavným cieľom zároveň patrilo, aby každý dostal možnosť odobrať elektrický prúd na všetky účely za primeranú cenu. Ďalej sa plánovalo zvýšenie odberu a zjednotenie sadziieb za energiu, aby cenové rozdiely nezaťažovali najchudobnejšie kraje. Najmä však bolo treba vyriešiť otázku výstavby a financovania elektrických sietí. Mal sa vytvoriť spoločný stavebný program a k úlohám patrilo aj riešenie personálnych otázok. Ideový program vytýčil regióny s plánovanou centralizáciou, prípadne decentralizáciou energetických systémov.⁹⁷

Podľa ideového programu a dekrétu sa postupovalo až do 12. júna 1940. Už ideový program obsahoval mnohé prvky, ktoré smerovali k jednotnému postupu všetkých oblastných elektrárenských spoločnostiach. Na pôde Ústrednej kancelárie vŕšežitých elektrárenských spoločností sa podarilo uskutočniť viacero krokov smerom k centralizácii elektrárénstva. Napríklad vypracovanie jednotného služobného poriadku a kolektívnej zmluvy s robotníkmi, zavedenie jednotného kontovacieho plánu, účtovného systému a vytvorenie jednotného systému v rôznych agendách. Spoločný výkonný výbor zabezpečoval jednotný postup vo všetkých otázkach.⁹⁸

Už v predmníchovskej republike na našom území piati riaditelia vŕšežitých elektrárenských spoločností úzko spolupracovali a vzájomne koordinovali spoločné kroky v elektrifikácii. Častejšie sa vyslovovali za fúziu spoločností a vyzdvihovali dôležitosť spoločného centrálneho podniku, prostredníctvom ktorého mal elektrifikačný proces napredovať. Nikto z popredných predstaviteľov slovenskej energetiky však netušil, že v krátkom čase dôjde k vytvoreniu centrálneho riadiaceho orgánu a že podnet na jeho vznik bude vychádzať skôr z roviny politickej než z odbornej.

Po vyhlásení autonómie Slovenska nastali v energetickom priemysle značné personálne turbulencie. Piati riaditelia vŕšežitých elektrárenských spoločností mali v rámci plánov vzájomnej fúzie na funkciu generálneho riaditeľa budúceho spoločného podniku horúceho kandidáta zo svojich radov. Bol ním riaditeľ VSE *Ing. Ľuraj Ľozef Styk*. V jeho prospech hovorili výborné organizačné a odborné znalosti a najmä výsledky práce v koordinácii elektrifikácie na najväčšom pridelenom území. Po politických zmenách v októbri 1938 bol však pre nový režim neakceptovateľný. Hlavným dôvodom bolo jeho členstvo v Národnodemokratickej strane. V podmienkach vojnovj Slovenskej republiky sa jeho postavenie ešte zhoršilo. Pod nátlakom rezortného ministra musel 30. júna 1939 rezignovať aj na funkciu generálneho riaditeľa VSE.⁹⁹

Súdoby režim z obdobia po októbri 1938 potreboval človeka, ktorý nebol úplným laikom vo sfére energetiky a súčasne zaujímal politicky lojálny postoj k vládnym miestam a ktorý dokázal direktívnym spôsobom ovládnuť celý elektrárenský rezort. Výber nebol zložitý, lebo väčšina riadiacich pracovníkov v slovenskom elektrárénstve bola českej národnosti alebo išlo o Slovákov s čechoslovakistickou orientáciou. Ich národno-politická a štátoprávna orientá-

97 Päť rokov. ref. 93, s.10-11.

98 Propagačný časopis elektrárenských podnikov Úspech uviedol: „O krátky čas budú prevedené posledné fúzie vŕšežitých elektrární... koncepcia vnútorného spojenia vŕšežitých elektrárenských spoločností prebieha medzi našimi zamestnancami už od vzniku našej drahej vlasti...“ *Úspech*, roč. 2, č. 2.

99 PA VSE KE, f. Spisy 1929-1945 (nespracované), Odvolací dekrét Ing. Ľuraja Styka.

cia vyplývala zo štúdií, ktoré absolvovali na vysokých školách v českých krajinách. Voľba nakoniec padla na *Ing. Ladislava Krčméryho*. Minister dopravy a verejných prác *Žúlius Stano* mal výhrady aj proti tomuto predstaviteľovi elektrárenského podniku pre jeho účasť v československých légiách v Rusku. Bol však jediným, aj keď pasívnym, členom HSLS na vedúcich miestach sledovaného rezortu. V odborných znalostiach príliš nevynikal, napriek tomu, že bol od roka 1929 riaditeľom Mestskej elektrárne v Banskej Bystrici. Rezortný minister sa o ňom vyjadril: „*Pozitívum pre neho je aj to, že študoval v Budapešti a nestihol podľahnúť čechoslovakistickým ideám, aj napriek tomu že bol v légiách*“.¹⁰⁰

Výnosom ministerstva dopravy a verejných prác zo dňa 9. decembra 1938 bol *Ing. Ladislav Krčméry* menovaný „plnomocníkom“ ministerstva dopravy a verejných prác ako zástupca štátneho kapitálového podielu v elektrárenských podnikoch. Riaditelia všeužitkových elektrárenských spoločností nechápali význam tejto funkcie, pretože v dobe poverenia zastupovali štátny kapitál v elektrárnenstve členovia správnej rady, vyslaní ministerstvom verejných prác v Prahe. Zložité postavenie *Ing. L. Krčméryho* a situáciu v správnej rade elektrárenských spoločností vyriešil zánik ČSR v marci 1939. Na mimoriadnom valnom zhromaždení zástupcov elektrárenských spoločností dňa 13. apríla 1939 v Bratislave boli zvolení noví členovia správnej rady, ktorých navrhlo slovenské Ministerstvo dopravy a verejných prác v Bratislave (MDaVP). Zvolení členovia následne zvolili za predsedu správnej rady *Ing. Ladislava Krčméryho*.¹⁰¹

V. 3. Formovanie centrálného elektrárenského podniku po vzniku vojnovéj Slovenskej republiky

V.3.a Pôsobenie Ústrednej kancelárie všeužitkových elektrárenských spoločností

Po štátoprávnom osamostatnení Slovenska nabrali centralizačné tendencie v elektrárnenstve rýchly spád. Výnosom MDaVP zo dňa 12. septembra 1939 bola zriadená **Ústredná kancelária všeužitkových elektrárenských spoločností (ÚKVES)** ako centrálny riadiaci orgán všetkých piatich všeužitkových elektrárenských spoločností pôsobiacich na území Slovenska. Po zaslaní takzvaného akceptačného listu správnej rade zo strany ministra *Žúliusa Stana* bol jednohlasne za vedúceho ÚKVES zvolený *Ing. Ladislav Krčméry*. Medzi kľúčové úlohy Ústrednej kancelárie nepatrila iba centrálna koordinácia elektrifikačného procesu na Slovensku, ale aj spravovanie majoritného balíka účastní elektrárenských spoločností, ktoré boli doteraz v kompetencii MDaVP. To znamenalo neobmedzené disponovanie s financiami.¹⁰²

Na kontrolu výdavkov Ústrednej kancelárie bol rezortným ministerstvom zriadený *Zväz všeužitkových elektrárenských spoločností (ZVES)*. Okrem kontroly jednotlivých finančných operácií mal nový Zväz vypracovávať štatistiky v každej oblasti elektrifikácie. O úlohe a serióznosti tohto „hmlistého orgánu“, ako ho nazvali piati riaditelia všeužitkových elektrárenských spoločností, svedčilo aj to, že na funkciu riaditeľa tu bol opäť zvolený *Ing. Ladislav Krčméry*. V podstate mal kontrolovať sám seba. Počas jedného roka ovládol celý elektrárnen-

100 PA VSE KE, f. Spisy 1929-1945 (nespracované). Kópia listu *Ing. T. Bosnyáka* poslaná *Ing. Ľ. Szomolányimu*.

101 PA VSE KE, f. Vedenie a spáva 1929-1945 (nespracované), Memorandum z dňa 15.1.1940., Čo sa deje v slovenskej elektrizácii. In: *Politika*, 1940, roč.10, č. 7, s.76-75, s. 89.

102 Tamže.

ský rezort jeden človek. Ani v ostatných priemyselných podnikoch, vrátane tých čo boli pod kontrolou nemeckého kapitálu, nemohlo byť akceptovateľné, aby štyri najdôležitejšie vedúce funkcie v rezorte ovládal jeden človek. Reakcia odbornej verejnosti v energetike na takéto zmeny nedala na seba dlho čakať.¹⁰³

V Žiline sa 15. januára 1940 stretli riaditelia piatich všeužitkových elektrárenských podnikov, kde vydali *memorandum* namierené proti Ing. *Ladislavovi Krčmérymu*. Vytkali mu najmä neodborné zásahy do organizačnej štruktúry spoločnosti a prepúšťanie zamestnancov českej národnosti, napriek tomu, že elektrárne prechádzali náročným obdobím a pociťovali akútny nedostatok zapracovaného odborného personálu. Tieto kroky viedli podľa memoranda k tomu, že bolo ohrozené fungovanie niektorých výrobných prevádzok pre nedostatok kvalifikovanej obsluhy. Memorandum podpísali generálny riaditeľ ZSE Ing. *Karol Stuchlý*, generálny riaditeľ SESzS Ing. *František Reich*, vedúci riaditeľ JSE Ing. *Bedřich Beránek*, vedúci riaditeľ SSE Ing. *Ján Szomolányi* a vedúci riaditeľ VSE Ing. *Teofil Bosnyák*, čiže riaditelia všetkých piatich všeužitkových elektrárenských podnikov. Pod memorandum boli podpísaní aj obchodný riaditeľ SSE *Ľudovik Michnik*, technický riaditeľ SSE Ing. *Gejza Polónyi* a prokurista SESzS *Anton Malý*. Reakciou ÚKVES na memorandum bolo vydanie tzv. *Kooperačnej zmluvy*. Bol zriadený výkonný výbor s počtom šesť ľudí, zástupcov jednotlivých oblastných riaditeľstiev bývalých všeužitkových podnikov. Do pôsobnosti tohto výkonného výboru patrili nasledovné kompetencie:

- riadiť kompletný personál vo všetkých spoločnostiach, zadávať zamestnancom vybavovanie určitých agend, rozhodovať o prijatí alebo neprijatí zamestnancov, určovať výšku odmien
- rozhodovať v majetkových veciach, prideľovať financie do výšky jedného milióna Ks bez udania zdôvodnenia
- rozdeľovať finančné prebytky jednotlivých spoločností a prerozdeľovať ich v prospech druhých spoločností

Súčasťou *Kooperačnej zmluvy* však bola klauzula, že každé rozhodnutie výkonného výboru mohol vetovať riaditeľ ÚKVES. Riaditelia všetkých všeužitkových spoločností napriek uvedenej kontroverznej klauzule akceptovali návrh textu zmluvy, ktorú podpísali 18. júna 1940.¹⁰⁴

Pre súdobé pomery bolo charakteristické, že do čela strategických podnikoch a úradov boli dosadení lojálni prisluhovači režimu, ktorí častokrat vôbec nerozumeli rezortu, ktorí riadili. novej správy postavili *Dr. Karola Krčméryho*, brata vtedajšieho organizátora elektrárnenstva Aj brat Ing. *Ladislava Krčméryho* *Dr. Karol Krčméry* bol ambiciózný. V marci 1939 bol dosadený na post vedúceho správnej rady najväčšieho peňažného ústavu Tatra banky. Dezígnovaný predseda *K. Krčméry* bol podobne ako jeho brat exponentom HSLS a mal za úlohu presadiť záujmy vládného režimu v danom rezorte. Súčasne zastával funkciu predsedu správy Ludovej banky v Ružomberku. Táto personálna únia mala v konečnom dôsledku viesť k pohlteniu Tatra banky Ludovou bankou, čiže k ovládnutiu najväčšieho peňažného ústavu kapitálom prepojeným s HSLS.¹⁰⁵ *K. Krčméry*, pôvodným povoláním stredoškolský profesor, však mal o bankovníctve podstatne menej odborných znalostí než *L. Krčméry* o elektrárnenstve.

103 Tamže. Päť rokov., ref. 93, s. 12.

104 PA VSE KE, f. Vedenie a spáva 1929-1945 (nespracované), Kooperačná dohoda z dňa 18. 6. 1940.

105 Prípís Ministerstva financií Slovenského štátu z 15. 4. 1939 č. 3710/39 – VI/16 o odvolaní správnej rady Tatra banky a dosadení správneho a dozorného výboru. SNA, TB – zápisnice ústredia, krab. 16, inv. č. 85.

Po začiatkových sporoch sa pomery v elektrárňstve postupne normalizovali. Ing. Ladislav Krčméry začal akceptovať rôzne odborné pripomienky riaditeľov všeužitkových elektrárenských podnikov, lebo vedel, že má proti sebe odbornú verejnosť a sám nebol schopný riadiť celý kolos energetiky. Pridržiaval sa kooperačnej zmluvy a vetoval iba niektoré rozhodnutie výkonného výboru. ÚKVES začal postupne uskutočňovať kroky, smerujúce k fúzii všeužitkových elektrárenských spoločností a k vytvoreniu celoslovenského elektrárenského podniku.¹⁰⁶

Na zlúčenie elektrárňstva a spoločné bilancovanie bolo medziiným potrebné zjednotenie účtovnej a bilančnej praxe na vyššej úrovni s využitím súdobej mechanizácie. Táto úloha bola zverená rakúskemu podnikateľovi F. Thiebenovi odborníkovi na podnikové účtovníctvo. F. Thieben začal svoju úlohu pokusne realizovať v roku 1939 u VSE. Po overení a schválení metodiky v rokoch 1940-41 bola nová prax uplatnená aj u ostatných spoločností. V tejto metodike sa po prvý raz uplatnilo aj dôsledné a podrobné rozpočtovníctvo na všetkých organizačných stupňoch podniku a vo všetkých činnostiach. Uzávierkové formuláre, ako aj účtovné karty, boli farebne rozlíšené od základných postupov až po finálne činnosti. Pohyb na formulároch sa vykazoval v mesačných čiastkach a tak aj bol rozpočtovaný. V prvom stĺpci každej činnosti bola uvedená rozpočtová čiastka, v druhom skutočnosť a v treťom odchýlka od rozpočtu, ktorá sa v komentári musela zdôvodniť. Rovnako aj jednotlivé stavebné akcie, vykonávané vlastnými montážnymi pracovníkmi, boli rozpočtované v mesačnom slede nákladov so začiatkom a dokončením podľa harmonogramu, ktorý sa spravidla presne dodržiaval.¹⁰⁷ Pozitívom bolo aj vypracovanie stabilizačného motivačného služobného poriadku (kolektívna zmluva) pre úradníkov spoločností, ktorý vstúpil do platnosti 1. januára 1941. Na súdobé pomery zabezpečoval relatívne výhodné platové podmienky s pravidelným zvyšovaním zárobkov v dvojročných intervaloch. Technickí a administratívni pracovníci boli zaraďovaní podľa školského vzdelania do ôsmich kategórií. Súčasťou tohto Služobného poriadku bol Disciplinárny poriadok, ktorý stanovoval zásady postihov pracovníkov za rôzne porušenia pracovných povinností.¹⁰⁸

V.3.b Vznik Slovenských elektrární, ú . spol.

Roku 1942 sa zavŕšili integračné tendencie v elektrárňstve Slovenska. Na valných zhromaždeniach Východoslovenských elektrární, Stredoslovenských elektrární, Spojených elektrární severozápadného Slovenska a Južnoslovenských elektrární, konaných 2. a 3. júna v Bratislave, sa akcionári jednotlivých elektrárenských spoločností uzniesli na fúzii so Západoslovenskými elektrárnami. Valné zhromaždenie Západoslovenských elektrární, konané dňa 5. júna 1942, akceptovalo fúziu a uznieslo sa na zmene názvu na **Slovenské elektrárne, úč. spoločnosť, Bratislava (SE)**.¹⁰⁹

Na čele novej centrálnej spoločnosti stála trinásťčlenná správna rada. Funkčné obdobie členov správnej rady trvalo tri roky. Najsilnejšie pozície v správnej rade mal štát, ktorý

106 ŠOBA BA, EZ, f. Ústredná kancelária všeužitkových elektrárenských spoločností (ÚKVES), k. 4, Zápisnice na zasadani výkonného výboru.

107 PA VSE KE, f. Vedenie a spáva 1929-1945 (nespracované), Dohoda o vytvorení jednotnej účtovnej bilancie medzi VSE a fy Thieben.

108 PA VSE KE, f. Spisy 1929-1945 (nespracované), Kolektívna zmluva z dňa 1.1. 1941.

109 Súdny ústredný oznamovateľ, 1942, roč. 4, č. 41. SLÁDEK, Vojtech. Elektrárňstvo. ref. 65, s. 45.

vlastnil kontrolný balík účastín a hlavným dielom sa zaslúžil o vytvorenie celoslovenského elektrárenského podniku. Ministerstvo dopravy a verejných prác malo v rade 10 zástupcov a v jeho rukách bolo 40 % účastín. Regionálne orgány a jednotlivé sídla mali len jedného spoločného zástupcu, ale 35 % podiel na celkovom balíku účastín. Elektrárenské podniky združené v Slovenských elektrárňach prevzali 25 % akcií. Súkromníci boli zastúpení v rade dvoma členmi, ale účastinármi neboli. Celková hodnota kapitálu Slovenských elektrární predstavovala 107,4 mil. Ks.³⁸ Spoločnosť riadilo Ústredné riaditeľstvo Slovenských elektrární v Bratislave. Za generálneho riaditeľa bol správnou radou zvolený minister dopravy a verejných prác *Július Stano* a za jeho námestníkov *Ladislav Krčméry* a *Karol Stuchlý*.³⁹

Vzhľadom na dosiahnutý kapitál zjednoteného elektrárenského podniku sa elektrárénstvo stalo odvetvím s druhou najvyššou hodnotou kapitálu v priemysle Slovenska. Prvenstvo držal potravinársky priemysel s kapitálom 116 mil. Ks roku 1942. Vzhľadom na majoritnú účasť nemeckých firiem v slovenských podnikoch, bola zaujímavá a výnimočná skutočnosť, že 99,5 % hodnoty akcií SE držal v rukách národne slovenský kapitál. Išlo o najvyšší podiel zo všetkých priemyselných odvetví. Druhý bol polygrafický priemysel, kde podiel národne slovenského kapitálu predstavoval 68,3 %. Po potravinárskom priemysle, ktorý mal hodnotu 116 miliónov, bol kapitál SE druhý najvyšší čisto slovenský.¹¹⁰

Správna rada SE vytvorila šesť odborných komisií: *technickú, finančnú, právnickú, osobnú (personálnu), akvizičnú a komisiu pre elektrifikáciu obcí*. Úlohou technickej komisie bolo riešiť, respektíve navrhovať, správnej rade na rozhodnutie všetky problémy, ktoré sa vyskytli v sektore technickej a technicko-obchodnej činnosti Slovenských elektrární. Komisia mala predsedu a troch členov. Finančnej komisii sa predkladali celoročné rozpočty hospodárske, prevádzkové, investičné a konečné celkové rozpočty. Finančná komisia rozpočty skúmala po stránke hospodárskej a finančnej. Zároveň vydávala direktívy pre prípadné zmeny. Právnická komisia zastupovala spoločnosť pred úradmi a súdmi. Pripravovala pre spoločnosť jednotné právne normy v medziach platných zákonov a nariadení. Členovia právnickej komisie boli volení tak, aby v nej mali zastúpenie odborníci z každého odvetvia práva. Osobná komisia riešila personálne otázky v podniku, hlavne pracovné a platové pomery všetkých zamestnancov v Slovenských elektrárňach. Okrem čisto personálnej agendy zamestnancov predkladala správnej rade návrhy na udelenie pôžičiek a podpôr z podporného fondu zamestnancov. Ďalej riešila návrhy na podpory spolkom celoštátneho významu, ako aj štipendia žiakom a poslucháčom elektrotechnických škôl. Komisia pozostávala zo štyroch členov. Akvizičná komisia sa starala o propagačnú činnosť. Propagovala výhody elektrickej energie medzi budúcimi odberateľmi. Kládla do popredia vyškolenie kvalitného elektrárenského personálu, ktorý mal byť zárukou budúcej elektrifikácie. Pozostávala z piatich členov. Komisia pre elektrifikáciu obcí sledovala a regulovala systematickú elektrifikáciu vidieckych sídiel. Riešila aj otázky zásadného významu, ktoré sa týkali elektrifikácie. Mala osem členov.¹¹¹

Riadiace orgány na území bývalých regionálnych elektrifikačných spoločností neboli po vytvorení Slovenských elektrární celkom zrušené, ale pre väčšiu pružnosť a spojenie výhod centrálnej a miestnej organizácie premenené na *oblastné riaditeľstvá (OR) v Trnave, Žiline,*

110 Lipták Lubomír. Ovládnutie. ref. 21, s. 58, PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929-1945 (nespracované). Obežník č. 9, Organizácia Slovenských elektrární úč.spol. z dňa 10.11. 1942.

111 Päť rokov., ref. 93, s. 22-30.

Nitre, Banskej Bystrici a v Prešove. Celá integrácia viedla k lepšej koordinácii a flexibilitě práce na elektrifikácii v nasledujúcich rokoch. Zlúčením všetkých elektrárenských spoločností sa dosiahol vyšší organizačný stupeň. Vytvorila sa jedna centrálna elektrifikačná spoločnosť, kapitálovo dobre fundovaná, prosperujúca, s dobrou organizačnou štruktúrou a hlavne s jednotnými predajnými podmienkami pre maloodberateľov na celom Slovensku. Neskôr aj s plánmi na prepojenie so susednými štátmi.¹¹²

Od začiatku svojej činnosti sa SE elektrárne zamerali na riešenie aktuálnych celoslovenských problémov v elektrárnenstve a elektrifikácii. Išlo najmä o vybudovanie efektívnejších výrobných kapacít, rozšírenie sietí veľmi vysokého napätia (vvn) so zameraním na elektrické prepojenie jednotlivých oblastí, ďalej na problém normalizácie napätia vo vysoko napätovom systéme a jednotlivých konštrukčných prvkov v rozvodných systémoch vôbec, ako aj na výskum, zameraný na kvalitatívne vyššie využitie elektriny v priemysle, živnostiach a v poľnohospodárstve. Pozornosť sa venovala aj zvyšovaniu úrovne a zjednocovaniu vnútornej organizácie podriadených riaditeľstiev. Dôraz sa kládol najmä na zdokonaľovanie ich administratívy, na tvorbu taríf, organizáciu sociálnej politiky a pod.¹¹³

Na rozdiel od vzťahu k bývalému ÚKVES bol vznik Slovenských elektrární prijatý medzi širokou odbornou verejnosťou kladne. Uvedená skutočnosť vyplývalo aj z toho, že vedenie bolo demokraticky zvolené a na riadení nového podniku mal podiel oveľa väčší počet odborníkov ako v prípade ÚKVES. SE boli v roku svojho vzniku 1942 výnimočné aj tým, že boli jediným centrálnym podnikom v štáte. V okolitých európskych krajinách sa na elektrifikácii podieľali viaceré elektrárenské podniky. Napriek tomu, že vojnová situácia vytvárala postupu elektrifikácie rôzne prekážky, SE mali veľký podiel na tom, že aj v zložitých súdobých podmienkach výrazne stúpol počet maloodberateľov a celková spotreba elektrickej energie. Pokračovala aj elektrifikácia obcí čo treba rozhodne hodnotiť ako úspešný fakt.¹¹⁴

Po vzniku SE bolo zrušené vyúčtovanie medzioblastných dodávok elektrickej energie. Tým sa hospodárenie s elektrickou energiou a finančný efekt jednotlivých oblastí značne skreslili. OR Žilina hneď po vzniku SE poukázalo na dodávky elektrickej energie ďalším oblastným riaditeľstvám za nevýhodných podmienok. Elektrická energie vyrobená v hydroelektrárni Ladce smerovala do sietí OR Trnava a rozhodujúca časť do vedení súkromnej Mestskej elektrárne v Bratislave. Pôvodná koncepcia využitia Ladcov počítala, že elektrickou energiou z tejto hydroelektrárne bude zásobovaná predovšetkým severná časť Slovenska. Zvýšený dopyt po elektrickej energii na západnom Slovensku a množstvo strategických podnikov situovaných v Bratislave však rozhodlo, mimochodom aj na nátlak nemeckej brannej moci, o tom, že elektrinou z Ladcov bude zásobovaná predovšetkým Trnava a Bratislava. OR Žilina právom prejavovalo nespokojnosť, lebo muselo nakupovať drahšiu elektrickú energiu od elektrárenských podnikov z Ostravy. Cenu stanovila firma Reichselektrowerke, ktorá po vzniku Protektorátu zabrala na území Čiech a Moravy 90 elektrární, predovšetkým výkonovo najväčšie.¹¹⁵ Cena za kWh z Moravy bola stanovená na 50 halierov, zatiaľ čo hydroelektrárneň Ladce dodávala elektrickú energiu za 30 halierov. To sa pochopiteľne premietlo aj do výsled-

112 SLÁDEK, Vojtech. Kronika elektrifikácie Bratislavy a okolia 1901- 2001. Bratislava: AEP, 2001, s. 109.

113 ŠOBA BA, EZ, f. ÚKVES, k. 4, Zápisnice na zasadání výkonného výboru. SLÁDEK, Vojtech. 70 rokov. ref. 64. s. 61.

114 VÁVRA, Ján. Dnešný stav elektrizácie Slovenska a jej vývin. Bratislava: SES, 1944, s. 50-56.

115 MIKEŠ, Ján. : Elektrifikacé Československá, ref.71, s. 305.

nej vyššej ceny pre konečných spotrebiteľov práve v oblasti, ktorá nebola v popredí elektrifikácie miest a obcí. Pre nespokojnosť viacerých oblastných riaditeľstiev muselo ústredné riaditeľstvo SE pristúpiť k tomu, že sa celopodnikové výlohy rozúčtovali na jednotlivé OR jednotnou pevnou sadzbou. Podobnými krokmi sa upevňoval vplyv ÚR SE a obmedzovali sa právomoci OR, napriek tomu, že pri vzniku SE sa počítalo s určitou autonómiou OR, najmä v oblasti financií.¹¹⁶

116 ŠOBA BA, EZ, f. Riadiace orgány elektrárni na Slovensku (1927-1960)(ďalej ROE), k. 5, Rozhodnutie národnej správy o sťažnosti OR Žilina.

VI. Elektrifikácia obcí a hospodárske výsledky elektrárnenstva v rokoch 1938 – 1943

VI. 1. Oblas Spojených elektrární severozápadného Slovenska

Severozápadné Slovensko bolo z hľadiska prírodných podmienok priam predurčené k využitiu vodnej energie rieky Váhu a jeho prítokov. Do polovice tridsiatych rokov sa elektrifikačná činnosť SESzS opierala o dodávky elektrickej energie zo zdrojov, ktoré sa nachádzali mimo prideleného územia. Situáciu zásadným spôsobom zmenilo spustenie hydrocentrál v Ladcoch do prevádzky roku 1936. Od konca tridsiatych rokov sa z iniciatívy štátu začali realizovať projekty pre výstavbu ďalších vážskych hydrocentrál.¹¹⁷

Jeden z hlavných prúdov investícií na konci tridsiatych rokov smeroval aj do výstavby 100 kV transformačnej stanice s výkonom 2x 12 500 kVA v Ladcoch. Táto umožnila prenos energie z prvej vodnej elektrárne na Váhu magistrálami veľmi vysokého napätia do viacerých regiónov Slovenska. V období do roka 1943 boli postavené 100 kV úseky Ladce –Beckov, Stráňavy –Vrutky –Turany, Žilina –Ružomberok a neskôr naplánovali prepojenie s východným Slovenskom magistrálou Ružomberok-Krompachy.¹¹⁸

Pred spustením hydrocentrál v Ladcoch boli SESzS zásobované elektrickou energiou predovšetkým z handľovskej tepelnej elektrárne a prvým úsekom 100 kV vedenia od Moravsko –slezkých elektrární z Třebovic.¹¹⁹ Podnik disponoval výkonom 16 150 kW. Práve dodávky elektrickej energie z moravsko-slezskej zásobovacej oblasti sa po roku 1938 značne komplikovali. SESzS boli nútené upraviť svoj obchodný vzťah a preorientovať sa na nákup elektrickej energie z domácich zdrojov. Hlavný problém spočíval v tom, že podnik Moravsko-slezské elektrárny bol začlenený do tzv. veľkopoľného vojnového hospodárstva nacistického Nemecka. Clearingová forma zúčtovania medzi Nemeckom a vojnovým Slovenským štátom značne poškodzovala záujmy slovenských obchodných partnerov aj vo sfére energetiky. V ťažkej situácii napomohlo zvýšenie výroby vo vodnej elektrárni Ladce z plánovaných 52,2 milióna kWh na 65 miliónov kWh, čo prispelo k tomu, že nenastali väčšie komplikácie so zásobovaním.¹²⁰

Napriek zložitým podmienkam vojnového obdobia sa po roku 1938 zvyšoval počet obcí elektrifikovaných podnikom SESzS. V rokoch 1938 - 1943 počet elektrifikovaných obcí v zásobovacej oblasti SESzS vzrástol až o 40 %. Stav maloodberateľov sa zvýšil o 85 % a počet veľkoodberateľov až o 90 %.¹²¹

Úspešný rast počtu odberateľov mal za následok intenzívnejšiu prevádzkovú a stavebnú činnosť. Zároveň motivoval ďalšie propagačné aktivity. Mnohé elektrické zariadenia museli byť rekonštruované. Týkalo sa to hlavne rozvodní a transformačných staníc vo výrobniciach, ktoré svojím výkonom zaostávali. Úsilie čo najlepšie využiť prvú vážsku hydrocentrálu viedlo

117 ŠOBA BA, EZ, f. ZSE, k.1, Výročná správa 1936.

118 Päť rokov., ref. 93, s. 68. SLÁDEK, Vojtech. Elektrárnenstvo. ref. 65, s. 79-81.

119 Elektráreň Třebovice v tomto období bola najvýkonnejšia v ČSR jej výkon dosahoval 24 000 kW. MALINA, Karel. *Energetika v severomoravském kraji*. Ostrava: SMEZ, 1969, s. 48-50.

120 SNA, f. MH, inv.č.27, k. 98,

121 Päť rokov., ref. 93, s. 67.

k urýchleným stavbám kooperačných liniek s príslušnými rozvodňami a transformačnými stanicami. Pokračovalo sa vo výstavbe 100 kV vedenia Ladce –Handlová a neskôr Ladce – Trnava. V roku 1941 týmto vedením dodali z hydrocentrály odberateľom 17 miliónov kWh elektrickej energie, čo znamenalo úsporu asi 1500 vagónov uhlia. Hydrocentrála mala pre hospodárstvo v súdobých podmienkach ďalekosiahly význam. Preto narušenie jej prevádzky malo vážne následky. Roku 1940 v dôsledku tuhej zimy zamrzol Váh a jeho prítoky, čo viedlo k ohrozeniu dodávok elektrickej energie.

Situácia sa podobne zopakovala v roku 1943, tento raz ešte znásobená katastrofálnym suchom, keď hladina pri Ladcoch klesla na veľmi nízky stav. Aj napriek týmto a ďalším problémom, ako bol stále akútnejší nedostatok materiálu na technické stavby, sa elektrifikačný proces nezastavil.

SESzS úzko spolupracovali do vzniku SE s nevšežitočnými podnikmi. Významný podiel na elektrifikácii Považia a doliny smerom na Bánovce n. Bebravou mala továreň francúzskej firmy *Tiberghien Fils* na spracovanie vlny so sídlom v Trenčíne. Bola dokonca podpísaná dohoda medzi týmito subjektami, v ktorej bolo stanovené, že obce na pravej strane Váhu elektrizovali SESzS a ľavá strana patrila do kompetencie firmy *Tiberghien Fils*. Firma uskutočňovala elektrifikáciu až do roku 1945, keď bola znárodnená. Počas tohto obdobia sa jej podarilo elektrifikovať 19 obcí v okrese Trenčín, 37 obcí v okrese Bánovce n. Bebravou a dve obce v okrese Topoľčany.¹²²

V rámci projektu pozemných stavieb v rokoch 1939-1943 vybudovali ústredná budova SESzS v Žiline, ktorá bola slávnostne otvorená v lete 1943. Ďalšou významnou stavbu predstavovala budova okresnej správy SESzS v Považskej Bystrici. Do užívania ju odovzdali v rovnakom čase ako objekt centrály v Žiline.¹²³

VI. 2. Oblas Západoslovenských elektrární

Začiatkom roka 1939 sa v zásobovacej oblasti ZSE nachádzalo 177 elektrifikovaných obcí, čo predstavovalo 53,9 % z celkového počtu sídiel v predmetnom území. Do roka 1943 podnik zvýšil počet elektrifikovaných obcí na 258, čím percentuálny podiel vzrástol 86,3 %. Stav maloodberateľov sa v rokoch 1939 – 1943 zvýšil z 34 769 na 68 577. To znamenalo takmer úplné pokrytie maloodberu na západnom Slovensku dodávkami elektrickej energie.¹²⁴

V počte nových elektrifikovaných obcí bol pre ZSE najúspešnejší rok 1941, keď pripojili 51 sídiel. V tomto roku plne elektrifikovali po trnavskom, senickom a modranskom okrese aj ďalší okres hlohovecký. Medzi kompletne elektrifikované okresy patrila do roka 1938 aj okres Bratislava -vidiek, ktorý však po štátoprávnej zmene pripojením niekoľkých obcí z bývalého šamorínského okresu stratil uvedené postavenie. Ešte pred zánikom ČSR plne elektrifikovali galantský okres. Po Viedenskej arbitráži však pripadol Maďarsku.¹²⁵

122 Päť rokov., ref. 93, s. 66-69, PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929-1945 (nespracované), Zápisnice zo zasadania technickej komisie SE 1943, ŠOBA BA, EZ, f. ZSE, k. 23, Dohoda medzi mestom Nové mesto nad Váhom a firmou „Tiberghien Fils“ o dodávke elektrického prúdu.

123 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1929-1945 (nespracované), Kolaudačná správa- budovy SESzS v Považskej Bystrici.

124 ŠOBA BA, EZ, f. ZSE, k.1, Výročné správy ZSE 1939-1941, Výročné správy SE 1941-1943.

125 ŠOBA BA, EZ, f. Krajské elektrárenské závody, v Budapešti závod Komárno (1938-1945)(ďalej KEZ), k. 8, Zápisnice z rokovaní z Maďarskom z roku 1942 o delimitácii majetkov na odstúpenom území.

ZSE roku 1942 dostavali 100 kV vedenie Trnava – Bratislava s 22 kV rozvodňou v Bratislave, čo malo veľký význam pre dodávky energie z Považia. V jarných mesiacoch 1940 sa začala výstavba hydrocentrály II. stupňa na Váhu pri Ilave. Druhú vážsku hydrocentrálu neskôr pripojili na 100 kV vedenie Trnava – Bratislava. Technickú základňu elektrárnenstva západoslovenskej oblasti rozšírili v sledovanom období o novú parnú turbínu s výkonom 8 000 kW závodoch bratislavskej Mestskej elektrárne. Nová turbína umožnila dodať značné výkony na severné a stredné Slovensko prostredníctvom magistrál veľmi vysokého napätia. Dopyt po elektrickej energii, hlavne v prípade sucha, by totiž nebolo možné pokryť len z hydrocentrál, čo by malo negatívny dopad na jednotlivé elektrárenské podniky a najmä na ich odberateľov.¹²⁶

V roku 1943 západoslovenský elektrárenský podnik presunul svoju centrálu z Bratislavy do Trnavy. V elektrifikácii obcí sa na prelome tridsiatych a štyridsiatych rokov vyskytlo aj viacero problémov. ZSE pripojila na svoje siete iba časť plánovaného počtu obcí. Hlavný problém predstavovali zdroje finančných prostriedkov a technického materiálu a nedostatok odborníkov. Roku 1939 muselo odísť zo ZSE 14 úradníkov českej národnosti, ktorí pracovali vo vedúcom postavení, dokonca boli aj pri založení ZSE. Významná osobnosť elektrárnenstva v československom meradle, ktorá pôsobila v ZSE od vzniku bol *Dr. Ing. Karel Böhm*. V medzi-vojnovom období intenzívne presadzoval výstavbu tepelnej elektrárne v Krompachoch, aj napriek značnému odporu viacerých českých poslancov. Od roku 1935 pôsobil v ZSE ako technickým riaditeľom.¹²⁷ V roku 1939 podnik plánoval elektrifikáciu 11 obcí myjavského a 23 obcí novomestského okresu. Tento projekt ZSE nemohli uskutočniť v dôsledku sporov so Zemskou bankou, ktorá odmietla poskytnúť obciam úver. Až po vytvorení Slovenskej hypotečnej a komunálnej banky zlúčením bratislavských pobočiek českých ústavov Zemskej banky a Hypotečnej banky sa projekt mohol realizovať.¹²⁸

VI. 3. Oblasť Južnoslovenských elektrární

V porovnaní s inými regionálnymi elektrárenským podnikmi mali JSE najťažšiu východiskovú pozíciu. V roku 1938 dokončili veľmi dôležitú linka Nitra – Topoľčany, ktorá umožnila spojenie štátnej elektrárne v Komárne s tepelnou centrálou Handlová, ako aj s územím ZSE. Na svoje elektrické siete však JSE v sledovanom roku pripojili iba 5 obcí a 9 veľkoodberateľov. V nasledujúcom roku elektrifikovali už len jednu obec a roku 1940 dokonca žiadnu. Aj napriek značným problémom sa podniku neskôr podarilo elektrifikačný proces oživiť a do konca roka 1943 pripojiť 56 obcí.¹²⁹

V zásobovacej oblasti JSE sa elektrifikácia rozbiehala pomaly už pred rokom 1938. Príčiny spočívali v nedostatku finančných prostriedkov. Dôležitú úlohu však zohral aj konzervativizmus vidieckeho poľnohospodárskeho obyvateľstva južných regiónov, ktoré prejavovalo voči elektrickej energii značnú nedôveru. Tunajší obyvatelia často nechápali výhody využitia

126 Päť rokov., ref. 93, s. 64.

127 ŠOBA BA, EZ, f. ZSE, k.1, Zoznam pracovníkov s ktorými bol rozviazaný pracovný pomer k 1.6.1939. PA VSE KE, f. Dokumentácia pred rokom 1929 (nespracované), Posudky Dr. Ing. K. Böhma pri kolaudácii elektrárne Krompachy

128 ŠOBA BA, EZ, f. ZSE, k.1, Výročná správa ZSE 1939, k.16 Odmietnutie poskytnutia úveru Zemskou bankou obciam.

129 ŠOBA BA, EZ, f. JSE, k. 7, Výročne správy ZSE 1939-1941, Výročne správy SE 1941-1943.

elektrickej energie. Práve na južnom Slovensku väčšina hospodárstiev využívala elektrinu len na osvetlenie, a to iba žiarovkou s najnižším výkonom 5 W. Aj táto žiarovka však poskytovala kvalitnejšie osvetlenie než sviečky alebo petrolejové lampy.

Z lokalít južného Slovenska boli charakteristické prípady, keď elektrifikácia obce ešte nemusela nutne znamenať odber elektrickej energie. Napríklad v Gúte (dnešné Kolárovo), v jednej z najväčších obcí súdobého Slovenska, bolo v roku 1942 len 35 odberateľov elektrickej energie. Uvedený stav pretrvával podľa záznamov už od roka 1933, napriek tomu, že investície na elektrifikáciu obce dosiahli skoro 2 milióny korún. V ďalšej obci Taradošked (Tvrdosovce) pri Nových Zámkoch, ktorá mala 5700 obyvateľov, musel zástupca JSE v záujme elektrifikácie 35 krát navštíviť obecné zastupiteľstvo. „Otcovia“ obce elektrifikáciu opakovane odmietali. Postoj obce sa vyhrotil až do nepriateľskej nálady obyvateľov. Pracovníci JSE museli vyhľadať ochranu žandárstva a komisionálne prerokovávať žiadosti o stavebné povolenie.¹³⁰

VI. 4. Oblas Stredoslovenských elektrární

Napriek zložitému prelomovému obdobiu roka 1939 stredoslovenský elektrárenský podnik pripojil do svojho energetického systému 9 obcí a 8 veľkoodberateľov. V nasledujúcom roku 1940 začali SSE so systematickou elektrifikáciou Horehronia. Hlavnou tepnou zásobujúcou región Horehronia sa stalo vedenie Brezno n/Hronom –Telgárt. Postup elektrifikácie skomplikovala tuhá zima roku 1940, keď zamrzli prítoky, dodávajúce energiu nízkotlakovým vodným elektrárniam. K tomu sa pridružili poruchy v troch hydrocentrálach, čo veľmi skomplikovalo dodávky elektrickej energie odberateľom. Riešenie nepriaznivej situácie napomohlo odkúpenie hydroelektrárne bývalých železiarní Union vo Zvolene. Elektrárň bola v majetku Stredoslovenskej banky. SSE spočiatku vlastnili iba elektrické siete a energiu odoberali z jednotlivých významnejších centrál stredného Slovenska. Mohli sa oprieť o dodávky lacnej energie z vodných elektrární, ktoré hrali hlavnú úlohu v ich technickej základni. SSE boli skôr organizátorom elektrifikácie na strednom Slovensku a budovateľom rozvodných sietí než dodávateľom elektrickej energie zo zdrojov postavených na základe vlastných investičných vstupov.¹³¹

VI. 5. Oblas Východoslovenských elektrární

V prvých rokoch existencie slovenského štátu VSE elektrifikovali iba 6 obcí. Postup plánovanej elektrifikácie komplikoval najmä nedostatok materiálneho zabezpečenia a absencia stredného kvalifikovaného personálu. Aj napriek týmto prekážkam sa však zvyšoval počet maloodberateľov v elektrifikovaných sídlach, a to z 19 312 roku 1938 na 34 220 roku 1943. Počet veľkoodberateľov vzrástol v sledovanom období z 53 na 120.¹³²

130 *Prúd*, roč. 2, č. 3, marec 1946. ŠOBA BA, EZ, f. KEZ, k. 8, Fökönyvi gyűjtőnapló- Zberný denník 1939-1949.

131 ŽIAK, Vojtech. *70 rokov Stredoslovenských energetických závodov*. Martin: Neografia, 1993, s. 43-49. PA VSE KE, f. Spisy 1929-1945 (nespracované), Výročné správy SSE 1939-1941, Výročné správy SE 1941-1943.

132 PA VSE KE, f. Spisy 1929-1945 (nespracované), Výročné správy VSE 1939-1941, Výročné správy SE 1941-1943.

Výsledkom rozvoja diaľkových vedení bolo ukončenie výstavby linky Prešov – Vranov, čím sa uzavrel okruh Prešov – Vranov – Hriadky – Olčvar – Prešov. Nové prepojenie vyriešilo problém zásobovania východnej časti prideleného územia VSE, ktorá bola napojená len vedením Olčvar – Hriadky. Jeden úsek tohto vedenia prechádzal cez maďarské územie, čo komplikovalo zásobovanie. VSE sa zo svojho sídla v Prešove, kam sa premiestnila centrála podniku po zabraní Košíc Maďarskom, kládli v rokoch 1939 - 1943 dôraz na výstavbu magistral 100 kV vedení veľmi vysokého napätia. Podarilo sa vybudovať úsek Margecany- Prešov a začala výstavba diaľkového vedenia Ružomberok-Kropachy v spolupráci s ďalšími regionálnymi podnikmi.¹³³

VSE mali najväčší problém zabezpečiť dodávky elektrickej energie pre odberateľov. Zásobovanie sa ešte viac skomplikovalo stratou mestskej elektrárne v Košiciach. Už v roku 1931 VSE podpísali zmluvu s Podkarpatskými elektrárňami ohľadom dodavok elektrického prúdu hlavne do oblasti juhu Východného Slovenska. Zmluva bola uzavretá na 20 rokov do roku 1951. Elektrárne z Užhorodu a Čopu mali dodávať hlavne do oblasti Kráľovského Chlmca 1000 kW. Cena prúdu bola stanovená tak, že VSE paušálne ročne platili 200 tisíc Ks bez ohľadu na skutočný použitý výkon a za každú odobratú kWh 40 hal., za električku energiu pre veľkoodberateľov 35 hal. Zmluva bola postavená tak že ak by ju VSE vypovedali aj naďalej by museli platiť 200 tisícový paušál aj keby žiadnu električku energiu neodoberali. Po Viedenskej arbitráži VSE odstúpilo úplne od zmluvy, pretože by platilo za dodávku elektrickej energie pre obce, ktoré boli na už území Maďarska. Podkarpatské elektrárne zažalovali VSE za nedodržanie zmluvy súd vyhrali a VSE im museli dokonca zaplatiť 500 tisíc Ks pokutu. Takto sa im ešte viac skomplikovala finančná situácia.¹³⁴

VI. 6. Výsledky prvého obdobia inosti Slovenských elektrární ú . spol.

Vzniku centrálného elektrárenského podniku SE predchádzalo významné opatrenie vo sfére legislatívy, a to prijatie zákona *O napomáhaní sústavnej elektrizácie* v januári 1942. Jednalo sa o najdôležitejší zákon prijatý počas vojny. Zákon nadväzoval na medzivojnovú legislatívu, predovšetkým na tzv. elektrifikačný zákon č. 438 z roka 1919, ktorý mal byť ďalej prehlbený a prispôsobený novým hospodársko-politickým podmienkam. Nový elektrifikačný zákon nariaďoval obciam, mestám a župám podporovať sústavnú elektrifikáciu. Mal urýchliť elektrifikačný proces a napomôcť rozvoj elektrárenských podnikov. Jednotlivé ustanovenia zákona však boli nejasne formulované a rôznym spôsobom interpretované. Výklad zákona preto elektrifikačný proces viac brzdil než urýchlil. Do roka 1942 celý objem finančných prostriedkov, vyčlenených vládnymi orgánmi na elektrifikačný proces, rozdeľovalo ministerstvo dopravy a spojov. Na podklade sledovaného zákona časť financií presunuli na územnú samosprávu (obce, mesta, župy). Orgány samosprávy mali samostatne splácať pohľadávky elektrárenským podnikom, ktoré elektrifikovali ich územie. Zákon však postrádal ustanovenia o sankciách v prípade, keď pohľadávky elektrárenských podnikov voči územnej správe neboli uhradené. Dôsledkom bola skutočnosť, že elektrárenské podniky vrátane centrálnych

133 Tamže. NOVOTNÝ, Ján. *100 rokov elektrifikácie Košíc*. Košice: VSE, 1997, s. 45–46. KONČEK, Dušan-NOVOTNÝ, Ján. ref. 90, s. 40.

134 PA VSE KE, f. Vedenie a správy 1929-1945 (nespracované), Zpráva pre správnu radu o spore s Podkarpatorskými elektrárňami.

Slovenských elektrární mali nedostatok financií na zakúpenie technického a stavebného materiálu. Aj napriek tomu, že v zákone sa počítalo do roku 1952 s postupným preinvestovaním až 100 miliónov Ks. Tieto financie mala poskytnúť SE Slovenská hypotečná a komunálna banka. Tuto sumu mala postupne obstarat emisnými pôžičkami za záruky štátu.¹³⁵

Zoznam miest a obcí, ktoré patrili medzi neplatičov, sa však neustále rozširoval. V prípade, že sa náklady na elektrifikáciu počas stavby zvýšili, elektrárenské podniky nemali k dispozícii legislatívne nástroje na vymáhanie zvýšených investičných prostriedkov od miestnej samosprávy. Dôsledky novej legislatívy komplikovali ďalší postup elektrifikácie. Predstavitelia elektrárénstva preto neustále apelovali na vládnych činiteľov, aby iniciovali zmenu predmetných ustanovení zákona na podporu elektrifikácie. Zmena však nastala až po zániku vojnovjej Slovenskej republiky. Zamestnanci elektrárenských podnikov museli vynaložiť veľké úsilie v rokovaníach s obecnými zastupiteľstvami, aby pokryli aspoň vlastné stavebné náklady a neboli finančne stratový. Rokovania boli náročné predovšetkým v obciach, ktoré sa k zavádzaniu elektrickej energie stavali s nedôverou.¹³⁶

Prvé mesiace existencie centrálnych Slovenských elektrární od leta 1942 sa niesli v znamení rastu spotreby elektrickej energie. Bol to priaznivý signál o rozšírení využitia elektriny v hospodárstve, terciárnej sfére aj v domácnostiach. Výstavba nových výrobných kapacít však zaostávala. Prevádzkyschopná technická základňa elektrárénstva stačila iba s veľkými ťažkosťami uspokojovať rastúce potreby odberateľov. Rok 1942 bol poznamenaný veľkým suchom, čo zapríčinilo pokles niektorých vodných tokov až o tretinu. Nízka hladina vodných tokov mala za následok, že niektoré hydroelektrárne v žilinskej a banskobystrickej oblasti pracovali len na 60 % svojej kapacity. Po suchom letnom období prišla mimoriadne chladná zima, ktorá skomplikovala prevádzku nielen v hydroelektrárnach, ale aj v tepelných elektrárnach. Vodné pary unikajúce z elektrární kondenzovali na spodnej strane stiech, odkiaľ stekala voda a poškodzovala elektrotechnické zariadenia. V dôsledku toho museli obmedziť prevádzku piatich tepelných elektrární. Najväčšie škody zaznamenala elektráreň v Trnave, jedna z najväčších na Slovensku. SE objednali špeciálnu a finančne nákladnú izoláciu z Nemecka, ktorú osadila firma Pittel a Brausewetter. Tieto a iné nepredvídané investície brzdili rozvoj SE.¹³⁷

Prehľbovanie problémov vojnového hospodárstva si od roka 1943 vyžiadalo úsporné opatrenia a zásahy do výroby a spotreby. V odvetví elektrárénstva pristúpili k prvým vážnejším regulačným opatreniam koncom roka 1943. Na najvyššom úrade pre zásobovanie (NÚZ) zriadili osobitný odbor, ktorý mal za úlohu regulovať nákup rôznych elektrických spotrebičov a dodávky elektrickej energie. Jednotlivé vyhlášky NÚZ zakazovali používanie elektrických piecok, svetelných reklám a rôznych motorov pre živnostníkov, najmä v čase špičky odberu. Vyšlo nariadenie, aby mestá a obce zredukovali používanie verejného osvetlenia. U veľkoodberateľov každé pripojenie spotreby vyššej ako 20 kVA podliehalo schváleniu NÚZ.¹³⁸

135 Zákon o štátnej podpore elektrárenským podnikom, *Úradné noviny* b.č. 176/1942.

136 Tamže. Zákon o poskytovaní príspevkov územnej samosprávy z 27.1. 1942 číslo 12/1942 Slovenský zákoník, PA VSE KE, f. Vedenie a správy 1929-1945 (nespracované), Obežník č. 329-7001-1/1943 z 11.3. 1943 Sústavná elektrizácia obcí, príspevky sväzkov územnej samosprávy.

137 PA VSE KE, f. Vedenie a správy 1929-1945 (nespracované), Objednávka technickej komisie pre fy Pittel a Brausewetter, f. Spisy 1929-1945 (nespracované), Výročné správy VSE 1943.

138 SLÁDEK, Vojtech. Elektrárénstvo. ref. 65, s. 85.

Veľkoodberateľov zaradili do kategórií podľa ich hospodárskeho významu a v prípade ťažkostí s dodávkami od elektrární museli obmedziť alebo zastaviť odber elektrickej energie. Prednosť v zásobovaní energiou mali závody tzv. verejného záujmu, ako napríklad zbrojár-ske Škodove závody v Dubnici. Tieto požiadali SE o zvýšenie dodávok výkonu na dvojnásobok zo 6000 kW na 14.000 kW. Takúto požiadavku SE neboli v stave realizovať. Na príkaz vlády však museli nájsť riešenie. Najskôr uvažovali o stavbe tepelnej elektrárne pri Dubnici, čo ale z časového hľadiska nebolo možné uskutočniť. Preto aj na príkaz nemeckej strany boli zvýšené dodávky z protektorátneho územia, konkrétne z oblasti hornosliezkeho uhoľného revíru. Odtiaľto mali zásobovať oblasť v okolí Žiliny, čím by sa uvoľnil výkon 6000 kW v Lad-coch pre Dubnicu. Napriek nepriaznivej situácii v oblasti energetických zdrojov, sadzby za elektrickú energiu ostali nezmenené.¹³⁹

Medzi nové úlohy SE vládne kruhy zaradili účasť na elektrifikácii železníc. Už v prvej fáze realizácie týchto plánov sa však objavili sporné otázky. V auguste 1943 vznikol súdny spor SE so Slovenskými železnicami (SŽ). Na príkaz vlády sa mali SE spolupodieľať na výstavbe hydrocentrály v Kralovancoch. Táto mala slúžiť výhradne pre účely elektrifikácie železníc. Slovenským železniciam chýbal na stavbu vodného diela odborný personál, ako aj financie. Rozpočet na stavbu hydrocentrály predstavoval 180 miliónov Ks. Dve tretiny uvedenej sumy mali hradiť SŽ a jednu tretinu SE, čo predstavovalo 60 miliónov. Realizáciu projektu plánovali do roka 1946. Keďže išlo o štátny záujem, SE pristúpili na podmienky zmluvy, napriek nízkej rentabilite budúcej vodnej elektrárne. Pre SE náklady na sledovaný projekt predstavovali značnú finančnú záťaž, lebo v danom období pripravovali výstavbu až piatich hydrocentrál na rieke Nitra s celkovým výkonom 5000 kW a s ročnou výrobou 25- 30 mil. kWh. Rozpočet týchto vodných diel dosiahol 28 miliónov Ks. Výrobnú cenu elektrickej energie plánovali na 10 hal./kWh, čo bolo podstatne rentabilnejšie než 23 hal./kWh kralovianskej hydrocentrály. Slovenské železnice však od zmluvy odstúpili, lebo presadzovali 50 % pomer financovania z každej strany. A to aj napriek skutočnosti, že v sledovanom období sa nachádzali v priaznivejšej finančnej situácii ako SE. Právne spory uvedeného charakteru brzdili rozvoj výstavby nových výrobných kapacít a predovšetkým oddialili elektrifikáciu železníc.¹⁴⁰

V prvom roku elektrifikačných aktivít SE pripojili do svojho zjednoteného energetického systému 86 nových obcí. Koncom roka 1943 zásobovali 1034 obcí, v ktorých žilo 1 449 964 obyvateľov. Podľa jednotlivých oblastí boli výsledky elektrifikácie obcí nasledovné:

• trnavská	18
• žilinská	26
• banskobystrická	12
• nitrianska	9
• prešovská	21

Celková dĺžka vední bolo ku koncu roku 1943 takáto:

• Vedenie veľmi vysokého napätia.....	330 km
• Vedenie vysokého napätia.....	4219 km
• Vedenie nízkeho napätia.....	2982 km

139 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1929-1945 (nespracované), Žiadosť Škodových závodov v Dubnici o zvýšenie výkonu od 1.XI. 1943

140 Tamže, Referát o jednaní SE a SŽ o spolufinancovaní hydrocentrály v Kralovancoch.

SE mali koncom sledovaného roka 197 065 maloodberateľov. Ich ročná spotreba predstavovala 30,8 GWh. Počet veľkoodberateľov vzrástol na 769 a ich spotreba dosiahla 179,5 GWh.¹⁴¹

Technická základňa elektrárenskva zaznamenala po prekonaní technických a hospodárskych prekážok veľký krok vpred. „Štartovacia plocha“, vytvorená v predchádzajúcom období, bola totiž mimoriadne priaznivá. Závažný problém predstavovali iba straty zdrojov a sietí na odstúpených územiach. Viditeľným výsledkom budovateľského úsilia v rokoch 1939 - 1943 bolo predovšetkým pokračovanie výstavby vážskej kaskády dvomi ďalšími stupňami hydrocentrál pri Ilave a Dubnici na Váhom. Súčasne začali práce na Oravskej priehrade. Náklady na vodné stavby spolu s reguláciou hlavných tokov dosiahli za roky 1939 – 1943 sumu 0,535 mld. Ks. Elektrifikácia prešla od regionálnej k celoštátnej fáze vývoja po zlúčení oblastných elektrárenských spoločností do jednotného podniku Slovenské elektrárne, úč. s. roku 1942. Elektrifikácia obcí nadviazala na „svižné“ tempo z druhej polovice 30. rokov. Výroba elektrickej energie na celom Slovensku vzrástla v období 1938 – 1943 o 71 %.¹⁴²

VI. 7. Stavebná firma TVORBA

Podnik Slovenské elektrárne v období svojho vzniku plánoval založiť špeciálne oddelenie, ktoré by dohliadalo na výstavbu hydroelektrární. Zároveň SE plánovali využívať na stavby vedení a ďalších zariadení len vlastný kapitál, a teda stavby realizovať vo vlastnej réžii. Vzhľadom na vojnové udalosti a nestálosť cien však SE neboli schopné pokryť všetky náklady. Preto padlo rozhodnutie, že hlavným investorom bude podnikateľský sektor. Dňa 11. novembra 1942 vznikla v Bratislave stavebná účtovná spoločnosť **Tvorba**, ktorá sa podieľala na stavbách realizovaných Slovenskými elektrárňami. Majoritným vlastníkom spoločnosti boli SE, ktoré vlastnili 55 % akcií. Na založení spoločnosti sa podieľali slovenskí podnikatelia v čele s *Dr. A. Buganom*. V prvom roku existencie spoločnosť disponovala kapitálom 175 mil. Ks.¹⁴³

Začala sa podieľať na významných stavbách projektovaných SE. Išlo najmä o hydrocentrály. Najdôležitejšími projektmi, ktoré firma realizovala, boli stavba dolnej priehradu na Orave a výstavba hydrocentrály v Kralovanoch. Podieľala sa aj na výstavbe obchodných priestorov pre SE, na stavbe administratívnych budov v Trnave a v Žiline. Zabezpečila stavbu spínacích a transformačných staníc v Bratislave, v továrni Vistra v Bratislave, v Trnave, v Berekseku a v Žiline.¹⁴⁴

Okrem výdatných finančných zdrojov spoločnosť Tvorba získala aj kvalitné personálne obsadenie. Do spoločnosti prišlo pracovať veľa odborníkov na geológiu, hydromechaniku a ďalšie oblasti, predovšetkým na energetiku. V roku 1944 spoločnosť spustila aj sondovacie a projekčné práce. Postupne začali robiť všetky geologické výskumy ohľadom výstavby hydrocentrál. Dovtedy si SE objednávali na tieto práce zahranične firmy, ktoré mali až päť-

141 ŠOBA BA, EZ, f. ROE, k. 5, Zasadnutia správnej rady zápisnica 12.12.1943.

142 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1929-1945 (nespracované), Kaucia SE na využitie vodných síl rieky Nitra v rámci Ponitrianskeho regulačného družstva

143 ŠOBA BA, EZ, f. ROE, k. 56, Tvorba uč. spol.(1939-1944)- účtovná dokumentácia.

144 ŠOBA BA, EZ, f. ROE, k. 56, Tvorba uč. spol.(1939-1944)- projekt

násobne vyššie náklady než Tvorba. Geologický výskum pre SE robila spravidla švajčiarska firma Svissboring.¹⁴⁵

Pôvodným zámerom spoločnosti Tvorba bolo realizovať stavby výlučne pre potreby elektrifikácie. Postupne od týchto zámerov upúšťala. Už na začiatku roka 1944 bolo zjavné, že firma plnila skôr záujmy vlády než Slovenských elektrární. Začala sa podieľať na stavbách, ktoré nemali s elektrifikáciou nič spoločné. Okrem výstavby tunela pod bratislavským hradom išlo o rôzne stavby ľudových škôl v okolí Žiliny a na Orave. Stavala aj rodinné domy pre vysokých funkcionárov z rôznych ministerstiev. Veľké investičné náklady sústredila na stavbu Kultúrnych ústavov Andreja Hlinku v Bratislave. Tieto investície mali byť podľa ministra dopravy a verejných práce prioritné.¹⁴⁶

Po druhej svetovej vojne firmu Tvorba zlikvidovali a jej majetok znárodnili. Zriaďovacou listinou ministra priemyslu z 24. septembra 1949 vznikol nový podnik energetických stavieb **Elektrostav**, n. p. so sídlom v Bratislave. Jeho riaditeľom sa stal *Ing. František Reich*. Súčasťou s týmto podnikom vznikli v Žiline Ústredné dielne ako opravárenský a výrobný závod s pobočnou prevádzkou vo Zvolene.¹⁴⁷

145 PA VSE KE, f. Účtovníctvo a výkazovníctvo 1939-1945 (nespracované), Faktúra fy Svissboring za geologickú sondáž Tvorbe.

146 PA VSE KE, f. Účtovníctvo a výkazovníctvo 1939-1945 (nespracované), Zápisnica zo zasadania technickej komisie SE z 22.3.1944.

147 SLÁDEK, Vojtech. Elektrárrenstvo. ref. 65, s. 90., KOVÁČIK, Pavol. 30 rokov Elektrovodu. Martin: tlačiarne SNP, 1979, s. 5., PA VSE KE, f. Spisy 1939-1945 (nespracované), Obežník č. 107 z 21. júna 1944.

VII. Vplyv vojensko-politického vývoja v rokoch 1944 – 1945 na vývoj elektrárrenstva

Podmienky rozvoja elektrifikácie v posledných dvoch rokoch existencie vojnovaj Slovenskej republiky boli stále menej priaznivé s rastúcim vplyvom bojových operácií druhej svetovej vojny na ekonomiku Slovenska. Letecké nálety na hospodárske ciele od júna 1944, bojové operácie počas SNP, ale najmä prechod frontovej línie medzi nemeckou a sovietskou armádou, ktorý v náročných geografických podmienkach Slovenska trval od začiatku októbra do konca apríla 1945, zanechali hlboké stopy vo všetkých oblastiach hospodárstva. Ustupujúca nacistická armáda zámerné poškodzovala infraštruktúru a odvážala technické zariadenia závodov alebo ich znehodnotila. Demontáže technických zariadení sa týkali desiatok podnikov. Nemecká armáda odviekla 3 600 vagónov strojov a zariadení. V priemysle vojna postihla najmä rafinérie, takmer zničené náletmi Spojencov, ako aj viaceré banské, železiarske a strojárne podniky, menovite zbrojovky a pochopiteľne aj elektrárrenstvo. V predmetnom období sa preto elektrifikačný proces takmer úplne zastavil. Stagnácia pretrvávala napriek tomu, že MDaVP vyčlenilo pre rok 1944 zo štátneho rozpočtu na elektrifikáciu obcí 8,5 mil. Ks.¹⁴⁸

VII.1. Priame dopady bojových operácií na technickú základ u elektrárrenstva

Bratislava zažila prvé vyradenie elektrických zariadení už 16. júna 1944 po nálete spojeneckého letectva. Cieľom náletu sa stal dunajský prístav a objekty rafinérie Apollo. V továrni nálet zničil 80 % zariadení. Na postihnutom území bolo ťažko poškodené 22 kV vedenie, ktoré zásobovalo Petržalku a niekoľko dôležitých veľkoodberateľov. Podstatne väčšie straty utrpel závod a zariadenia Mestskej elektrárne č. 1. Táto bola takmer úplne zničená. Spojenecké lietadlá v dôsledku neprehľadného dymu a slabej viditeľnosti zasiahli okrem dunajského prístavu aj okolité priemyselné závody a iné budovy. Silne poškodenú Mestskú elektrárň č.1 demolovali. Ukončila prevádzku v predvečer 43. výročia založenia. Na konci vojny začiatkom apríla 1945 ustupujúce nemecké jednotky poškodili aj ďalšie závody bratislavskej Mestskej elektrárne. Demontovali časti generátorov. Tieto však pracovníci elektrární odviezli nákladnými autami a ukryli. Odvaha zamestnancov prispela k tomu, že Mestská elektrárň už tri dni po obsadení Bratislavy Červenou armádou obnovila prerušenú prevádzku. V dôsledku bojových operácií a deštruktívnej činnosti nemeckých jednotiek boli poškodené aj rozvodne a ďalšie technické zariadenia elektrární. Početné transformátory a kilometre vedení boli úplne zničené. V rôznych častiach Bratislavy spílili elektrické stĺpy. Závod firmy Siemens, ktorý mohol dodať časť elektrotechnických zariadení, z veľkej časti vyhorel. Rekonštrukciu komplikovala aj skutočnosť, že mnohí odborní pracovníci, najmä nemeckej národnosti, opustili mesto. Ďalších internovali ako Nemcov, Maďarov a kolaborantov.¹⁴⁹

148 FALTUS, Jozef -PRŮCHA Václav. Prehľad hospodárskeho, ref. 6, s. 408-410.

149 ŠOBA BA, EZ, f. Mestská elektrárň Bratislava 1901-1948 (ďalej MEB), k. 6, Správa o obhliadke po náletoch z dňa 28.6.1944., PA VSE KE, f. Spisy1939-1945 (nespracované), Obežník č. 107 z 21. júna 1944., SLÁDEK, Vojtech. Kronika, ref. 109, s. 112.

Približne v polovici roka 1944 začali na území Slovenska pôsobiť zástupcovia nemeckých inštitúcií, skupín a úradov, ako boli „Diko“ (*Deutsche Industrie -komission*) „*Heeresgruppe*“ a *Rüstungsamt Berlín*. Tieto osoby uskutočňovali prípravy na likvidáciu rôznych priemyselných zariadení. V elektrárenských podnikoch sa zamerali hlavne na výrobné a rozvodne. Na východnom Slovensku jednotky nemeckej armády už v júli 1944 obsadili novú tepelnú elektrárňu v Krompachoch. Do januára 1945 malo nemecké velenie elektrární pod kontrolou. Večer 19. januára 1945 na príkaz nemeckého velenia bola v elektrárni zastavená prevádzka. Nad ráno 20. januára Nemci robotníkom prikázali demontovať všetky elektromotory a odvieť ich nákladnými autami na popradskú železničnú stanicu. Tu elektromotory naložili do pripravených vagónov s označením E-Werk Krompachy. Už predtým sa však správca elektrárne *Ing. Viliam Rosenauer* dohodol zo zamestnancami Tatranskej elektrickej vicinálnej dráhy, aby časť súčiastok ukryli, čo sa aj podarilo. Pred ústupom príslušníci nemeckých jednotiek poškodili parné turbíny elektrárne a výbušnami zničili kondenzátory. Vypálili administratívnu budovu a sklad materiálu. Dňa 24. januára vstúpila do Krompách Červená armáda. Na druhý deň začali s opravou poškodených zariadení. Pracovalo sa v 25°C stupňových mrazoch. Vedúci pracovníci zriadili tesne pred obsadením elektrárne Nemcami náhradný sklad v centre mesta s rôznymi súčiastkami. Časť materiálu nahradili zásobami z tohto skladu. K uvedeniu elektrárne do prevádzky napomohla aj náhoda. Hlavný montér *Ľ. Hajóssy* objavil začiatkom februára 1945 na popradskej vlakovej stanici vagón z označením E-Werke Krompachy s demontovaným zariadením. Elektrárňu uviedli do prevádzky 9. augusta 1945. Škody na zariadeniach boli po vojne vyčíslené na 1 517 000 Kčs.¹⁵⁰

Bezprostredné vplyvy bojových operácií na technickú základňu elektrárnenstva sa podstatne rozšírili počas Slovenského národného povstania. V samom centre Povstania v Banskej Bystrici však bola situácia pomerne priaznivá. Dodávky elektrického prúdu v meste pokračovali, len sa znížili na polovicu. Mestská elektrárňu ostala nepoškodená. V rámci vládnych orgánov na povstaleckom území vzniklo samostatné Povereníctvo pre dopravu a verejnú prácu v Banskej Bystrici. Povereníctvo výnosom č. 148 z dňa 28. augusta 1944 menovalo Správnu komisiu Slovenských elektrární, úč. spol. v Bratislave. Vzhľadom na rýchly spád udalostí a následné potlačenie SNP správna komisia nemohla rozvinúť svoju činnosť. Medzi tým v Bratislave provládny Minister dopravy a verejných prác *Július Stano* 5. septembra 1944 odstúpil zo svojho postu a 6. septembra sa ujal funkcie generálneho riaditeľa Slovenských elektrární.¹⁵¹

Na povstaleckom území nastali ťažšie pomery v zásobovaní elektrickou energiou v oblastiach kde prebiehali boje medzi povstaleckou armádou a nemeckých jednotkami a kde neskôr pôsobili partizánke oddiely. V polovici januára 1945 partizáni poškodili výbuchmi trhavín časť zariadení štátnych hydrocentrál Jelenec a Staré hory na Starohorskom potoku. Hydrocentrály tým odstavili z prevádzky. Pri útoku na trať Banská Bystrica –Harmanec –Diviaky

150 PA VSE KE, f. Spisy 1939-1945 (nespracované).Správa o stave krompašskej elektrárne, napísaná správcom *Ing. Viliamom Rosenauerom* dňa 2.9.1945, Stavba spojovacieho vedenia Štrba –Batizovce, Stavba 22 kV vedení Slovinky- Koterbachy- Markušovce , 7.10. 1944.

151 Vymenil ho *Ludovít Lednár* ktorý funkciu ministra dopravy a spojov vykonával do 4. 4.1945. PA VSE KE, f. Spisy 1939-1945 (nespracované), Cestovná správa riaditeľa Ministerstva verejných prác *E. Seneša*.

partizáni zničili viadukty križujúce prírodný kanál hydrocentrály v Harmanci. Následkom toho sa prietok v kanály znížil asi na desatinu a výkon elektrárne podstatne klesol.¹⁵²

Počas SNP sa deštruktívne akcie protifašistického odboja organizovali v rôznych oblastiach Slovenska. Namierené boli predovšetkým proti elektrárenským zariadeniam podnikov v rukách nemeckého kapitálu. Dňa 15. septembra 1944 bola pri útoku odbojovej skupiny úplne zničená elektráreň bankských podnikov v Spišských baniach. Elektráreň vlastnil koncern bankských a hutníckych závodov RUDA, kontrolovaný nemeckým kapitálom s miestnou centrálou v Koterbachoch (Rudňany). Koncernový riaditeľ *G. Fritsch* kontaktoval zástupcov nemeckej brannej moci na Slovensku s požiadavkou okamžitého obnovenia dodávok elektrickej energie, najmä pre čerpadlá, lebo hrozilo zatopenie baní. Keďže čerpadlá mali vysoký výkon, mohli byť zásobené len 22 kV vedením vysokého napätia. Najbližšia linka 22 kV vedení bola vzdialená od Koterbachov 17 km pri dedine Slovinky. Nemecké velenie žiadalo výstavbu prípojky. Predstavitelia Slovenských elektrární výstavbu odmietali, pričom argumentovali nedostatkom technického materiálu. Riaditeľ *G. Fritsch* dal potrebný materiál okamžite dovieť od firmy Hoffman z Drážďan a SE boli prinútené stavbu realizovať. Išlo o jedinú väčšiu stavebnú akciu Slovenských elektrární v období od Povstania po ukončenie vojny.¹⁵³

Na jeseň 1944 nastali mimoriadne opatrenia aj v hydrocentrále v Ladcoch. Dňa 6. novembra 1944 jeden z montérov nedbalo vypol 22 kV odpojovač, následkom čoho nastal skrat a odpojovač sa spálil. Vypadli dva generátory hydrocentrály a dodávku energie pre zbrojársky závod v Dubnici museli na štyri hodiny obmedziť. Pracovníci Oblastného riaditeľstva v Žiline sa pokúšali nemeckému veleniu vysvetliť, že išlo len o nedopatrenie zo strany zamestnanca. Nemci však celý akt považovali za plánovanú sabotáž a obsadili hydrocentrálu. Následne ju kontrolovali až do februára 1945. Elektráreň v Ladcoch bola jedinou centrálou v elektrárenskosti Slovenska, ktorá nebola do konca vojny poškodená. Mala totiž strategický význam ako hlavný dodávateľ energie pre dubnickú zbrojovku.¹⁵⁴

Na severnom Slovensku bolo v sledovanom období poškodené 100 kV vedenie z Moravskoslezských elektrární v Ostrave. Rekonštrukciu tohto a ďalších vysokonapäťových vedení komplikovalo systematické podmínovanie. Montéri sa nemohli dostať na určené opravy v zamínovaných oblastiach. Po ústupe nemeckej armády začali jednotky československej a sovietskej armády s odmínovaním. Vzhľadom na množstvo položených mín však mohli sprístupniť len časť vedení vysokého napätia. Zásobovanie elektrickou energiou, najmä na východe a severe Slovenska, preto dlhodobo viazlo.¹⁵⁵

Značné škody, najmä finančného charakteru, spôsobovali jednotky nemeckej armády elektrárenským podnikom svojvoľným nezákonným odberom elektrického prúdu. Nemeckých vojakov spravidla ubytovali v prázdnych bytoch po deportovaných židoch, kde si zaviedli elektrickú energiu samostatne, bez predpísaného ohlasovacieho postupu. Sloven-

152 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1939-1945 (nespracované), Stručná správa elektrárenskej sekcie – technickej pohotovosti Národného výboru v Banskej Bystrici z dňa 3. apríla 1945.

153 PA VSE KE, f. Spisy 1939-1945 (nespracované), Správa o stavbách diaľkových vedení, požadovaných nemeckou brannou mocou, pre zabezpečenie dodávky prúdu bankským podnikom na východnom Slovensku.

154 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1939-1945 (nespracované), Obežník č. 168 z dňa 11. novembra 1944, Upozornenie pri manipulácii vo výrobníach a rozvodniach

155 Tamže, Žiadosť SE na odstraňovanie mín adresovaná Povereníctvu pre verejnú prácu.

ské elektrárne mohli vymáhať pohľadávky za elektrinu iba od správcov jednotlivých domov. Títo si následne mohli uplatňovať požiadavky na finančnú úhradu za energiu u vojenskej správy slovenského štátu. Uvedená forma úhrady však bola len zriedka úspešná. V situácii na sklonku vojny, keď viazla výroba elektrickej energie a jej ceny začali mierne stúpať, bolo úspešné vymáhanie poplatkov pre SE obzvlášť dôležité.¹⁵⁶

V poslednom období pred príchodom frontu vedenie SE rozhodlo o vývoze zásob elektromotorov do Švajčiarska. V inom prípade by totiž boli s určitou istotou prevezené ustupujúcimi jednotkami do Nemecka. Motory dosahovali na súdobé pomery vysokú hodnotu 8 miliónov Ks. Po dohode so švajčiarskou firmou Transalpina a so Slovenskou národnou bankou ako finančným garantom prevozu sa mohlo pristúpiť k realizácii plánovanej akcie. Túto sa však nepodarilo uskutočniť pre nebezpečenstvo náletov. Zároveň hrozilo zabavenie materiálu pri prevoze do Švajčiarska cez územie Nemeckej ríše. Preto ÚR SE vydalo nariadenie, podľa ktorého všetok cennejší elektrotechnický tovar a elektromotory museli byť uschované do zeme na rôznych miestach v plechových bedniach, zakonzervované olejom.¹⁵⁷

Na východnom Slovensku zároveň s postupom Červenej armády a československých jednotiek sa elektrárnenstvo už od konca roka 1944 prispôbovalo novým hospodársko-politickým podmienkam. Dopad bojových operácií na technickú základňu elektrárenských podnikov tu bol mimoriadne ťaživý. Pred príchodom sovietskych jednotiek 21. decembra 1944 evakovali Oblastné riaditeľstvo SE v Prešove do Spišskej Novej Vsi. Časť pracovníkov previezli do Liptovského Mikuláša, kde v danom období končila evakuačná zóna. Dňa 20. decembra 1944 bol Prešov postihnutý intenzívnymi náletmi. Administratívnu budovu riaditeľstva spolu s bytmi elektrárenských pracovníkov nálety silne poškodili. Už koncom februára 1945 sa však východoslovenskému oblastnému riaditeľstvu podarilo obnoviť zásobovanie elektrickou energiou vo viacerých oblastiach prideleného územia.¹⁵⁸

Zložitá situácia bola v regióne Zemplínu a Košíc, kde bojové operácie poškodili veľkú časť rozvodnej siete. Mestská elektráreň v Košiciach, v tom období ešte na území Maďarska, bola podmínovaná. Kuričom elektrárne sa podarilo deaktivovať elektrické rozbušky nastavených trhavín prerušením drôtov. Dve parné turbíny ostali nepoškodené. Napriek tomu strojoňa elektrárne podľahla výbuchu a vyhorela. Košická vodná elektráreň musela byť odstavená po zamrznutí Hornádu. Elektráreň opäť uviedli do prevádzky až prerúbaním ľadu. Dve vodné turbíny s výkonom 440 kW stačili na zásobenie vojenských nemocníc, kasární, vládnych budov a časti maloodberateľov. Z vlastných elektrární východoslovenského oblastného riaditeľstva bola pred poškodením uchránená iba výrobňa elektrickej energie v Rožňave. Preto OR uzavrelo dohody o odbere zo súkromných závodných centrál. Konkrétne s firmami Baťa Svit, Tatranské elektrické vicinálne železnice Poprad a Wein Huncovce. Išlo o elektrárne s malým výkonom. Vzhľadom na poškodenie a odstavenie mnohých fabrík odobraný výkon

156 Tamže, Zápisnica zo zasadania finančnej komisie z dňa 15.2.1945. Činnosť ústredného nákupu.

157 PA VSE KE, f. Účtovníctvo a výkazníctvo 1939-1945 (nespracované), Evidencia nesplatených faktúr za spotrebovanú elektrickú energiu nemeckou armádou.

158 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1939-1945 (nespracované), Cestovná správa po poškodených zariadeniach od prokuristu VSE *Liviusa Cotiofana*.

stačil kryť spotrebu. Pre nedostatok uhlia však museli byť stanovené maximálne hranice spotreby elektrickej energie.¹⁵⁹

Spoločným menovateľom zásobovacích ťažkostí v rokoch 1944 – 1945 bola kritická situácia v doprave. Pred prechodom frontu používali Slovenské elektrárne 32 osobných a 28 nákladných automobilov. Po ukončení vojny im ostalo 5 osobných a jedno nákladné auto. Montéri a inkasanti používali súkromné bicykle za úhradu 0,50 Kčs/km. Neskôr dostávali mesačný paušál 100 Kčs. Nedostatok služobných áut v podniku umožňoval pracovníkom zakúpiť si súkromné osobné auto na pôžičku, ktorú im poskytol podnik. Pôžičku zamestnanci splácali z úhrad za používanie auta, či motocykla, pre služobné účely.¹⁶⁰

Elektrifikácia v hospodársko-politických podmienkach vojnovvej Slovenskej republiky mala v jednotlivých regiónoch viacero špecifík. Po stránke technickej, personálnej a organizačnej však vytvorila pevný základ, ktorý sa stal predpokladom rozvoja energetiky a celého industrializačného procesu po roku 1945. Elektrifikácia pozdvihla na vyšší kvalitatívny stupeň technickú úroveň hospodárstva, produktivitu práce a životnú úroveň najširších vrstiev spoločnosti.

159 Tamže, Od Viedenskej arbitráže až do roku 1945 neexistuje žiadna dokumentácia o fungovaní výrobní vybudovaných na našom území, ktoré pripadli Maďarsku. Jedine záznamy sú v Kronike mesta Košice.

160 Zaujímavosťou bolo, že všetky autá na strednom Slovensku odobrala SE ešte pred vypuknutím SNP Hlinková garda a nie nemecká branná moc. PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1939-1945 (nespracované), Stručná správa elektrárrenskej sekcie – technickej pohotovosti Národného výboru v Banskej Bystrici z dňa 3.apríla 1945

VIII. Hospodársko-politické súvislosti a organizačný vývoj elektrifikácie v rokoch 1945 - 1948

VIII.1. Konsolidácia pomerov v elektrárnenstve po obnovení SR

Na území východného Slovenska sa už na jar v 1945 začala formovať nová štruktúra centrálnych orgánov elektrárnenstva, zodpovedajúca hospodársko-politickým podmienkam obnovenej ČSR. Na pôde Slovenskej národnej rady vzniklo Povereníctvo pre dopravu a verejné práce v čele s *Dr. Ľ. Slávikom*. Po presídlení SNR do Košíc povereník menoval sedemčlennú Správnu komisiu Slovenských elektrární, úč.s. a štvorčlennú Dozornú komisiu. Za vedúceho riaditeľa pre oslobodené územie bol vymenovaný *Ing. Jozef Ľuraj Styk*, ktorého vládny režim slovenského štátu zbavil všetkých funkcií v SE.¹⁶¹

Po rozšírení pôsobnosti vládnych orgánov ČSR na celé územie Slovenska povereník pre dopravu a verejné práce menoval zvláštneho splnomocnenca, ktorý mal zabezpečiť obnovu činnosti SE. Splnomocnencom sa stal známy národohospodár a priekopník elektrárnenstva medzivojnového obdobia *Ing. Štefan Ľanšák*. Tento zrušil pôsobnosť existujúcich štátnych orgánov, t.j. Správnej a Dozornej komisie SE. Dňa 11. apríla 1945 bol Povereníctvom SNR pre veci vnútorne zbavený funkcie dovtedajší riaditeľ SE *Július Stano*. Povereníctvo pre dopravu a verejné práce zároveň menovalo dvojčlennú dočasnú správu Slovenských elektrární, úč. s. v zložení *Ing. Vojtech Kmet* a *Ing. Ladislav Reiss*. V júli ich vystriedal a funkciu generálneho riaditeľa SE prevzal *Ing. Jozef Ľuraj Styk*. V júni 1945 bola uvalená národná správa na Krajinské elektrické podniky, ktoré pôsobili na prinavrátanom území povodne ako súčasť podniku OVIRT v Budapešti. Dočasnými správcami sa stali *Ing. Ladislav Babjak* a *Karol Maglen*.¹⁶² V auguste 1945 rezortné povereníctvo ustanovilo päťčlennú Národnú správu Slovenských elektrární, úč. s. v zložení *Ing. Štefan Nvota*, *Ing. Karol Stuchlý*, *Ing. František Reich*, *Andrej Volný* a *František Kliment*. Táto národná správa viedla SE až do 30. júla 1946.¹⁶³

Na pozadí organizačných a personálnych zmien v centrálnych orgánoch Slovenských elektrární zamestnanci v teréne horúčkovo pracovali na obnovení dodávok elektrickej energie do všetkých regiónov Slovenska. Oblastné riaditeľstvá elektrární sa vrátili do svojich administratívnych priestorov okrem východoslovenského OR, ktoré bolo evakuované v Spišskej Novej Vsi. Po ukončení vojny sa už nevrátilo do Prešova, ale do Košíc, kde postupne začalo obnovovať svoju činnosť. Spočiatku malo problémy s výberom vhodnej budovy pre svoje sídlo. V septembri 1945 pracovníci OR uzavreli zmluvu s kláštorom Jezuitov o prenájme školského internátu. Súdobú hospodársku situáciu odrážala kuriózna skutočnosť, že najomné majitelia určili podľa úradnej ceny 1q pšenice, čo predstavovala čiastku 358 Kčs/q.

161 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1939-1945 (nespracované), Výmer č. 245/1945 SNR o menovaní generálneho riaditeľa. SLÁDEK, Vojtech. Elektrárnenstvo. ref. 65, s. 89.,

162 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1939-1945 (nespracované), Výmer Povereníctva národnej rady pre priemysel a obchod na dočasnú správu na podnik Krajinské elektrické podniky úč. spol. V Budapešti, Bratislava dňa 16.6. 1945.

163 SNA, f. Povereníctvo dopravy 1945-1960 (ďalej PD), inv.č. 12, k. 45.

Napriek neobvyklým podmienkam ústredné riaditeľstvo elektrární zmluvu schválilo, aby OR mohlo v Košiciach zotrvať.¹⁶⁴

Priamy vplyv bojových operácií a následné vojnové škody na výrobných zariadeniach poznamenali zásobovaciu a hospodársku situáciu SE vo väčšine regiónov. Hľadali sa rôzne cesty eliminácie nepriaznivých vplyvov. Jednou z ciest, ktorú navrhovalo vedenie SE, bolo zvyšovanie cien elektrickej energie. Povereníctvo SNR pre výživu a zásobovanie však s týmto riešením nesúhlasilo. Dodávky elektrickej energie boli závislé od postupu obnovovania poškodených výrobných a rozvodných zariadení a od pomerov v zásobovaní palivami.¹⁶⁵

Na západnom Slovensku vzhľadom na veľký počet priemyselných závodov museli v období od júna do konca decembra 1945 pristúpiť k obmedzeniu dodávok elektrickej energie veľkoodberateľom. Handlovská elektrárňa ako najväčší výrobca elektrickej energie dodávala v druhej polovici roka 1945 do sietí SE len polovičný výkon. Zo zmluvných 7000 kW to predstavovalo 3600 kW. Nemecké jednotky poškodili najväčšiu turbínu handlovskej elektrárne s výkonom 6000 kW. Turbínu zaslali na opravu do strojární v Brne. Úplne nefunkčný ostal aj 3000 kW generátor. Jeho opravy sa ujal bratislavský Siemens. Znížené dodávky elektrickej energie boli okrem deštrukcie elektrických zariadení dôsledkom kritickej situácie v zásobovaní uhlím. Niektoré tepelné elektrárne pracovali iba na 10 % svojho inštalovaného výkonu.¹⁶⁶

VIII.2. Znárodnenie elektrárenského a jeho organizačný vývoj v rokoch 1945 - 1948

Na jeseň 1945 nastal v dejinách elektrárenského nový historický medzník. Týkal sa vlastníckych vzťahov. Celá sústava elektrární a rozvodných sietí ako súčasť kľúčového priemyslu podliehala tzv. prvej etape znárodnenia. Dekrétom prezidenta Československej republiky č. 100 Zb., zo dňa 24. októbra 1945, boli znárodnené zoštatnením „energetické podniky a zariadenia slúžiace výrobe, opatrovaniu, rozvodu a dodávke energie všetkého druhu, ktorú možno rozvádzať širšiemu okruhu spotrebiteľov, najmä elektriny, plynu a pary“. V elektrárnenstve hral štát kľúčovú úlohu už pred rokom 1945. Išlo však o formu kapitálovej účasti za spoluvlastníctva samosprávnych zväzkov. Poštatnením nadobudol vývoj elektrárenského úplne nový rozmer. Otvorila sa cesta k priamemu byrokratickému riadeniu elektrárenských podnikov vládnymi orgánmi štátu.¹⁶⁷

Organizačná štruktúra elektrárenského, vytvorená roku 1942, ostala v prvom období po znárodnení v podstate zachovaná. Elektroenergetiku v jednotlivých regiónoch Slovenska naďalej rozvíjalo päť oblastných riaditeľstiev. Centrálné riadenie na celoslovenskej úrovni ostalo v kompetencii ústredného riaditeľstva Slovenských elektrární. Tento orgán však zmenil názov na podnikové riaditeľstvo. Prehĺbenie spoločného postupu a koordinácie činnosti elektrárenských podnikov s ďalšími rezortmi energetiky dostal za úlohu novozriadený centrálny podnik ***Energetické závody na Slovensku***, národný podnik – EZS. Jeho generálnym riaditeľom sa stal *Ing. František Reich*. Generálny riaditeľ *Ing. František Reich* zotrval v tejto funk-

164 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1939-1945 (nespracované), Zmluva o prenájme kláštora Jezuitov.

165 SNA, f. PD, inv.č. 17, k. 6.

166 ŠOBA BA, EZ, f. ROE, k. 22, Ročná prevádzková správa za rok 1945.

167 Dekrét prezidenta republiky o znárodnení dol a niektorých priemyselných podnikov č. 100 S.z. z dňa 27.10.1945. Štatistická príručka Slovenska, rok 1947. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave 1947, s.144.

cii rok. Od 1. januára 1949 ho na poste vystriedal predseda Sociálnodemokratickej strany *Bohumil Laušman*. Išlo o kuriózný politický zásah, keď sa generálnym riaditeľom stal český politik, ktorý bol v energetike úplný laik. Podnet k tejto výmene dal *Viliam Široký* a menovanie zdôvodňoval tým, že podozrivý politik by mal byť „na očiach“. *Ing. F. Reich* sa stal zmocnencom pre výstavbu elektrárne Nováky. *B. Laušman* na Silvestra 1949 ušiel z ČSR a usadil sa v Juhoslávii. V ČSR však zanechal manželku. Československé bezpečnostné orgány zorganizovali fingovane stretnutie s manželkou, na ktorom *B. Laušmana* zatkli a uväznili. Po niekoľkých rokoch spáchal samovraždu.¹⁶⁸

Celoštátny minister priemyslu po dohode s ministrom financií a s povereníkmi priemyslu, obchodu a financií, zriadil vyhláškou č. 1110 zo dňa 7. marca 1946 ku dňu 1. januára 1946 **Slovenské elektrárne, národný podnik** so sídlom v Bratislave. Za podnikového riaditeľa bol vymenovaný *Ing. Karol Stuchlý*. Znárodnené Slovenské elektrárne boli podriadené novému centrálnemu podniku Energetické závody na Slovensku. Takto sa formoval systém byrokratického direktívneho riadenia znárodnených podnikov, podobne ako v ďalších odvetviach hospodárstva. Predmetom podnikania Slovenských elektrární podľa znárodňovacej legislatívy mala byť výroba, rozvod, nadobúdanie a odbyt elektrickej energie, stavba zariadení slúžiacich jej výrobe, rozvodu, opatrovaniu a dodávke, ako aj výkon živnostenských a iných oprávnení znárodnených podnikov, ktoré sa včlenili do SE, n. p. Národná správa SE, vytvorená v lete 1945, ostala funkčná aj po oficiálnom vyhlásení centrálnych elektrární za národný podnik. Novú pozíciu SE vymedzil tzv. Štatút národných podnikov, vydaný vládny nariadením č. 6 z 15. januára 1946. Štatút určil postavenie národných podnikov z legislatívneho hľadiska a definoval ich úlohu v národnom hospodárstve. V súlade s touto normou bolo vytvorené podnikové predstavenstvo a zvolená podniková rada. Predsedom podnikovej rady sa stal *Andrej Volný*, hlavný montér v Košiciach.¹⁶⁹

Počas roka 1946 sa dovtedajšie Oblastné riaditeľstvá elektrárenských podnikov zmenili na **Krajské riaditeľstvá (KR)**. Podľa novej koncepcie mali plniť len úlohu výkonných orgánov, pričom stratili rozhodovacie právomoci. Odborné sily z regionálnych podnikov odvolávali na centrálné podnikové riaditeľstvo a do novozaložených riadiacich orgánov. Plnenie plánov rozvoja elektrárenského sektora preto vo viacerých oblastiach zaostávalo. Celoštátnym riadiacim orgánom energetiky sa stali **Československé energetické závody (ČEZ)**, s generálnym riaditeľstvom v Prahe. V ich čele stál generálny riaditeľ *Ing. Jaroslav Ibl*. Podliehalo mu aj znárodnené plynárstvo. Pri prevádzkovom riaditeľstve zriadili ústredný dispečing pre celý štát. Nový orgán sa delil na dva zemské dispečingy.¹⁷⁰

Komplikovaný aparát organizácie elektrárenského sektora a celej energetiky, vytvorený po znárodnení, bol ťažkopádny a postupne zbyrokratizovaný. Cesta od konzumenta viedla na okresnú správu a ďalej cez krajské riaditeľstvo na riaditeľstvo podnikové. Uplynulo niekoľko týždňov kým sa napríklad konzument dozvedel o výške taríf alebo o možnostiach odberu elektrickej energie a kým dostal kompetentnú odpoveď. Ďalším problémom bolo nejasné vymedzenie kompetencií krajských riaditeľstiev a nadriadených podnikových riaditeľstiev SE a EZS. Spoločiatku vzájomný vzťah upravoval akýsi „modus vivendi“. Náplň činnosti EZS bola stanovená

168 SLÁDEK, Vojtech. Elektrárnenstvo. ref. 65, s. 90.

169 Tamže. PA VSE KE, f. Dokumentácia po roku 1945 (nespracované), Zloženie podnikovej rady SE.

170 Stručný prehľad vývoja Československej elektroenergetiky v rokoch 1920- 1965, Výskumný ústav energetický Praha, Výskumné pracovisko Bratislava, Bratislava 1967, s. 27.

dohodou a mala sa bližšie ujasniť ustanoveniami štatútu. V praxi však dochádzalo ku kompetenčným sporom. Stávalo sa, že boli vydávané duplicitné príkazy na plnenie niektorých úloh. Krajské riaditeľstvá zároveň kritizovali centralizmus zo strany Bratislavy.¹⁷¹

Na podnikovom riaditeľstve SE sa po odvolaní viacerých odborníkov z krajských riaditeľstiev začal vytvárať predimenzovaný úradnícky aparát. Vznikal nedostatok vhodných kancelárskych priestorov a bytov. Opačná bola situácia na krajských riaditeľstvách, kde pocítovali nedostatok technických odborných síl. Riaditelia krajských elektrárenských podnikov proti uvedeným tendenciám protestovali. Vypracovali štatistiku pomeru výroby elektrickej energie v kWh k počtu zamestnancov. Podľa nej v roku 1938 dodalo päť vŕseužitocných elektrárenských podnikov na jedného zamestnanca v priemere 500 000 kWh. V roku 1947 to bolo iba 420 000 kWh. Príčinou mal byť prebujneli administratívny aparát centrálného riaditeľstva.

Neúmerné zvyšovaniu počtu úradníkov SE potvrdzovala aj nasledujúca štatistika:

V roku 1938 bolo úradníckych zamestnancov.....	329
V roku 1943 po vzniku SE sa počet úradníkov zvýšil.....	536
K 1. januáru 1947 bolo zamestnaných už.....	972
K 1. januáru 1948 bol stav úradníkov.....	980
Za desať rokov stav úradníctva SE vzrástol na trojnásobok. ¹⁷²	

V dôsledku tohto vývoja už na jeseň 1947 vypracovali plán reorganizácie celého podniku. V roku 1948 predložili návrh, podľa ktorého mali vzniknúť tri elektrárenské podniky. Zamerali by sa prevažne na distribúciu a kontrolu výroby elektrickej energie. Projekt navrhoval nasledovné distribučné podniky:

Západoslovenské elektrárne, národný podnik so sídlom v Bratislave, alebo v Nitre. Za riaditeľa podniku navrhli *Martina Zatoviča*. Do sféry podniku mali patriť tieto okresy politickej správy:

1. Bratislava- mesto	14. Nové Zámky
2. Bratislava- okolie	15. Šaľa
3. Malacky	16. Nitra
4. Skalica	17. Topoľčany
5. Senica	18. Zlaté Moravce
6. Myjava	19. Vráble
7. Nové Mesto n/Váhom	20. Parkán
8. Piešťany	21. Modra
9. Hlohovec	22. Šamorín
10. Galanta	23. Trenčín
11. Dunajská Streda	24. Bánovce n/Bebravou
12. Komárno	25. Trnava
13. Stará Ľala	

Západoslovenské elektrárne mali pričlenené územie s rozlohou 13 500 km² a s počtom 1 379 812 obyvateľov.

171 Pripomienky k reorganizácii SE. *Prúd* roč.4, č.5 -6 máj –jún, 1948.

172 PA VSE KE, f. Dokumentácia po roku 1945 (nespracované), Evidencia úradníkov 1938-1948.

Stredoslovenské elektrárne, národný podnik so sídlom v Banskej Bystrici. Riaditeľ podniku *Ing. Ludovít Hudec*. Do sféry elektrární mali patriť okresy:

1.Prievidza	15.Banska Štiavnica
2.Ilava	16. Brezno n/ Hronom
3.Považska Bystrica	17.Ružomberok
4.Bytča	18. Banská Bystrica
5.Čadca	19. Zvolen
6.Kysucké Nové Mesto	20.Kremnica
7.Žilina	21.Levice
8.Turčianský sv. Martin	22.Želiezovce
9.Námestovo	23.Krupina
10.Trstená	24.Modrý Kameň
11.Dolný Kubín	25.Lučenec
12.Liptovský sv. Mikuláš	26.Feľdince
13.Rimavská Sobota	27.Púchov
14.Nová Baňa	28.Šahy

Stredoslovenské elektrárne mali pričlenené územie 19 000 km² s 1 179 215 obyvateľmi.

Východoslovenské elektrárne, národný podnik so sídlom v Košiciach. Riaditeľ podniku *Ing. Vojtech Tomori*. Do sféry podniku mali patriť okresy:

1.Vysoké Tatry	15.Prešov
2.Spišská Stará Ves	16.Košice-mesto
3.Kežmarok	17.Košice- okolie
4.Stará Ľubovňa	18.Gíraltove
5.Poprad	19.Trebišov
6.Levoča	20.Medzilaborce
7.Spišská Nová Ves	21.Humenné
8.Revúca	22.Michalovce
9.Tornaľa	23.Veľké Kapušany
10.Rožňava	24.Kráľovský Chlumec
11.Moldava n/ Bodvou	25.Snina
12.Gelnica	26.Sobrance
13.Sabinov	27.Stropkov
14.Bardejov	28.Vranov

Východoslovenské elektrárne mali pričlenené územie 16 385 km² s 979 682 obyvateľmi.

Tri zásobovacie podniky dopĺňal výrobný podnik so sídlom v Žiline pod názvom **Slovenské silocentrály, n. p.** Neskôr jeho názov zmenili na **Slovenské elektrárenské výrobné, n. p.** Za riaditeľa menovali dlhoročného pracovníka elektrárenského *Ing. Ilju Okáliho*. Výrobný podnik prevzal technickú základňu všetkých významnejších elektrární na Slovensku a riadil ich pre-

vádzku. Jeho cieľom bolo zvyšovať hospodárnosť výroby elektrickej energie, ktorú následne odpredával do sietí zásobovacích podnikov. Predajná cena elektrickej energie pre distribučné podniky podliehala schváleniu Cenového úradu. Nová organizačná sústava s tromi zásobovacími a s jedným výrobným elektrárenským podnikom vošla do života 1. januára 1949 na základe vyhlášky ministra priemyslu zo dňa 1. októbra 1948 č. 2443.¹⁷³

Zásadný obrat v politickom vývoji ČSR po februári 1948 vyvolal na poli energetiky a elektrárnenstva ďalšie podstatné ďalekosiahle zmeny na vedúcich postoch a v organizácii odvetvia. Zástupcovia základných organizácii komunistickej strany zo všetkých piatich krajských riaditeľstiev Slovenských elektrární vytvorili vo februári 1948 akčný výbor. Tento prevzal riadenie celej energetiky. Prvé uznesenie akčného výboru vyvolalo „reťazovú reakciu“ personálnych zmien na vedúcich miestach v riaditeľstve EZS, na podnikovom riaditeľstve SE, ako aj v krajských riaditeľstvách a závodoch SE. Mnoho popredných vedúcich pracovníkov, zakladateľov a dlhoročných zamestnancov vŕejitočných elektrárenských podnikov, muselo odísť nielen z vedúcich funkcií, ale z energetiky vôbec. Perzekúcie postihli napríklad prvého riaditeľa ZSE, úč. spol. *Ing. Karola Suchlého* a *Ing. Bedřicha Beránka* riaditeľa bývalých JSE, úč. spol. Povereníctvo priemyslu a obchodu bez konzultácie s akčným výborom SE poverilo dočasným vedením celej slovenskej energetiky exponenta nového režimu *Ing. Edmunda Seneša*. Proti voľbe tejto osoby vystúpil aj samotný akčný výbor. V atmosfére personálnych čistiek vstúpilo elektrárnenstvo Slovenska do dlhého obdobia komunistického režimu.¹⁷⁴

173 Tamže. PA VSE KE, f. Dokumentácia po roku 1945 (nespracované), Obežník č. 1995 z dňa 10.12.1948 zriadenie n.p., Obežník č. 374 z dňa 29.12.1948 Likvidácia SE n.p.,

174 SLÁDEK, Vojtech. 70 rokov, ref. 64, s. 64.

IX. Postup a hospodárske výsledky elektrifikácie v rokoch 1945 – 1948

IX.1. Výsledky znárodnenia v elektrárenskve a jeho úloha v Dvojro nom pláne

Znárodnením vzniklo jednotné odvetvie elektrárenskve, ktoré do spoločnej podnikovej štruktúry zlúčilo všetky výrobné kapacity bývalých všeužitocných elektrární a podstatnú časť elektrární bez práv všeužitocnosti. Odvetvie súčasne prevzalo všetky rozvodné systémy a ich odberateľov. Pokiaľ niektoré zdroje elektrickej energie ostali mimo centrálnej správy odvetvia, vytvorili sa zmluvné podmienky na spoluprácu. Išlo najmä o dodávky energie od závodných elektrární v čase, keď výroba elektrickej elektriny prekročila potreby závodu. V celej ČSR podliehalo znárodneniu 480 elektrární. Z toho 125 na Slovensku. Ich inštalovaný výkon bol nasledovný:

Tabuľka č. 2 Znárodnené elektrárne podľa inštalovaného výkonu¹⁷⁵

Velkostná skupina elektrární podľa inštalovaného výkonu v kW	Počet výrobní
do 100	26
101-500	45
501-1000	14
1001-5000	29
5001-10000	4
10000 a viac	7

Povojnová politická garnitúra si uvedomovala zásadný význam energetiky a elektrárenskve pre ďalší rozvoj ekonomiky. Preto v Dvojročnom hospodárskom pláne povojnovej obnovy na roky 1947 – 1948 prisúdila elektrárenskvu veľmi dôležitú úlohu. Hospodársky plán, predložený vládou K. Gottwalda, mal za cieľ dosiahnuť vo vybraných odvetviach hospodárstva predvojnovú úroveň výroby. Konkrétne v odvetví elektrárenskve vytýčil úlohu zvýšiť v celej ČSR do roka 1948 výrobu elektrickej energie na 7,4 mld. kWh. Hlavnou podmienkou realizácie plánu bola urýchlená výstavba technickej základne elektrární, zvýšenie ich inštalovaného výkonu a ďalšia výstavba rozvodných sietí. V rámci výstavby a prevádzky rozvodných zariadení sa v prvom povojnovom období zameriavala pozornosť predovšetkým na obnovu porušených a zničených elektrických sietí. Až neskôr na výstavbu a postupné budovanie nových liniek 22 kv vedení pre zásobovanie elektrifikovaných obcí.¹⁷⁶

Medzi kľúčové zámery dvojročného plánu patrilo urýchlenie elektrifikácie poľnohospodárstva. Napriek systematickej akvizícii využitie elektrickej energie v poľnohospodárstve ďaleko zaostávalo za inými odvetviami hospodárstva a najmä v porovnaní s vyspelými kraji-

175 O bilancie znárodnených podnikov. In: *Budovateľ*, roč. 8, č. 39, september 1946. Štatistická príručka Slovenska, rok 1947, ref. 162, s.144.

176 Stručný prehľad, ref.165, s. 27, KONČEK, Dušan- NOVOTNÝ, Ján. ref. 90, s. 51.

nami. V predchádzajúcom vojnovom období nastal v sledovanej oblasti len minimálny pokrok. Podľa štatistiky z roku 1946 bola štruktúra odberu elektrickej energie nasledujúca:

Tabuľka č. 3. Odber elektrickej energie v roku 1946 v jednotlivých odvetviach hospodárstva

Oblasť hospodárstva	Podiel odberu v %
Priemysel	58
Živnosti	16
Domácnosti	14
Elektrická doprava	7
Verejné osvetlenie	3
Poľnohospodárstvo	2

Východiskovú situáciu povojnovej elektrifikácie obcí nám približujú štatistické údaje zozbierané k 1. júlu 1946. Podľa týchto údajov bolo na Slovensku elektrifikovaných 1348 obcí z celkového počtu 3352 sídiel, čo znamenalo asi 40 %. V elektrifikovaných obciach žilo 64 % občanov Slovenska. Už v sledovanom období bol vypracovaný plán kompletnej elektrifikácie. Tento predpokladal ukončenie elektrifikácie Slovenska o 13 rokov, čiže v roku 1960. Plán vyžadoval elektrifikáciu 150 obcí ročne. Môžeme konštatovať, že plán sa podarilo uskutočniť. Poslednú obec Zlatá Baňa v prešovskom okrese elektrifikovali 6. októbra 1960.¹⁷⁷

IX. 2. Situácia v zásobovaní elektrickou energiou a výsledky povojnovej rekonštrukcie

Prvé roky znárodneného elektrárnenstva boli pre odberateľov málo priaznivé. Spoľahlivosť dodávok elektrickej energie, najmä v zimných mesiacoch, značne kolísala. Najväčšie problémy so zásobovaním nastali v zime roku 1947/48, hlavne na východnom Slovensku. SE museli, podobne ako počas vojny, prikrčiť k obmedzeniu dodávok elektrickej energie. Stále sa zdôrazňovala potreba elektrifikácie miest a obcí, ale výrobné kapacity nestačili pokrývať požiadavky dopytu po elektrickej energii. Nepriaznivá situácia na východnom Slovensku vznikla aj v dôsledku zaostávania výstavby nových výrobných kapacít. Od marca 1939, keď uviedli do prevádzky tepelnú elektráreň v Krompachoch, výstavba elektrární stagnovala. Navyše pribudli ťažkosti v dodávke palív. Výrobu v hydroelektrárnach narúšalo počas zimných mesiacov zamrzanie riek. SE preto rozhodli o zvýšení výkonu Krompašskej elektrárne o 20 MW inštalovaním nového turboagregátu.

V sledovanom období elektrárenské podniky museli pristúpiť k obmedzeniam dodávok elektrickej energie pre veľoodberateľov aj maloodberateľov. Veľkoodberateľov rozdelili do troch kategórií, na strategických (nemocnice, pošty, letiska), dôležitých (priemyselné podniky, ktoré museli zredukovať odber na polovicu) a bez dôležitosti, napríklad mlyny. Tieto mohli využívať elektrickú energiu len v noci. Reštaurácie, kaviarne, cukrárne a kiná mali nariadené

¹⁷⁷ Stručný prehľad, ref. 165, s. 29, KOMORA, Ján. *Elektrina budúcnosť Slovenská*. Bratislava: Štatistický úrad, 1947, s. 45, Elektrizácia obcí v dvojročnici úspešne pokračuje. In: Prúd, roč. 3, č. 6, jún 1947.

striedavo zatvárať podľa vypracovaného harmonogramu. Platil zákaz dodávať elektrickú energiu na tanečné zábavy a plesy, ako aj na osvetľovanie výkladných skriň a reklám. V mestách nad 20 tisíc obyvateľov fungovalo verejné osvetlenie na 50 %. V sídlach od 5 do 20 tisíc na 15 %. Obciam do 5 tisíc obyvateľov sa verejné osvetlenie vypínalo úplne. Pri splne mesiaca SE verejné osvetlenie vypínali vo všetkých sídlach. V letných mesiacoch obvodní montéri podľa zvláštnych inštrukcií organizovali a regulovali elektrickú mlatbu, ktorá mala na poľnohospodárskom vidieku veľký význam až do rozšírenia kombajnovej žatvy. U maloodberateľov v období od novembra 1947 až do februára 1948 zaviedli tzv. zimný čas. V uvedených mesiacoch mohli odberatelia spotrebovať len toľko elektrickej energie ako predstavoval ich odber v máji 1947 + 5 kWh. Pokiaľ mal odberateľ v máji 1947 nulový odber, nariadili mu maximálnu spotrebu ako v septembri 1947 + 5 kWh. Porušenie stanovených noriem sa trestalo.¹⁷⁸

Ďalším riešením problémov so zásobovaním elektrickou energiou bolo zostavovanie zoznamov prioritných odberateľov. Títo boli pred ostatnými odberateľmi uprednostňovaní. SE dodávkami energie odmeňovali plnenie hospodárskeho plánu. Na rok 1948 prijali uznesenie, že budú prednostne dodávať elektrickú energiu tým závodom, ktoré splnili svoj dvojročný plán do 28. októbra 1948.¹⁷⁹ Niektoré elektrárne získali v predmetnom období funkciu núdzových zdrojov elektrickej energie. Podľa interných smerníc SE mali za úlohu nepretržite zabezpečovať dodávky elektrickej energie pre strategických odberateľov, ako napríklad nemocnice, pošty a letiská, mliekárne atď.¹⁸⁰ Uvedenú úlohu plnili spravidla závodne elektrárne. Išlo o centrály, ktoré dodávali elektrickú energiu pre výrobnú spotrebu určitého závodu a nadbytočnú energiu distribuovali inými odberateľom. Závodné elektrárne mali inštalované zariadenia s nižšou výrobnou kapacitou, preto ich údržba bola menej náročná a spotreba palív nižšia. Správy závodných elektrární mali povinnosť zabezpečiť pohotovosť obslužného personálu, dohliadať na zásoby surovín, ako aj na údržbu výrobných zariadení. V prípade poruchy alebo výpadku dodávok elektrickej energie boli postihnuté najmä závody s nepretržitou prevádzkou. Preto si budovali vlastné zdroje v prevádzkyschopnom stave. Tieto mohli byť za normálnych podmienok odberu energie v stave pokoja, ale pripravené na okamžité spustenie prevádzky. Označovali sa ako *núdzové zdroje elektrickej energie*. Koncom štyridsiatych rokov boli pomery v elektrárňstve natoľko kritické, že na preklopenie zimných špičiek sa mobilizovali aj núdzové zdroje elektrickej energie bez ohľadu na hospodárnosť prevádzky.¹⁸¹

Predstavitelia elektrárňstva mohli na konci roka 1948 konštatovať, že navzdory mimoriadne náročným hospodárskym podmienkam splnili úlohy dvojročného plánu. Elektrárňské podniky prekročili v rámci ČSR plánovanú výrobu energie. Namiesto dvojročným plánom vytýčených 7,4 TWh dosiahli objem výroby 7,51 TWh. Oproti predvojnovému stavu zvýšili produkciu o 83%. Zároveň sa podarilo skrátiť dobu odstránenia porúch na zariade-

178 PA VSE KE, f. Dokumentácia po roku 1945 (nespracované), Obežník č. 180 z dňa 10.10.1947 Obmedzenie odberu prúdu v domácnostiach, Vyhláška povereníka priemyslu a obchodu zo dňa 27. 10. 1947 o prechodnom obmedzení spotreby elektrickej energie. Prúd číslo, roč.3, č. 10-11, október-november 1947.

179 Tamže, Obežník č. 145, z 12.12.1948, uprednostňovanie podnikov pri splnení dvojročného plánu. 180 Tamže. Interná smernica o strategických spotrebiteľov.

181 V päťdesiatych rokoch skoro každý s týchto strategických odberateľov mal zabezpečené náhradné zdroje elektrickej energie. Zvyčajne išlo o spaľovacie motory, zo začiatku aj motory nasávajúce plyn, neskôr dieselové motory. V malej miere sa využívali benzínové hnacie motory. Na niektorých miestach sa vyskytli malé parné stroje. Všetky tieto zariadenia mali malé výkony, slúžili prevažne len pri výpadku dodavok prúdu ako náhradný zdroj.

niach v porovnaní s rokom 1945 o 20 % a spotrebu uhlia znížiť oproti plánu dvojročnice o 3 %, čo predstavovalo úsporu 120 tisíc ton.

Z celkového balíka investícií Slovenských elektrární v rámci dvojročného plánu pripadlo na elektrárne 44 %, na rozvodne 12,7 %, na vedenie a transformátory 13,5 %, na elektrifikáciu obcí 20,5 % a na iné investície 9,3 %.¹⁸² Súdobý režim dával práve elektrárnenstvo za vzor plnenia plánu a iniciatívy.

Aj napriek snahe homogenizovať jednotlivé regionálne rozdiely prebiehala elektrifikácia značne diferencovane. Najlepšie boli na tom časti západného Slovenska a najhoršie severovýchodné oblasti východného Slovenska. Z 80 okresov bolo v roku 1947 úplne elektrifikovaných len 6. Až v 12 okresoch nedosahovala elektrifikácia ani 10 %. Stav elektrifikácie vybraných okresov Slovenska k 1.1.1947 približuje tabuľka č. 4.

Podľa štatistiky na Slovensku bolo 3359 obcí z nich elektrifikovaných 1467 čo predstavovalo 43,7 %. Z 632 458 domov bolo pripojených na elektrickú energiu 404 424 domov, predstavovalo to 63,9 %. Z 3 538 709 obyvateľov Slovenská elektrickú energiu začiatkom roku 1947 využívalo 2 377 741, predstavovalo to 67,2 %.¹⁸³

Od začiatku elektrifikácie tri druhy výroby: dieselové, tepelné (kalorické), vodné (hydroelektrárne). V medzivojnovom období sa uprednostňovala výstavba tepelných elektrární. Po vzniku Slovenského štátu sme stratili možnosť podieľať sa na spotrebe uhlia z českých baní bez importných nákladov. Slovensko bolo odkázané len na produkciu handlovských baní, ktorá pokrývala len asi 1/3 spotreby uhlia v priemysle. Uhlie sa muselo dovážať zo zahraničia. To následne negatívne ovplyvňovalo cenovú hladinu elektrickej energie a spôsobovalo pnutie vo vojnovom hospodárstve. A tak ÚKVES (neskôr Slovenské elektrárne) dospeli k záveru, že okrem kalorických elektrární, ktoré by slúžili na krytie vrcholnej potreby ako rezervné pramene, treba v prvom rade postaviť hydroelektrárne, ktoré majú zadarmo zdroj energie v riekach. Odporcovia hydroelektrární argumentovali v prospech tepelných elektrární oveľa nižšími nákladmi na výstavbu. Odborníci v elektrárnenstve vypracovali analýzu, na základe ktorej tvrdili, že postupnou výstavbou hydrocentrál sa dá ušetriť ročne až 2,5

Tabuľka č. 4 Stav elektrifikácie vo vybraných okresoch k 1.1.1947
(Najmenej a najviac elektrifikované okresy)

Okres	Počet obcí			Počet domov			Počet obyvateľov		
	spolu	elek.	v %	spolu	elek.	v %	spolu	elek.	v %
Bratislava -mesto	1	1	100	14101	14101	100	171362	171362	100
Bratislava -okolie	12	12	100	5624	5624	100	29167	29167	100
Hlohovec	42	42	100	7736	7736	100	46901	46901	100
Košice -mesto	1	1	100	6298	6298	100	66968	66968	100
Modra	25	25	100	7062	7062	100	40199	40199	100

182 PA VSE KE, f. Dokumentácia po roku 1945 (nespracované), Štatistike údaje o dvojročnici, KUBÍN, Miroslav. Rozvoj energetiky v ČSSR. Praha: ČEZ, 1989, s.103

183 Štatistická príručka Slovenska, rok 1947. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave 1947, s. 205-506.

Trnava	52	52	100	11751	11751	100	79109	79109	100
.....									
Humenné	46	4	8,7	4505	1344	29,8	26835	10039	37,4
Dunajská Streda	47	4	8,5	8594	1641	19,1	46289	10455	22,6
Giraltovce	60	5	8,3	3569	805	22,6	22202	5188	23,4
Stará Ľubovňa	30	2	6,7	4743	576	12,1	24860	3193	12,8
Spišská Stará Ves	20	1	5,0	2100	220	10,5	10325	1308	12,7
Veľké Kapušany	24	1	4,2	3794	477	12,6	18674	2668	14,3
Sabinov	69	2	2,9	7780	1027	13,2	45736	6181	13,5
Medzilaborce	47	1	2,1	3932	389	9,9	22601	2499	11,1
Snina	48	1	2,1	5803	772	13,3	35686	4746	13,3
Svidník	50	1	2,0	2828	190	6,7	17005	1225	7,2
Stropkov	49	1	2,0	2772	487	17,6	17351	3311	19,1
Sobrance	52	1	1,9	5937	246	4,1	29733	1552	5,2

milióna ton uhlia. Využitie vodnej energie okrem úspory uhlia znamenalo i nižšiu cenu za kWh. Cena 1 kWh, vyrobenej v tepelnej elektrárni z uhlia, počas vojny neklesla pod 11 hal. V hydroelektrárni sa cena dala znížiť na 5,4 hal. Vodná turbína za vtedajších technických podmienok bola schopná premeniť na prácu až 94 % privádzanej vodnej energie u tepelných elektrárňach to bolo len 25 % energie zo spaľovaného uhlia. Nehovoriac o tom že pri používaní vodnej turbíny odpadávali náklady na dopravu uhlia. Nove hydrocentrály mali umožniť výstavbu drobných podnikov pre, ktoré by bolo nerentabilne stavať vlastné výrobné elektrického prúdu. Postupne sa začali spracovávať projekty. Východoslovenská oblasť sa mala zásobovať energiou riek Poprad a Hornád. Na rieke Poprad sa malo začať s realizáciou projektu Hajtovka- Lipník a na Hornáde s kaskádou Margecany- Starý Ružín. Stredoslovenskú oblasť mal okrem Váhu zásobovať aj Hron.

Tabuľka č. 5 Podiel jednotlivých typov elektrární na výrobe elektrickej energie v rokoch 1938-1948¹⁸⁴

ROK	Tepelné mil. kWh	Dieselové mil. kWh	Vodné mil. kWh	SPOLU mil. kWh
1938	311	0,1	102	413
1939	328	0,1	104	432
1943	513	5	110	628
1944	376	3	191	570
1945	225	3	82	310
1946	378	14	158	550
1947	582	0,1	188	770
1948	642	0,1	268	910

¹⁸⁴ PA VSE KE, f. Dokumentácia po roku 1945 (nespracované), f. Spisy 1929-1945, f. Vedenie a správa 1929-1945. Výročné správy 1938-1943, Zápisnice správnych rad 1944-1948. ŠOBA BA, EZ, f. ROE, k. 22, Ročná prevádzková správa za rok 1945, f. ZSE, k. 23, Výročné správy ZSE, SESzS 1938-1943. Elaborát Ministerstva dopravy a verejných prác o hospodárskom význame hydrocentrály v Ilave.

Výroba elektrickej energie v roku 1948 sa zvýšila oproti roku 1938 skoro o 122 %. Pokles výroby nastaval len dieselových výrobní, pretože boli nerentabilné vzhľadom na svoju vysokú nákladovosť. Dominantné vo výrobe boli tepelné elektrárne. Vodné elektrárne zvýšili za desať rokov svoju výrobu o 150 %.

V spotrebe elektrickej energie sme zaostávali za vyspelými európskymi krajinami, aj napriek tomu, že nami sledovanom období rokov 1938-1948 stúpila spotreba elektrickej energie skoro o 100 %.

Tabuľka č.6 Spotreba elektrickej energie na obyvateľa na Slovensku¹⁸⁵

ROK	1938	1939	1943	1945	1948
kWh/obyvateľa	115	122	180	103	213

185 Tamže.

X. Využitie elektrickej energie v priemysle, po nohospodárstve a doprave

X. 1. Baníctvo a hutníctvo

Jedným z hlavných odberateľov, zároveň však aj významným výrobcom, elektrickej energie v celom sledovanom období bolo priemyselné odvetvie baníctva a hutníctva. Vojnové hospodárstvo rokov 1939 – 1945 do krajnosti exploatovalo výrobné kapacity banských a hutníckych podnikov vrátane energetickej sústavy odvetvia. Mimoriadny záujem o bane a huty Slovenska prejavovalo nacistické Nemecko. Pozornosť venovalo najmä ťažbe a spracovaniu strategických surovín. Nemecké koncerny v krátkom čase ovládli rozhodujúcu časť nálezísk železnej rudy a magnezitu a takmer celú ťažbu nafty, uhlia, mangánu, antimónu, medi a ortuti. Zároveň ovládli podniky, ktoré sa na ťažbe podieľali.¹⁸⁶

Najväčšími zdrojmi elektrickej energie v odvetví baníctva pred rokom 1939 disponovali železnorudné bane Rimavsko – muránskej a šalgotarjárskej železiarskej úč. spoločnosti na Gemer. V lokalitách Rákoš, Železník a Nadabule v okr. Rožňava vlastnili tri parné elektrárne, ktorých celkový výkon roku 1939 predstavoval 2 MW. Dôležitú úlohu mala aj hydrocentrála pri Betliari s energetickým potenciálom 132 kW. Elektrická energia poháňala bežné banské zariadenia, ako čerpadlá, lanovky, kompresory, ťažné stroje a hlavne pneumatické kladivá. Ťažbu železnej rudy na Spiši v medzivojnovom období ovládalo Vítkovické banské a hutnícke ťažiarstvo. Dôležité lokality boli Mária huta pri Gelnici, Koterbachy (Rudňany) na Spiši, lokalita Bindt pri Markušovciach. Vítkovické ťažiarstvo pohltil koncern A. G. Reichswerk Hermann Göring. Techniku v týchto lokalitách zásobovali elektrickou energiou tri vodné elektrárne a päť parných centrál. Ich spoločný výkon bol 3 MW.¹⁸⁷

Významné postavenie v energetike mala elektráreň Handlovských hnedouhoľných baní. Jej výkon roku 1938 dosiahol 8 MW. Počas vojny prešli Handlovské uhoľné bane značnou modernizáciou technickej základne. Modernizáciu napomohlo zvýšenie výkonu závodnej elektrárne na 13 MW. Centrála zároveň plnila úlohu významného dodávateľa energie do sietí regionálnych elektrárenských podnikov. V handlovských banských závodoch okrem elektrických kompresorov a pneumatických zariadení rozšírili v predmetnom období využitie brázdiacich strojov o nové typy. Ďalej zavádzali systémy pohyblivých žlabov a pásov na dopravu uhlia s elektrickými dopravníkmi, podávačmi a pneumatickými splavmi. Z nových dobývacích metód sa tu osvedčilo smerné stenovanie prostredníctvom brázdiaceho stroja Eickhof DSS. Zároveň využívali tradičnú metódu pilierovanie na zával, pričom uplatnili stĺpový brázdiaci stroj, schopný vyhlbiť brázdzu s hĺbkou 2 m. Nové druhy techniky napomohli skvalitnenie vetrania banských diel. Pre tento účel inštalovali elektrické ventilátory typu AERO 16 s výkonom až do 1 500 m³ vzduchu na minútu.¹⁸⁸

186 LIPTÁK, Lubomír. Ovládnutie, ref. 23, s. 58.

187 SNA, f. Ústredné združenie slovenského priemyslu 1921 – 1950 (ÚZSP), inv.č.26, k.229, PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1929-1945 (nespracované), Výkony výrobní VSE na Spiši 1941. HAL-LON, Ludovít. Industrializácia, ref. 92, s. 24-25.

188 ŠOBA BA, EZ, f. Elektráreň Piešťany 1930-1946 (ďalej EP), k. 11, Objednávky rôznych elektrických zariadení pre elektráreň Handlová, f. ROE, k. 5 Štatistiky výkonov jednotlivých elektrární na území Západného Slovenska v rokoch 1938-1945.

Začiatkom tridsiatych rokov začala pri Čakanovciach pracovať úpravňa suroviny v nových čiernouhoľných baniach. Počas vojny bola vybudovaná aj briketáreň s elektrickými rotačnými bubnami a miešadlami. Tento banský podnik do roku 1948 zmodernizovali. Jeho najmodernejšie technické vybavenie pozostávalo z pneumatických kladív, čerpadiel, ťažných a brázdiacich strojov s pohonom elektrickými kompresormi. Vlastnil malú elektráreň s výkonom 0,5 MW. Časť spotreby elektrickej energie odoberal od SSE, neskôr SE.¹⁸⁹

V banskom závode na ťažbu ropy v Gbeloch na Záhorí podstatne urýchlili technickú predstavu, motivovanú akútnymi vojnovými potrebami. Nemeckí odborníci inštalovali moderné vrtné súpravy systému rotary, štvornásobne zvyšujúce rýchlosť vrtu. Na prieskum nových ložísk uplatnili ľahké vrtné súpravy s hĺbkou vrtu do 300 m a zaviedli metódu nepriameho výplachu systému counterflush. Ropnosť vrtov sledovali karotážnými aparátami. Hĺbka vrtov dosiahla 2 325 m. Objem ťažby sa oproti medzivojnovému maximu zdvojnásobil.¹⁹⁰

Celé odvetvie hutníctva železa ovládol po roku 1938 za veľmi výhodných podmienok koncern Hermann Göring Werke. Jadro železiarstva tvoril vysokopecný závod v Tisovci a sústava oceliarní a valcovní na Pohroní s hlavným centrom v Podbrezovej. Tento komplex odoberal energiu z hydrocentrál na Starohorskom Potoku, ktoré v sledovanom období spravovali SSE a následne SE. Spoločnosť Ruda, ovládaná koncernom Göring Werke, postavila v Podbrezovej modernú elektrickú oblúkovú pec s obsahom 3 t na zlievárenské účely. Manipuláciu so šrotom v závodoch mechanizovali prostredníctvom žeriavovej dráhy s piatimi magnetovými žeriavmi. Najvýznamnejšie technické zariadenia oceliarní v tom období tvorilo päť siemens-martinských pecí s celkovým obsahom 155 ton.¹⁹¹

V Kropáčoch na východnom Slovensku, kde roku 1939 uviedli do prevádzky najmodernejšiu tepelnú elektráreň, obnovili počas druhej svetovej vojny elektrolytickú výrobu medi. Rekonštruovali zariadenia na spracovanie koncentrátov v šachtovej peci na čiernu meď, ako aj zariadenia na čistenie plynov v elektrostatickom filtri a inú techniku. Zároveň tu rozšírili prevádzky na praženie železných rúd a výrobu olova. Kropašská elektráreň, dodávajúca energiu uvedeným hutníckym zárodom, disponovala dvomi turbínami s výkonom 12 MW. Po vojne inštalovali tretiu turbínu s výkonom až 20 MW.¹⁹²

X. 2. Chemický priemysel

V chemickom priemysle v rokoch vojnovej Slovenskej republiky získal kľúčové postavenie mamutí ríšsko -nemecký koncern I. G. Farbenindustrie. Oporným bodom v jeho kapitálovej expanzii na Slovensku sa stala spoločnosť Dynamit-Nobel v Bratislave a rafinéria Apollo.¹⁹³

Závod firmy Dynamit- Nobel v medzivojnových rokoch musel z údajných strategických príčin zastaviť výrobu výbušnín, ktorá predstavovala jeho hlavný výrobný program. Po ovládnutí podniku koncernom I. G. Farben prišli do Bratislavy nemeckí odborníci so zámerom obnoviť výrobu výbušnín na špičkovej medzinárodnej technickej úrovni. Pod ich vedením sa obnovila výroba v starých prevádzkach a pribudli nové kapacity s produkciou 1 200 t

189 PA VSE KE, f. Dokumentácia po roku 1945 (nespracované), Elektráreň Čakanovce.

190 HALLON, Ľudovít -FALISOVÁ, Anna -MOROVICS, T. Miroslav. Chronológia vývoja vedy a techniky na Slovensku. Bratislava: AEP, 2006, s. 192-193.

191 HALLON, Ľudovít -FALISOVÁ, Anna -MOROVICS, T. Miroslav, ref. 185, s.195.

192 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1929- 1945 (nespracované), Elektráreň Kropáčoch.

193 LIPTÁK, Ľubomír. Ovládnutie, ref. 23, s. 50-55.

výbušnín ročne. Koncern Dynamit – Nobel zároveň vybudoval nový chemický závod Vistra na výrobu syntetickej striže, jeden z najväčších a najmodernejších svojho druhu v Európe. Závod vyvážal syntetickú striž najmä do Nemecka v rámci štvorročného plánu nacistického hospodárskeho vedenia na dosiahnutie sebestačnosti v oblasti chemickej výroby. Podnik Dynamit – Nobel aj s vedľajším závodom Vistra odoberali energiu od Mestskej elektrárne. Hlavným zdrojom bola elektráreň situovaná v areáli závodov Dynamit– Nobel, ktorú v medzivojnových rokoch prenajali a následne prevzali ZSE v spolupráci s Mestskou elektrárnou. Išlo o jednu z najväčších tepelných elektrární Slovenska. V sledovanom období dosiahla výkon 17,5 MW.¹⁹⁴

Kvalitatívny posun v technickej úrovni počas vojnových rokov zaznamenala rafinéria minerálnych olejov Apollo. Do užívania odovzdali novú atmosféricko-vákuovú destiláciu s ročnou spracovateľskou kapacitou 90 000 t ropy. Vybudovali zariadenia na skvalitnenie rafinácie petroleja a motorovej nafty, ako aj moderné zariadenie na odparafinovanie technikou barisol, čo bola zmes dichloretánu a benzolu. Zariadenie využívalo súdobé najprogressívnejšie elektrické odstredivky od švédskej firmy Alfa – Laval. Ku koncu vojnového obdobia rozostavali moderné zariadenia selektívnej rafinácie olejov fenolom s ročnou výrobnou kapacitou 20 000 t. Zároveň dokončili objekty ekologického charakteru na zachytávanie splaškov. Nové zariadenia mali inštalované elektrické odstredivky na čistenie ropy, elektrické miešadlá, systém čerpadiel, kompresorov a iných zariadení. Zvýšená spotreba elektrickej energie bola pokrytá zo zdrojov Mestskej elektrárne a od ZSE, neskôr od SE. V Dubovej od roka 1936 budovali novú štátnu rafinériu minerálnych olejov. S výrobou začala roku 1939. V závode pracovali najmodernejšie zariadenia na pohon elektromotormi s celkovým príkonom 150 kW.¹⁹⁵

V roku 1938 začala výstavba niekoľkých nových chemických závodov. Najvýznamnejšie z nich boli závody v Novákoch pre potreby obrany s elektrolytickou výrobou chemikálií a moderný kombinát v Batizovciach. Viaceré úlohy pre potreby Ministerstva obrany začali plniť aj závody na suchú destiláciu dreva, výrobu farieb a lakov, ktoré odoberali energiu pre novú techniku s príkonom elektromotorov asi 400 kW od ZSE a SSE. V chemickom závode v Žiline zaviedli výrobu bojových plynov. V Hlohovci spustil výrobu prvý priemyselný farmaceutický podnik na Slovensku pod firmou Slovenské alkaloidy. Jeho vznik podnietila veľká spotreba liečiv vo vojenskom zdravotníctve. Podnik začal s výrobou alkaloidov, konkrétne morfínu z makovic. Prevzal staršie priestory zaniknutej továrne na vozy, kde zriadil moderné prevádzky. Zapojil sa do energetického systému ZSE.¹⁹⁶

Dôležitým chemickým závodom boli aj zápalkárne Ružomberok, ktoré sa počas vojny modernizovali. Spočiatku odoberali elektrickú energiu od SSE. Neskôr s rozširovaním moderných prevádzok vybudovali vlastnú závodnú hydrocentrálu. Na konci roka 1945 dodávala závodu výkon 210 kW. Poháňala sekací stroj na drevo, lúpačku, ventilátory sušiaceho bubna, rotačný bubon, dopravníky, otáčavý máčací stroj na zápalky a poloautomaty na plne-

194 ŠOBA BA, EZ, f. MEB, k. 6, Zápisnice z riaditeľských porád 1901-1948. KRASNOVSKÝ. Branislav. Vývoj chemického priemyslu na Slovensku 1867–1948. (Dizertačná práca) Bratislava: Historický ústav SAV, 2001, s. 151-153.

195 Tamže. SNA, ÚZSP, inv.č.29, k.159, Technická základňa závodu Apollo z roku 1939, HALLON, Ľudovít. Industrializácia, ref. 92, s. 183.

196 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1929- 1945 (nespracované), Zmluva o dodávkach elektrickej energie medzi SE a chemickým závodoch v Batizovciach. HALLON, Ľudovít -FALISOVÁ, Anna -MOROVICS, T. Miroslav, ref. 185, s.193.

nie a etiketovanie krabičiek. Výroba v chemickom priemysle kulminovala v rokoch 1942 – 1943. Celé odvetvie zvýšilo v tomto období spotrebu elektrickej energie v porovnaní s rokom 1938 približne o 30 %.¹⁹⁷

X. 3. Drevársky a papierenský priemysel

Až do päťdesiatych rokov pracovalo na Slovensku približne 150 zaostalých malých píl, ktoré používali na pohon vodné kolesa. V roku 1943 bolo na území vojnovnej Slovenskej republiky 467 drevárskych závodov, z ktorých však 228 zamestnávalo menej ako 20 zamestnancov. Asi tretina z nich mala vlastnú elektrickú výrobu. Bolo tu viacero veľkokapacitných moderných pilárskych závodov. Patrila k nim píla v Žarnovici, ktorej dodávali elektrickú energiu SSE. SESzS zásobovali elektrickou energiou stroje s príkonom elektromotorov 300 kW v píle na Starých Bystriciach. Zo závodov na Spiši boli najväčšie v Hranovici a Spišskej Novej Vsi s celkovým výkonom pohonných motorov 900 kW. Pílami pri Trenčíne a novému drevárskemu veľkozávode v Turanoch dodávali elektrickú energiu vlastné elektrárne so spoločným výkonom asi 1 MW. Závod v Turanoch vybuďoval nemecký kapitál pre potreby Wehrmachtu. Drevársky priemysel zvýšil spotrebu elektrickej energie počas vojny až o 82 %. Bol to najvyšší rast v celom priemysle. Rozmach súvisel s konjunkúrou vývozu dreva a drevárskych polotovarov do zahraničia, predovšetkým do Nemecka.¹⁹⁸

Rozvoj papierní a celulózok bol podmienený sústavnou modernizáciou, lebo podniky odvetvia sa na medzinárodných trhoch potýkali s ostrou konkurenciou. Sledované odvetvie bolo na Slovensku už tradične rozvinuté. Celulóžky zásobovali pred rokom 1939 papierne v početných krajinách. Prispela k tomu aj oblasť energetiky prestavbou jednotlivých závodných elektrární, v ktorých boli parné turbíny starších typov nahradené modernejšími a výkonnejšími. V rokoch 1939 až 1945 sa počet parných turbín znížil ale ich výkon stúpol o 90 %. Táto priemyselná oblasť dodávala po baniach a hutách najviac elektrickej energie do rozvodov SE. V roku 1943 bolo v prevádzke 16 väčších celulózok a papierenských závodov. Technická prestavba elektrických zariadení zasiahla predovšetkým šesť najväčších podnikov v Ružomberku, Harmanci, Slavošovciach, Žiline a v Martine. V roku 1939 odoberali výkon 22 MW. Podniky v Ružomberku, Harmanci a v Slavošovciach mali prevádzky na výrobu papierových výrobkov. Pracovali tu elektrické stroje na vysekávanie obálok, rezanie a šitie kartónov, prevínavanie vaty a papierových kobercov, stroje na výrobu a balenie servítkov, výrobu vriec ako aj kníhviazačská technika na elektrický pohon. Plynulým tempom postupoval technický rozvoj aj vo väčšine zo 40 závodov polygrafického priemyslu. Po prudkom poklese výroby po roku 1943 sa znížila aj výroba elektrární v jednotlivých závodov. Roku 1945 pokles dosiahol až 500 % oproti predchádzajúcemu roku. Povojnová výroba elektrickej energie v týchto závodov však už v roku 1946 dosiahla výrobné hodnoty z roka 1943.¹⁹⁹

197 SNA, ÚZSP, inv.č.11, k.159, HALLON, Ludovít. Industrializácia, ref. 92, s. 183-184.

198 HALLON, Ludovít. Industrializácia, ref. 92, s.184. MIČKO, Peter. *Nemecký finančný kapitál a stredné Slovensko v rokoch 1939-1945*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, 2006, s. 32-45.

199 Tamže, MIČKO, Peter. Ref. 193, s. 55-71,

X. 4. Textilný priemysel

Textilný priemysel Slovenska v medzivojnových rokoch predstavoval z hľadiska výrobných kapacít iba zlomok textilníctva celoštátneho. Podiel produkcie bavlny predstavoval iba 8 % a vlny 4,5 %. Podiel stavov v odvetví vlnárstva bol 7 % a v prípade bavlny len 1,5 %. Každý závod však bol takmer plne elektrifikovaný. Jednotlivé závody v priebehu tridsiatych rokov modernizovali, čím dosiahli vysoký stupeň technickej úrovne. Najväčší závod na spracovanie bavlny u nás pradiareň a tkáčovňa medzinárodného koncernu Mautner v Ružomberku zaviedla ako prvá už v Rakúsko – Uhorsku od roku 1901 poloautomatické stavy. Ich počet do roka 1939 vzrástol na 910. Tento podnik v Rybárpoli pri Ružomberku vlastnil závodnú elektrárňu, ktorá disponovala dvomi parnými turbínami. V polovici štyridsiatych rokov dosahovali objem výkonu 7,3 MW. O niečo nižší, ale na súdobé pomery významný, výkon mala bratislavská cvernová továrňu Danubius v objeme 2,5 MW.²⁰⁰

Dôležitú úlohu v elektrifikácii zohrala textilná továrňu francúzskej firmy Tiberghien v Trenčíne. Odoberala energiu z vlastnej elektrárne, ktorej parné turbíny dosiahli na začiatku štyridsiatych rokov 5 MW. Elektrárňu mala značný podiel na elektrifikácii Považia. Moderné firmy Klinger, Kann a Helle na spracovanie ľanu, konope a juty v Bratislave postupne odstavili vlastné energetické zdroje a napojili sa ako veľkoodberatelia Mestskej elektrárne a ZSE, kde nakupovali energiu za výhodné ceny. Podobne aj nové závody konfekčného priemyslu v Trenčíne, Prešove a Púchove, vybudované v podmienkach vojnovnej Slovenskej republiky, odoberali elektrickú energiu pre svoje zariadenia od SE. Pradiareň ľanu firmy Wein v Kežmarku vlastnila vodnú elektrárňu, ktorá mala výkon 515 kW. Závod pre vlastnú spotrebu využíval len 150 kW a zbytok elektrickej energie dával k dispozícii VSE.²⁰¹

Syntetické vlákna začala okrem sústavne modernizovaného závodu v Senici vyrábať v roku 1936 aj nová továrňu firmy Baťa v Batizovciach. Na začiatku 40. rokov v továrni zaviedli výrobu nového druhu syntetickej hmoty pod názvom „Prosvit“, ktorá bola neskôr známa pod označením celofán. Elektrická energia z vlastnej elektrárne s 500 kW parnou turbínou a výkon 1 MW, odoberaný od VSE, za znížené paušálne ceny, poháňali najmodernejšiu techniku. Napríklad rotačné zariadenia na mletie a miešanie suroviny, čerpadlá na jej dopravu, stroje na výrobu vlákien odstredivým spôsobom, sústrojenstvo na výrobu celofánu atď.²⁰²

V posledných rokoch vojny bola situácia so spotrebou, ako aj výrobou, elektrickej energie v odvetví rozdielna. Uspokojivejšie výsledky dosahovali veľké vlnárske a bavlnárske závody, ktoré čiastočne prešli na výrobu striže. Továrne na ľanové, konopné a jutové výrobky znižovali spotrebu. Súviselo to predovšetkým s nízkym využitím výrobných kapacít len asi do 30 %. Príčinou bol najmä nedostatok surovín. Po druhej svetovej vojne všetky závodné elektrárne odvetvia znárodnili a previedli do správy SE.²⁰³

200 HALLON, Ludovít. Industrializácia, ref. 92, s.184. Slavnostný list VII. sjezdu ESČ v Banskej Bystrici 1925. Banská Bystrica: ESČ, 1925, s. 73-76.

201 PA VSE KE, f. Dokumentácia po roku 1945 (nespracované), Zmluva s Odevnými závodmi Prešov a SE o odbere elektrického prúdu, ŠOBA BA, EZ, f. ZSE, k. 23, Dohoda medzi mestom Nové mesto nad Váhom a firmou „Tiberghien Fils“ o dodávke elektrického prúdu.

202 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1929- 1945 (nespracované), Zmluva medzi VSE a firmou Baťa v Batizovciach.

203 PA VSE KE, f. Dokumentácia po roku 1945 (nespracované), Zoznam znárodnených podnikov odvetví -textil.

X. 5. Potravinársky priemysel

Najvýznamnejším nositeľom elektrifikácie v potravinárstve boli cukrovary. V medzivojnovom období úzko spolupracovali so všeužitočnými podnikmi a dodávali elektrickú energiu do ich sietí. Na Slovensku pracovalo deväť veľkokapacitných cukrovarov. Jeden z najväčších bol cukrovar v Trebišove. Mal tepelnú elektrárňu s výkonom 1000 kW, ktorej časť dodával VSE. Cukrovary koncom tridsiatych rokov začali modernizovať svoje závody a vo väčšej miere využívali nové technologické zariadenia na elektrický pohon. To súviselo s celkovým zvyšovaním výkonov vlastných závodných elektrární. Podiel celkového využiteľného výkonu elektrogenerátorov v cukrovarníctve bol v roku 1945 32 MW. Najväčším spracovateľom cukru na rôzne druhy cukrovíniek ostávala firma Stollwerk v Bratislave, vyrábajúca koncom tridsiatych rokov uvedený tovar prostredníctvom 215 pracovných strojov, poháňaných 65 elektromotormi s príkonom 287 kW a závod v Trnave s novým názvom Figaro, predtým Fischer.²⁰⁴

Technická rekonštrukcia prispievala k znižovaniu vlastných nákladov jednotlivých podnikov aj v odvetví mlynárstva. Na začiatku roku 1938 tu pracovalo viac ako päťdesiat komplexne mechanizovaných mlynov a asi 170 tzv. poloautomatických mlynov. Na plne mechanizované závody pripadalo 63 % z celkovej spotreby elektrickej energie v odvetví, ktorá predstavovala viac ako 20 mil. kWh roku 1938. Do roka 1945 sa spotreba zvýšila na 38 mil. kWh.²⁰⁵

Výrazne postúpila aj modernizácia v pivovarníctve a sladovníctve. K najväčším výrobcom patrila firma Stein v Bratislave, ktorá zvýšila výkon pohonných motorov do roka 1938 na 350 kW, ďalej pivovar a sladovňa Bauernebl Košice s výkonom 330 kW, sladovňa Eckstein v Nitre s výkonom 280 kW, ktorá bola napojená na JSE. Z 13 väčších pivovarov odoberalo 10 závodov elektrickú energiu výlučne od všeužitočných podnikov.²⁰⁶

Z celkového výkonu pohonných strojov v 351 liehovarníckych závodoch v roku 1935, ktorý predstavoval 5,2 MW, tvoril využiteľný výkon elektrogenerátorov výkon len asi 22 %. V 13 najväčších liehovaroch bolo sústredených až 65 % príkonu všetkých elektromotorov.²⁰⁷

Z ďalších odvetví potravinárskeho priemyslu mali priaznivé podmienky na využitie výrobných kapacít a technický rozvoj závody na konzervy a kávovinu, zvyšujúce dodávky pre armádu. Išlo spravidla o menšie závody, ktoré však systematicky aplikovali elektrický pohon, využívajúc možnosť dodávok lacnej energie od SE. V tabakom priemysle sa zvyšoval odber elektrickej energie najmä v súvislosti s modernizáciou v závodoch prechádzajúcich na výrobu cigariet. Dopyt po cigaretách totiž stále vzrastal, kým záujem o cigary výrazne poklesol. O urýchlení modernizácie v tabakových závodoch svedčilo znižovanie stavu zamestnancov, napríklad v Banskej Štiavnici v roku 1939 až o 50 %. Celkový odber elektrickej energie v tomto odvetví by bol určite ešte vyšší, ale potravinársky priemysel bol v podmienkach vojnového hospodárstva paralyzovaný nedostatkom surovín. Niektoré podniky využívali svoje

204 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1929- 1945 (nespracované), Zmluvne podmienky o dodávkach elektrickej energie medzi VSE a cukrovarom Trebišov. HALLON, Ľudovít -FALISOVÁ, Anna -MOROVIČS, T. Miroslav, ref. 185, s.184.

205 ŠOBA BA, EZ, f. ZSE, k. 1, Zoznam mlynov odoberajúcich elektrickú energiu od SE 1945., HALLON, Ľudovít. Industrializácia, ref. 92, s.184-185.

206 ŠOBA BA, EZ, f. JSE, k. 7, Faktúry za dodávku elektrickej energie pivovaru Eckstein, HALLON, Ľudovít -FALISOVÁ, Anna -MOROVIČS, T. Miroslav. ref. 185, s.184.

207 HALLON, Ľudovít. Industrializácia, ref. 92, s.187, Bližšie pozri tab.7.

výrobné kapacity len na 25 %. Po vojne sa až začiatkom roka 1948 podarilo dosiahnuť spotrebu elektrickej energie na úrovni roka 1943.²⁰⁸

Tabuľka č.7 Výroba elektrickej energie v priemysle v rokoch 1938-1947

Priemysel	Výroba elektrickej energie v MWh									
	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947
banský	82,1	111,5	147,5	159,7	187,5	206,8	172,7	94,5	164,1	179,4
cukrovarnícky	3,8	3,5	3,7	4,8	3,6	3,5	3,4	2,1	3,3	1,8
liehovarnícky	-	-	-	-	-	-	-	0,01	0,35	0,58
mlynársky	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,16
pivovarnícky	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,4
potravinársky	2,1	1,8	1,8	1,5	1,2	1,7	1,5	1,1	2,2	0,94
železa a kovov	12,7	16,1	18,5	21,1	21,3	21,3	23,8	9,1	12,2	25,4
piliarsky	0,03	0,03	0,03	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,49	1,4
papierný	85,7	98,4	95,7	101,5	106,4	104,8	84,1	20,5	83,2	110,4
chemický	4,3	4,9	5,6	7,8	13,6	20,2	20,4	7,4	19,7	22,2
kameňa a zemín	10,1	9,8	5,5	6,7	9,8	11,7	8,4	2,7	8,9	12,4
textilný	25,1	26,7	21,2	27,5	35,1	40,1	44,1	21,7	41,9	54,7
kožiarsky	0,23	0,25	0,22	0,21	1,8	5,6	5,1	4,9	5,4	5,8
ostatný	1,7	1,5	1,6	1,6	1,9	1,5	1,3	0,45	0,69	0,58

Z údajov uvedených v tabuľke vyplýva, že najvýraznejší podiel na výrobe elektrickej energie mal banský priemysel. V popredí bol papiernický, chemický a textilný priemysel. Priemysel bol zároveň najväčším spotrebiteľom elektrickej energie. V roku 1947 veľkoodberatelia vo sfére priemyslu spotrebovali **85 %** z celkového objemu výroby elektrickej energie na území Slovenska. Z toho pripadlo na :²⁰⁹

bane a hute	42,0 %
kovopriemysel	16,8 %
papiernický	11,1 %
textilný	9,7 %
stavebný	8,4 %
potravinársky	4,3 %
chemický	2,6 %
drevársky	1,6 %
iné	3,5 %

X. 6. Po nohospodárstvo

Poľnohospodárstvo v rokoch druhej svetovej vojny patrilo medzi najslabšie články ekonomiky Slovenska. Poľnohospodárska výroba sa napriek štátnomonopolistickým zásahom

208 Tamže, s.188, Bližšie pozri tab.7.

209 KOMORA, Ján. , ref. 172, s. 32-33., Štatistická príručka Slovenska, rok 1948. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave 1948, s. 143.

súdobého režimu vyvíjala neuspokojivo. Využitie elektrickej energie v tejto sfére hospodárstva zaostávalo. Výsledky systematickej akvizície nezodpovedali vynaloženému úsiliu.

Štátne zásahy čiastočne prispeli k zvýšeniu rentability poľnohospodárskej výroby. Pozitívnym javom bola skutočnosť, že roľníctvo si začalo uvedomovať nutnosť znižovania vlastných nákladov technickou modernizáciou. Postupným zlepšovaním podmienok čerpania poskytovaných úverov a dotácií na elektrifikáciu sa na konci tridsiatych rokov značne urýchlil rast počtu elektrifikovaných poľnohospodárskych obcí. Elektromotory využívané v poľnohospodárstve dosiahli roku 1938 príkon 11,5 MW. Do roka 1948 sa príkon zvýšil na 55 MW. Elektrická energia sa uplatnila predovšetkým na tzv. práce pod strechou. V prvej polovici štyridsiatych rokov to bolo na elektrické mlátenie, pohon sekačiek, šrotovníkov, drvičov, mlynkov, fukarov, triedičov, odstrediviek, čerpadiel, zavlažovacích zariadení, elevátorov, parákov a začalo sa experimentovať s umelými liahňami.²¹⁰

V roku 1942 odhlasoval Slovenský snem štátny príspevok na zveladenie poľnohospodárstva vo výške 100 mil. Ks. V rámci tejto „stomiliónovej akcie“, ktorú organizovala Roľnícka komora, sa poskytovali podpory na nákup poľnohospodárskych strojov, **elektromotorov, na elektrifikovanie** silážnych jám, melioračné práce a podobne. Keďže podpora závisela od množstva produktov, ktorými roľník „prispieval na výživu národa“, plynulo takmer celých 100 mil. Ks v prospech veľkostatkov a väčších roľníckych hospodárstiev. Porovnanie spotreby elektrickej energie na osobu v poľnohospodárstve za rok 1943 s vyspelými krajinami odzrkadľovalo priepastné zaostávanie Slovenska:

Slovensko	0,07 kW
Čechy a Morava	1,20 kW
Francúzsko	2,10 kW
Anglicko	2,50 kW
USA	4,40 kW

Do roka 1948 sa tento zmenil len minimálne. Podiel poľnohospodárstva na spotrebe elektrickej energie v sledovanom období osciloval okolo 2 %, čo potvrdzovalo nepriaznivý stav elektrifikácie a celkového technického rozvoja v poľnohospodárstve.²¹¹

X.6.a Akvizícia v poľnohospodárstve

V hospodárstve Akvizičný odbor zameriaval hlavnú pozornosť na poľnohospodárstvo. Bolo to logické, lebo Slovensko ako agrárna krajina malo najväčšie rezervy využitia elektrickej energie práve v tejto oblasti. O dôležitosti tohto problému svedčila aj skutočnosť, že v rámci Akvizičného odboru od začiatku pôsobilo Poľnohospodárske oddelenie.

V roku 1939 na Slovensku podľa štatistík dosahovala ročná spotreba elektrickej energie na 1 ha ornej pôdy 10 kWh. V štátoch s vyspelým poľnohospodárstvom to bolo až 400 kWh. Celá propagačná činnosť smerovala najmä k zvýšeniu využitia elektromotorov. Vo väčšine roľníckych hospodárstiev sa využívala elektrická energia len na svietenie, a to spravidla iba v obytnej časti hospodárstva. Minimálna bola spotreba elektrickej energie v maštaliach, sýpkach a v ďalších hospodárskych objektoch. Počas druhej svetovej vojny z 250 tisíc hospodár-

210 Tamže, s. 48-49.

211 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929-1945 (nespracované), Zápisnica akvizičnej komisie SE z dňa 29.2.1944. Bližšie pozri tab. č.3.

stiev, ktoré boli pripojené na elektrickú sieť, elektrický motor využívalo iba 15 tisíc. To predstavovalo len 6 %. V roku 1943 uskutočnili súpis všetkých elektromotorov u odberateľov, ktorí boli objektom intenzívnej dvojročnej agitačnej činnosti. V priemere pripadalo na 100 odberateľov 10 elektromotorov.²¹²

Poľnohospodárske oddelenie malo za úlohu prehlbovať znalosti roľníkov o využití elektriny v poľnohospodárstve, hlavne pomocou odborných prednášok na dedinách. V spolupráci s Ministerstvom hospodárstva pracovníci tohto oddelenia absolvovali v roku 1943 sériu prednášok na dvanástich hospodárskych školách. Tieto prednášky boli zamerané predovšetkým na absolventoch týchto škôl. V záujme všeobecného prehľadu o možnostiach elektrifikácie v poľnohospodárstve vydalo Poľnohospodárske oddelenie knihu na 126 stranách s názvom *Elektrina v poľnohospodárstve*. V roku 1943 vydali brožúry aj pre ďalšie typy odberateľov pod názvom *Správne osvetlenie*, *Elektrina v remeslách* a *Elektrina v domácnosti*.²¹³

Z iniciatívy pracovníkov bol natočené propagačné filmy, konkrétne *O použití elektriny v poľnohospodárstve* a film *Uvolnená sila*. Wirtschaftsgruppe Elektrizität, odbočka vo Viedni, daroval Akvizičnému odboru kópiu univerzálneho propagačného filmu *Urkraft des Weltalles*. Tento film vyrobila filmová spoločnosť UFA. K nemu boli vyrobené aj slovenské titulky. Filmy využívalo Poľnohospodárske združenie pri svojich prednáškach po Slovensku a tiež sa využíval ako ilustrácia na spomínaných hospodárskych školách. Boli dokonca zaradené do osvetovej činnosti Škol-filmu ako kultúrny film. Poľnohospodárske oddelenie vytvorilo množstvo diapozitívov, ktoré premietali bezplatne v slovenských kinách, ako aj rôzne propagačné plagáty.²¹⁴

V tomto období boli v predajniach EVUSu k dispozícii stroje na rezanie dreva, sečky, rôzne druhy šrotovníkov a dokonca elektrické stroje na dojenie a mútenie mlieka. Z týchto elektropřístrojov mala najširšie využitie mlátačka na obilie. Najväčší problém predstavovala veľmi vysoká cenná elektrických strojov. ÚKVES preto zriaďoval tzv. obecné strojárne, ktoré za symbolický poplatok požičiavali roľníkom elektrické a iné poľnohospodárske stroje a zariadenia. Ani táto iniciatíva sa však nestretla s väčšou odozvou.²¹⁵

Okrem pracovníkov Akvizičného oddelenia sa mohol podieľať na propagácii každý zamestnanec SE. Ak získal nového odberateľa, ktorému inštalovali prípojku na elektrickú sieť, mal právo na 3 % z faktúry za inštalačné práce. V prípade, že zákazník požiadala aj pripojenie elektromotora alebo iných elektrotechnických zariadení a prístrojov, odmena sa zvýšila na 5 %. Zo všetkých vyplatených odmien zamestnancom dostal okresný správca od 0,6 do 0,8 %. Podľa uznesenia správnej rady sa okresní správcovia nemohli podieľať na priamom predaji, ale mali tento predaj organizovať a dohliadať na jeho priebeh, aby ostatní zamestnanci akvizíciu úspešne uskutočňovali. V roku 1944 EVUS priniesol na trh elektrické umelé liahne. Boli to skrine asi na 200 vajčiek s rozmermi 1,2 X 1,2 X 0,7 m. Pre vysokú cenu 4200 Ks však boli liahne nepredajné. Liahne spotrebovala asi 4 kWh elektrickej energie za 24 hod.²¹⁶

212 KOMORA, Ján., ref. 172, s. 49.

213 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Zápisnica akvizičnej komisie SE z dňa 29.2.1944.

214 Tamže. Päť rokov., ref. 93, s. 57.

215 ŠOBA BA, EZ, f. Elektrotechnická veľkoobchodná uč. spol. v Bratislave 1941-1944 (ďalej EVUS), k. 12, Zoznam tovaru.

216 *Prúd*, roč. 2, č. 3, marec 1946.

Pri získaní odberateľa stačilo aby zaplatil 10 % zvyšok mohol doplácať v splátkach pri účtovaní spotrebu elektriny. Napríklad *Ing. Ľ. Botlík* v roku 1942 v tom čase učeň predal 360 elektromotorov o výkone 2,2 – 18 kW, vychádzalo to skoro jeden elektromotor za deň. Takých to ľudí však v akvizičnej činnosti bolo málo. Okrem odmeňovania vlastných zamestnancov SE pristupovali k rôznym akciám pre budúcich spotrebiteľov. Každý nový odberateľ v elektrifikovaných obciach, ktorý si objednal elektroinštaláciu v SE dostal zdarma elektrický prúd počas dvoch mesiacoch do výšky 50 kWh.²¹⁷

X. 7. Doprava

V dopravnom systéme väčšiny vyspelých krajín zohrávala elektrická energia už v prvej polovici 20. storočia významnú úlohu. Potreby zvyšovania hospodárnosti dopravy a úspor nedostatkových energetických zdrojov, najmä uhlia, motivovali jednotlivé štáty k rozširovaniu elektrifikovaných železničných sietí. Začiatkom štyridsiatych rokov 20. storočia bolo napríklad vo Švajčiarsku elektrifikovaných už 78 % všetkých tratí, vo Švédsku 42,5 %, Taliansku 24 % a v Rakúsku 15 % dĺžky železníc.²¹⁸

X.7.a Elektrifikácia železníc

V medzivojnovom Československu rozvoj elektrifikácie železníc výrazne zaostával. Napriek slubnému začiatku ešte pred vznikom ČSR a neustálemu zdôrazňovaniu nevyhnutnosti elektrifikácie železničnej dopravy zo strany odborníkov bolo v roku 1938 na území bývalého Československa len 77 km železničných tratí s elektrickou trakciou. Ešte v roku 1948 tvorili iba 0,9 % celej siete železníc ČSR. Na Slovensku bola percentuálny podiel o málo vyšší 1,2 %. Ako dôvod zaostávania sa udávala veľká hospodárska kríza, ale skutočnou príčinou boli zásahy monopolov, ktoré sa báli o zisky z dodávok uhlia.²¹⁹

V podmienkach vojnovjej Slovenskej republiky vládne hospodárske kruhy a odborníci vynaložili značné úsilie o naštartovanie procesu systematickej elektrifikácie železníc. Už krátko po vzniku slovenského štátu začali Slovenské železnice vypracovávať štúdie, ktoré sa zaoberali predmetným zámerom. Dôvodom bol predovšetkým nedostatok palív a následná závislosť na ich dodávkach zo zahraničia. Dôležitý faktor predstavovali aj ťažkosti parnej prevádzky v horských úsekoch. Minister dopravy a verejných prác *Ľúlius Stano* vymenoval osobitnú „Komisiu pre štúdium elektrizácie tratí Slovenských železníc“. Bola zložená zo siedmich členov železničného rezortu a z troch odborníkov Slovenských elektrární (*Ing. B. Beránek, Ing. L. Krčméry, Ing. Ľ. Szomolányi*). Členovia komisie absolvovali niekoľko mesiacov stáží v Nemecku, Taliansku a v Maďarsku. Na základe poznatkov komisie bolo vypracované memorandum, ktoré ako prvú odporučilo elektrifikáciu trate Žilina - Spišská Nová Ves. Dňa 24. júna 1942 vláda memorandum schválila a poverila ministerstvo dopravy a verejných prác

217 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované) Správa o akvizícii medzi obyvateľmi, Obežník č. 87 z dňa 25.9. 1944 vec: akvizičné odmeny. SLÁDEK, Vojtech. Kronika, ref. 109, s. 107.

218 KOMORA, Ján. , ref. 172, s. 44.

219 Stručný prehľad, ref. 165, s. 37.

prípravou náležitého projektu. Trať Žilina – Spišská Nová Ves vybrali najmä pre obojstranne ťažké horské stúpanie a pre hustú premávku.²²⁰

Realizácia projektu však zaostávala. Podmienky vojnového hospodárstva, hlavne nedostatok materiálu, viedli k tomu, že sa výstavba trate rozdelila na dva úseky. Žilina- Liptovský sv. Mikuláš a Liptovský sv. Mikuláš- Spišská Nová Ves. Celková spotreba energie na sledovanej trati mala pri očakávanom priemernom výkone 15 000 kW a maxime 22 000 kW dosiahnuť asi 40 mil. kWh. Dodávky energie mali byť kryté prevažne z vodných centrál na hornom toku Váhu a rezervou tepelnej elektrárne, umiestnenej na vhodnom mieste pozdĺž trate. Uvažovalo sa o Kropáčoch. Pokiaľ išlo o prúdový systém, mal sa na pohon využiť jednosmerný prúd s napätím 3000 V. Na tom sa zhodli všetci zainteresovaní. Najväčší problém však nastal pri výbere trakčného systému. Od začiatku elektrifikácie železníc sa v Európe používal systém 16 2/3 Hz, napätie 15 000 V a jednofázové motory. Koncom tridsiatych rokov však Maďarské železnice elektrifikovali trať Budapešť – Hegyeshalom, kde uplatnili systém Kandó s kmitočtom 50 Hz. Systém začal využívať trojfázové motory so špeciálnym meničom fáz. Zástupcovia pre elektrifikáciu železníc boli v Budapešti začiatkom roka 1943 na študijnom pobyte a maďarská strana ich oboznámila s úspešným výsledkami uplatnenia systému s kmitočtom 50 Hz. Doporučili vláde, aby tento systém zaviedli aj na Slovensku. Na podnet nemeckej elektrifikačnej komisie ríšskych železníc a ríšskeho ministerstva dopravy však vláda zamietla doporučenie slovenskej komisie a prijala systém 16 2/3 Hz. Minister Ľ. Stano vydal podrobnú štúdiu v spolupráci s Ing. L. Krčmárom, ktorý ako jediný z odborníkov doporučoval systém 16 2/3 Hz. V štúdiu zdôvodňovali starší systém jeho spoľahlivosťou a dlhodobým uplatnením viac než štyridsať rokov. V Nemecku odskúšali systém 50 Hz na trati Dreisee – Höllenthal, ale veľmi sa neosvedčil. Tvrdili, že sa hodí skôr na rovinaté trate alebo na trate s malým stúpaním. Vzhľadom na pomerne veľké rozmery špeciálneho fázového meniča znemožňoval tento systém inštalovať vyššie výkony rušňov. V podmienkach hornatého Slovenska by nebol údajne vhodný. Výhodou zavedenia systému 16 2/3 Hz mal byť dostatok lacných náhradných súčiastok a hlavne prísľub ríšskeho ministerstva dopravy, že využitím tohto systému by sa pre Slovenské železnice po vojne otvorila možnosť prevzatia veľkej časti priameho tranzitu medzi Nemeckom a juhovýchodnou Európou.²²¹

Dňa 2.marca 1944 sa stretli zástupcovia železníc, ministerstva dopravy a verejných prác a SE na mimoriadnej schôdzi, ktorá mala určiť ďalší postup elektrifikácie železníc. Prítomní sa zhodli na tom, že tak malý štát ako bolo Slovensko nemohlo bez veľkého rizika experimentovať so systémom, ktorý nebol dostatočne vyskúšaný a ktorého zariadenia vyrábali len menšie firmy v malých sériách. Oprávnenosť zmluvy s nemeckou stranou však spochybnil Ing. B. Beránek, ktorý bol na sťaži v Berlíne. Predniesol rozsiahlu štúdiu Dr. F. Fischera, vedúceho predstaviteľa ríšskonemeckej energetiky, publikovanú v odbornom časopise „Der Vierjahres Plan“. Vyslovil názor, že po skončení vojny ríšskonemecké železnice zavedú systém 50 Hz, lebo umožní urýchlenie a lacnejšiu elektrifikáciu železníc. Prostredníctvom tohto systému mali totiž železnice získať všetky elektrárne v Ríši ako zdroje a rezervu bez nákladnej

220 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované) Memorandum z mája 1942 o systematickej elektrifikácii železníc.

221 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929-1945 (nespracované), Zápisnica z riaditeľskej porady z dňa 16. 2.1944.

a nerentabilnej transformácie kmitočtu. Nový 50 Hz systém považoval za moderný s ďalekou perspektívou.²²²

Koncom mája 1944 SE obdržali z maďarskej strany informáciu o zdokonalení 50 Hz lokomotív, ktoré boli dimenzované aj na horské stúpanie. Zmenou kmitočtu z 0 až na 80 Hz sa prispôbovala ťažná sila asynchrónneho motora k zaťaženiu. Uvedené fakty a ďalší vývoj elektrifikácie železníc potvrdili perspektívnosť nového systému.²²³

Ďalšie úseky, ktoré mali byť podľa plánov z vojnových rokov uvedené do prevádzky, boli Žilina – Puchov, na Horný Lieč s prepojením na elektrifikované trate na Morave, ďalej úsek Puchov- Bratislava, Vrútky - Zvolen cez Dúbravu s odbočkou do Banskej Štiavnice, Diviaky - Zvolen cez Banskú Bystricu. Potom mali nasledovať úseky Banská Bystrica – Margecany, Bratislava – Břeclav cez Kúty a Zvolen – Filakovo. Tento predbežný program elektrifikácie železníc, vypracovaný v rokoch 1942 – 1943, plánovali uskutočniť do roka 1960. Vzhľadom na nedostatok času a vojnové pomery však projekty opäť ostali na papieri. Obrat v elektrifikácii železníc nastal až v období päťdesiatych rokov, keď sa prikróčilo k elektrifikácii trate Praha – Košice.²²⁴

X.7.b Elektrifikácia mestskej dopravy

V Bratislave už od roku 1895 budovali mestskú elektrickú koľajovú trakciu. Bola jednou z najstarších v celej Európe. V nami sledovanom období rokov 1938- 1948 už mala prepojené všetky dôležité mestské časti. Ďalšia sieť električkovej mestskej dopravy vznikla do roka 1918 v Košiciach. Ešte pred zánikom Uhorska sa v Bratislave na niekoľko rokov objavili prvé trolejbusy. Po veľkej prestávke roku 1941 trolejbusovú dopravu v Bratislave obnovili.

Zavedenie nového druhu elektrickej mestskej dopravy malo za cieľ najmä zabezpečiť dopravu na mestských linkách s väčším stúpaním, kde sa nemohli uplatniť električky. Súčasne tým overili modernú trolejbusovú techniku v praxi. Na výrobe bratislavských trolejbusov sa podieľala nemecká firma MAN, ktorá dodávala hlavne podvozky a zároveň kompletizovala všetky vozidlá z komponentov od iných firiem. Továreň Sodoma vo Vysokom Mýte vyrábala podľa nemeckej dokumentácie karosérie. Celú elektrickú inštaláciu vozidiel zabezpečoval závod Siemens Bratislava. Po dokončení výstavby trolejbusovej trate v roku 1941, bolo do premávky zapojených desať vozidiel MAN. O rok neskôr pribudli ešte ďalšie štyri. Vozidlá dosahovali maximálnu rýchlosť 50 km/h. Ojedinelým konštrukčným riešením bolo upevnenie zberačov prúdu v jednej osi nad sebou. Na rozdiel od trolejbusov z neskoršieho obdobia nemali inštalované sťahovacie laná. Sťahovanie zberačov a pripájanie na trolejové vedenie zabezpečovali teleskopické skladacie tyče. Trolejbusy využívali prevádzkové napätie 550 V, podobne ako električky. Firma Siemens zabezpečila všetky technické prvky pozdĺž novootevorených trolejbusových tratí. Inštalovala horne trolejové vedenia aj s výhybkami a križovatkami, rozšírila meniče a zvýšila ich výkon. Zároveň postavila nové napájanie vedenia pozdĺž celých tratí.²²⁵

222 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929-1945 (nespracované), Referát *Ing B.Beránka* z 2. 3.1944.

223 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929-1945 (nespracované), Technická dokumentácia systému Kandó.

224 PA VSE KE, f. Dokumentácia po roku 1945 (nespracované), Zoznám elektrifikovaných železničných úsekov k 1.1.1960.

225 KRÁL, Milan- HABARDA, Dušan. *100 rokov mestskej hromadnej dopravy*. Banská Bystrica: Perfekt, 1995, s. 51.

XI. Vývoj technickej základne elektrárenskva

XI. 1. Hlavní dodávateľa elektrotechnických zariadení na Slovensku

Posilňovanie energetickej základne a zavádzanie širokej škály rôznych elektrotechnických zariadení do praxe podnietilo prudký vývoj moderného odvetvia priemyslu, elektrotechniky. Rýchlo sa zväčšovala škála jej sortimentu a objemu produkcie. V podmienkach Slovenska bola do roku 1945 hlavným, ale v zásade aj jediným centrom elektrotechnického priemyslu Bratislava.

Od začiatku 20. storočia tu pôsobil najvýznamnejší závod *Siemens –Schuckert*. Počas druhej svetovej vojny *Siemens, úč. spoločnosť, silnoprád, Bratislava* Podnik dodával množstvo typov generátorov elektrického prúdu, elektromotorov, elektrospotrebičov a elektrických strojov pre priemysel, poľnohospodárstvom, živnosti a domácnosti. Vyrobili tu veľkú časť najstarších elektrických zariadení Slovenska. Výrobky závodu použili napríklad v Mestskej elektrárni v Bratislave a v početných priemyselných a banských podnikov. Pre tatranskú elektrickú dráhu dodali napríklad nový vozový park. Nevýhodou bratislavského závodu firmy Siemens bolo, že technický vývoj výrobkov sa až do polovice 30. rokov uskutočňoval výlučne v ústredných centrách firmy, mimo Slovenska. Výrobné podklady prichádzali do Bratislavy z technicky kancelárii Siemens vo Viedni, Berlíne alebo Norimbergu. Táto vyspela technická základňa umožňovala udržiavať krok počas so svetovou úrovňou v plnom rozsahu výrobného sortimentu. Od konca 30. rokov, teda v sledovanom období, začal bratislavský Siemens s vlastným vývojom výrobkov. Počas vojny firma vyrábala elektrické boilery, žehličky, elektrické sporáky, a trolejbusové zariadenia pre Bratislavu. Pre závody jednotlivých odvetví dodávala kompletne elektrotechnické zariadenia. Napríklad pre chemický závod v Senici, pre nový závod Vistra v Bratislave a pre budovanú hydrocentrálu v Ilave. Okrem toho pribudla výroba vojnového charakteru. Do roka 1944 počet zamestnancov vzrástol na 1300. Veľký a náročný výrobný program zároveň umožnil vychovávať vysokokvalifikovaných odborníkov, napriek tomu, že závod mal menší počet technikov. Táto skutočnosť bola zúročená po skončení druhej svetovej vojny, keď závod prerušil styky s technickými kanceláriami medzinárodného koncernu Siemens a veľká časť dokumentácie bola zničená. Výrobné podklady vtedy vznikali zo zachovanej dokumentácie za podpory vlastných technických odborníkov, ktorí vyrastali vo výrobe Siemensky. Týmto spôsobom v spolupráci s nastupujúcou mladou technickou generáciou mohli nadviazať na predchádzajúce výsledky a vlastnými vývojovými prácami zabezpečiť technickú aplikáciu nových poznatkov a materiálov.²²⁶

V apríli 1946 bratislavský podnik firmy Siemens znárodnili. Napriek nevyjasnenosti výrobného programu a organizačným problémom sa výroba postupne rozvíjala. Obnovili sa dodávky elektrických strojov, olejových transformátorov, spúšťačov, rozvádzačov, rôznych prístrojov. Roku 1947 závod vlastnými silami postavil novú halu na výrobu elektrických pecí. Vtom čase už bol z rozhodnutia centrálnych orgánov pričlenený k ČKD Praha a začiatkom roku 1948 zmenil názov na ČKD -Kriváň Praha, n.p., závod Bratislava. Výrobu elektrických

226 LUKAČ, Jozef. Počiatky a rozvoj výroby silových transformátorov elektrickej energie na Slovensku. In: *Zborník prednášok z odbornej konferencie k 70. výročiu založenia VSE Košice 2.-3.septembra 1999*. Košice: Technická univerzita 1999, s. 51.

strojov presťahovali do Martina a v Bratislave mala ostať iba opravovňa transformátorov a motorov. Zastavila sa výstavba a modernizácia výrobných zariadení, ako aj technický výskum. Uvedené rozhodnutie sa ukázalo ako veľmi nešťastné. Odčinil ho až vznik podniku *Bratislavské elektrotechnické závody –BEZ*.²²⁷

Iný bol osud bratislavských podnikov *Továreň na káble a Gumon*. Preslávili sa v Európe a na iných kontinentoch širokým spektrom výroby káblov, ktoré pochádzali z vlastných výrobných dielní. Prelom vo vývoji menovaných podnikov nastal po získaní patentu na výrobu bakelitu z Nemecka. Okrem káblov obsahoval ich sortiment izolačné materiály, tvrdé olejové lakované plátno, umelú živici, rôzne druhy bakelitových výliskov. V medzivojnovom období založili filiálky v zahraničí a pobočnú továreň v Topoľčanoch. Roku 1936 založila budapeštianska firma *Tungsram* v Bratislave modernú továreň na žiarovky. Zakrátko dosiahla veľký objem produkcie a krátko pred vojnou začala dodávať na trh vlastný typ rádioprijímača. V rokoch 1938-1945 ich vyrobila viac ako 47 tisíc.²²⁸ V priebehu vojny prebrala časť výroby nemecká firma *Telefunken*. SE v roku 1944 viedli tvrdé obchodné rokovania s touto firmou. Až 50 % žiaroviek, ktoré nakúpili SE a EVUS mali značku *Tungsram*. Problémom však bol 10 % rabat z ceny, ktorý išiel do kasy SE. Pri veľkom odbere sa vedeniu zdal rabat nízky. Zvlášť v konkurencii zahraničných, zvlášť švajčiarskych firiem. Firma *Tungsram* navrhla 35 % rabat pre EVUS a 30 % rabat pre SE s podmienkou, že najmenej 90 % celej spotreby žiaroviek v SE bude krytých jej výrobkami. Zmluvu bez predbežného prerokovania so správnou radou podpísal Ing. F. Krčméry. Oblastní riaditelia ju však považovali za nevýhodnú.²²⁹

Mimo Bratislavy pôsobil určitý čas v Žiline závod firmy *Helios* s výrobou malých elektrotechnických prístrojov a už spomenutý vedľajší závod priemyslu káblov a izolantov v Topoľčanoch. Pri výstavbe diaľkových vedení všetku technickú stránku od stĺpov cez káble až po skrutky a izolanty zabezpečovala nemecká firma *Rüttgers*, ktorá mala vedľajší závod v Žiline. Výrobou káblov s rôznym prierezom pre nízku až veľmi vysokú napätovú hladinu zabezpečovala *Továreň na káble, úč. spoločnosť, Bratislava*. Táto dodala väčšinu vedení pri elektrifikácii miest a obcí. Rôzne kovové konzoly, spojky a prípojky, odoberali SE od firmy *Tauš, továreň na armatúry a kovový tovar, Myjava*.²³⁰

Hlavným dodávateľom elektrotechnických výrobkov pre územie dnešného Slovenska vo vojnových rokoch boli veľké koncerny aj menšie továrne v českých krajinách. Išlo predovšetkým o Škodové závody, ČKD, firmy *Křížik-Chaudoir*, *Brown-Boveri* v Drásave pri Brne, *Sousedík* na Morave *Svět* v Brne, *Meas* v Mohelniciach a iné.

XI. 2. Vývoj sietí nízkeho napätia (nn) a vysokého napätia (vn)

Najväčšie investície všeužitkových elektrárenských spoločností smerovali do výstavby a rekonštrukcie elektrických sietí. Tieto boli spočiatku dimenzované pre rôzne napätové hladiny a vyrábali sa z rôzneho elektroinštalačného materiálu. Zosúladením parametrov vedení sa mohol efektívne rozvinúť elektrifikačný proces. Od nuly začali v medzivojnových rokoch

227 Tamže, s. 52.

228 HALLON, Ludovít -FALISOVÁ, Anna -MOROVICS, T. Miroslav. ref. 185, s. 202.

229 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1939-1945 (nespracované), zápisnica z riaditeľskej porady SE z 16. 2. 1944,

230 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1939-1945 (nespracované), Technická príprava stavby 22 kV Slovinky -Koterbachy fma *Rüttgers*.

budovať sieť vn s 22 kV. Išlo o cezpoľnú sieť v smere hlavných ťahov. SE počas obdobia existencie vojnovkej Slovenskej republiky inštalovali viac vedení vn ako nn. Bolo to podmienené hlavne rozsiahlosťou elektrifikovaného územia. Zmena nastala v rokoch 1945 – 1948, keď sa podstatne urýchlil rast vedení nízkeho napätia. Predpokladom tohto vývoja bola rozvinutá kostra sietí 22 kV. Vedenia vn plnili všetky funkcie rozvodu elektriny od vyvedenia výkonu z elektrárne, zabezpečenie rozvodu na danom území až po prípojky pre najodľahlejšie transformačné stanice. Plnili úlohu tak prenosu, ako aj distribúcie.²³¹

V roku 1948 sa už na Slovensku nachádzalo niekoľko 22 kV vedení, ktoré dosiahli dĺžku viac ako 100 km

Zvolen – Rimavská Sobota
Bratislava – Komárno
Košické Olšany – Krompachy – Poprad
Hriadky – Vranov n/T. – Bardejov

Netradične dimenzované hodnoty napätia mala Tatranská vicinálna železničná dráha. Využívala trojfázové vzdušné vedenie s napätím 3,3 kV. Vlastnila tepelnú elektráreň v Poprade s výkonom 1MW. Pre spojenie elektrárne s meniarňou v Starom Smokovci postavili na stožiaroch elektrické vedenie 15 kV. V budove bol inštalovaný transformátor 15/3,3 kV, ktorý slúžil ako zdroj pre rotačné meniče, ale aj pre verejný rozvod elektriny v oblasti Vysokých Tatier. S uvedenými rozvodmi železnicu prevádzkovali až do znárodnenia v roku 1946.²³²

Do začiatku druhej svetovej vojny sa používali výlučne medené vodiče na vedenia všetkých typov. Vojnové pomery a z toho vyplývajúci nedostatok medi nútili použiť hliník a oceľ. Na vedenie nn sa používal hliník, dodávaný v tom čase z Nemecka. V dôsledku nedostatku olova vyrábali tenšie plášte káblov. Dodávané káble vykazovali vysokú poruchovosť a postupne ich po vojne museli meniť.²³³

Dialkové vodiče boli dimenzované na predpokladanú spotrebu. Ich priemer zvyčajne dosahoval 25 až 35 mm². Na 22 kV vedenie sa využívali tri vodiče, čiže 3 x 35 alebo 25 mm² z medi alebo železa. V niektorých prípadoch, hlavne v miestach s koncentrovanejším odberom, hrúbka vodičov dosahovala priemer 50 mm², niekde až 70 mm². Vyrábali sa z hliníka. Medzi prvú úlohu v období vzniku ÚKVES patrila výmena vn vodičov s malým priemerom. Ich prierezy predstavovali 10 až 15 mm². Relatívne veľké dĺžky týchto vedení spôsobovali značné úbytky napätia a nespoľahlivosť v zásobovaní. Pri každej poruche dohádzalo k výpadkom dodávok do rozsiahlych oblastí. Pre účely manipulácie a možnosti prepájania vedení vznikali uzlové 22 kV rozvodne, ktoré zlepšili operatívnu prevádzku elektrických sietí.²³⁴

V roku 1942 dostalo vedenie SE úlohu odvádzat mesačne 20 t medeného drôtu, odmontovaného zo sietí v cene 1 marka za 1 kg. Išlo o tzv. „kupferakciu“. Aj z toho dôvodu vznikli

231 NOVOTNÝ, Ján (ed.). Počiatky a rozvoj výstavby vedení vysokého a veľmi vysokého napätia na území východného Slovenska. In: *Zborník prednášok z odbornej konferencie k 70. výročiu založenia VSE Košice 2.-3.septembra 1999*. Košice: Technická univerzita 1999, s.197-198.

232 Tamže.

233 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1939-1945 (nespracované), Súpis vymenených úsekov vedení vvn.

234 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1939-1945 (nespracované), MDaVP vydaný výmer na predstavbu 22 kV vedení 31.12.1941.

kal nedostatok medi, ktorá bola na vedeniach nahradzovaná železom. Vedenia a siete nn v obciach sa stavali podľa československých noriem z medzivojnového obdobia. Nedostatok materiálu však aj tu viedol k použitiu vodičov s malým priemerom. Tieto sa museli po vojne meniť. Pre nízke napätie, hlavne pre rozvody do miest a obcí sa uplatnili vodiče s priemerom od 3,5 do 5,5 mm².²³⁵

V hustejšej zástavbe miest sa už kládli káblové vedenia vn a nn. Tam, kde pri kladení káblov uvažovali perspektívne, uplatnili medené káble s prierezmi 95 až 120 mm². Takéto siete však boli investične náročnejšie.²³⁶

XI. 3. Vývoj vedení ve mi vysokého napätia (vvn)

Ešte pred výstavbou 100 kV vedení, bolo využitie vvn napätie 44 kV na trase Bratislava – Trnava. Trasu uviedli do prevádzky v septembri 1930. Na koncoch malo transformátory 22/44 kV. Toto vedenie bolo východiskom z núdze. Po vybudovaní 100 kV vedenia sledovaný úsek s napätím 44 kV zrušili. Išlo o vedenie, ktoré sa dalo realizovať z domácich prvkov a postaviť vlastnými montážnymi pracovníkmi. Po splnení úlohy bolo ešte krátko v prevádzke v úseku Trnava – Šulekovo. Viac sa neobnovilo.²³⁷

V roku 1930 uskutočnili SESzS ako prví zásobovanie svojho 22 kV systému v Žiline 100 kV vedením z Ostravy z elektrárne Třebovice. Dĺžka tohto vedenia bola 100 km, z toho územím Slovenska prechádzalo 30 km. Vedenie krylo základný výkon pre potreby severného Slovenska do spustenia hydroelektrárne Ladce. Potom slúžilo ako záložným zdrojom.²³⁸

V období vojnových rokov už odborníci chápali nevyhnutnosť systematickej výstavby tranzitných elektrických sietí veľmi vysokého napätia 100 kV, ako aj prepojenia zásobovacích oblastí jednotlivých rozvodných a energetických podnikov touto sieťou. Na podnet Ústrednej kancelárie vŕežitočných elektrárenských spoločností vypracoval Ing. Ján Vávra prvú koncepciu rozvoja nadradenej rozvodnej sústavy na Slovensku. Navrhol základnú sieť 100 kV s frekvenciou 50 Hz pre verejné zásobovanie. Výstavba vedení 100 kV pokračovala za účinnej podpory štátu subvenciami na podklade Zákonom 12/1942 o napomáhaní sústavnej elektrifikácie.²³⁹

V roku 1941 začali ZSE výstavbu 100 kV vedenia medzi parnou elektrárnou v Trnave a vodnou elektrárnou v Ladcoch. Práce boli dokončené na jar 1942. Tým došlo k prepojeniu hydroelektrárne Ladce z cez Trnavu s Bratislavou. Kým prvé vedenie Bratislava – Trnava bolo postavené na mannesmannových podperách a s medenými vodičmi s prierezom 95 mm², 100 kV vedenie Trnava - Ladce a ďalšie boli postavené na priehradových železných podperách s hliníkovými vodičmi. Neskôr aj z ocelevo -hliníkových vodičov s prierezom od 70 do 95 mm². Vodiče ALFe boli zavedené prvýkrát počas vojny a používajú sa dodnes. Pre Bratislavu chystali aj druhý 100 kV prívod. Išlo o prepojenie 100 kV vedenia z transformátorovne

235 V protektoráte to bolo stanovené až na 50 t za mesiac, V protektoráte to bolo stanovené až na 50t za mesiac, z hľadiska toho skrytú sabotáž odosielali len polovicu s požadovaných hodnôt a s rôznymi prímiesi. KUBÍN, Miroslav (ed.). *Rozvoj energetiky jižní Moravy*. Brno: Spektrum, 1993, s.149.

236 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1939-1945 (nespracované), Technická príprava stavby 22 kV Slovinky -Koterbachy fma Rüttgers, Žilina.

237 ŠOBA BA, EZ, f. ZSE, k. 1, Odstavenie 44 kV vedenia Trnava- Šulekovo. NOVOTNÝ, Ján (ed.). Počiatky, ref. 226, s. 203.

238 Pozri poz. 115.

239 NOVOTNÝ, Ján (ed.). Počiatky, ref. 226, s. 203.

100/22 kV na Vajnorskej ceste v Bratislave na systém Alpenelektrowerke, Wien. Spojenie malo umožniť dodávky elektrickej energie z horských vodných centrál v alpských oblastiach pre Slovensko. Vedenie v trase Bratislava – Wien bolo rozostavané, ale pre rýchly spád vojnových udalostí nebolo dokončené. Zvyšky základov ostali až do súčasnosti a ešte dnes naznačujú smer stavby. Jediné s Rakúskom z okolitých susedných štátov do dnešnej doby nemáme spojenie na napäťovej úrovni nad 100 kV.²⁴⁰

V roku 1938 začali prípravne práce na stavbu 100 kV vedenia Žilina – Ružomberok. Výstavbu začali ešte SESzS spolu s dodávateľskou firmou BBC zo Švajčiarska. Počas vojny bolo vedenie podstavné, hlavne kvôli obtiažnosti v teréne, ale aj zložitým vojnovým udalostiam po Vrútky. Stavba bola dokončená v roku 1946.²⁴¹

Počas vojny narástol odber v železiarni Podbrezová. Na jeho výkonové krytie postavili SE 100 kV vedenie z Handlovej. Výstavba pokračovala podľa schválenia koncepcie Ing. Jána Vávru. V tom čase už bolo rozostavané 100 kV vedenie Banská Bystrica – Podbrezová – Krompachy jeho výstavba začala v roku 1943. Hlavným dôvodom na výstavbu tohto vedenia bolo zlepšiť zásobovanie Banskej Bystrice prebytkom elektrického výkonu z Krompách.²⁴²

Dňa 22. decembra 1946 sa dokončilo 100 kV vedenie Spišská Nová Ves – Mlynky a zapojili ho však len na 22 kV napätie. Prenášal sa ním z východného Slovenska elektrický výkon 2500 kW, s Košíc pri vtedajšom nedostatku elektrickej energie v oblasti Banskej Bystrice. Bolo to prvé elektrické prepojenie východnej oblasti so stredným Slovenskom, i keď iba z napätím 22 kV, ktoré išlo po 100 kV rozvodoch.²⁴³

V máji 1949 sa začalo s prevádzkou transformátora 100/22 kV v Krompachoch. Uvedenie trafostanice do prevádzky bola historická udalosť vzhľadom na energetický význam zásobovania Slovenska 100 kV vedením. Tým bol ukončený hlavný ťah 100 kV prenosového vedenia na Slovensku Bratislava – Trnava – Ladce – Handlová – Podbrezová – Spišská Nová Ves – Krompachy. Zároveň sa dosiahlo prepojenie najdôležitejších elektrární, ktoré prostredníctvom tohto vedenia mohli dodávať elektrickú energiu pre verejné zásobovanie. Do tejto sústavy bola začlenená hydroelektrárň Dobšiná cez Podbrezovú v roku 1953, tým sa skvalitnilo pokrytie a zlepšila plynulosť dodavok elektrickej energie pre stredné Slovensko. Výstavbou 100 kV vedení Krompachy – Vranov nad Topľou a Spišská Nová Ves – Poprad a spustením inštalovaných transformátorov 100 / 22 kV v Poprade a vo Vranove nad Topľou sa vyriešila v roku 1951 disproporcía v zásobovaní najvýchodnejších častí Slovenska. Po prepojení moravsko-slovenského 100 kV systému v vznikla prepojená elektrizačná sústava ČSR. Všetky veľké elektrárne pracovali v tomto spoločnom systéme a krajské rozvodné podniky nakupovali elektrickú energiu z tohto systému. Elektrický výkon injektovaný do tejto sústavy sa podľa potreby využíval v ktorejkoľvek časti územia, ktorým prenosové vedenie prechádzalo.²⁴⁴

240 ŠOBA BA, EZ, f. ZSE, k.1, Technická dokumentácia na výstavbu 100 kV vedení.

241 Tamže.

242 Tamže.

243 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1939-1945 (nespracované), Správa o dokončení 100 kV vedenia Spišská Nová Ves- Mlynky

244 NOVOTNÝ, Ján (ed.). Počiatky, ref. 226, s. 193-212.

XI. 4. Transformátory a transformačné stanice

Výstavba distribučných transformačných staníc a ich veľký počet na území Slovenska boli výsledkom nárastu maloodberu aj veľkoodberu. Vývoj súvisel aj s rozvojom priemyslu a výstavbou vodných elektrární. Vlastná výstavba transformátorovni prekonala rôzne fázy vývoja. Dá sa konštatovať, že z roka na rok sa menilo ich technické riešenie. Prístrojové vybavenie súviselo vždy s možnosťami, ktoré boli dané na trhu, alebo neskoršie to, čo ponúkalo plánované hospodárstvo. Hlavné ukazovatele pre výstavbu transformačných staníc boli vždy:

- prenášaný výkon
- skratový výkon
- potrebný rozsah zariadenia

K tomu sa vo významných prípadoch sa pridružila aj otázka prevádzkovej bezpečnosti a spoľahlivosti.

Transformačné stanice v obciach sa v začiatkoch elektrifikácie murovali vežového typu. Pred vojnou v dôsledku urýchlenia elektrifikácie sa začali používať mrežové stožiarové stanice. Nízke využívanie elektrickej energie len vo večerných hodinách opodstatnilo inštalovanie preťažiteľných transformátorov, ktoré mali nižšie straty naprázdno. Najbežnejšie výkony boli 15/30 KVA, v zapojení Yz1. Prvý transformátor na vvn 100/22 kV bol inštalovaný na Rajčianke- Žilina. Do roku 1945 boli transformovne 100/22 kV, okrem Žiliny, len pri elektrárňach Bratislava, Trnava, Ladce a Handlová.²⁴⁵

Pri prevádzke elektrických vedení vn dochádzalo k novým poznatkom. Pri dlhých a nezaťažených vedeniach napätia na konci mohlo byť vyššie než na začiatku v meste napájania. Horší prípad nastal pri jednopólových zemných spojeniach. Postupne sa začali uplatňovať kompenzačné prvky v podobe Bauchových transformátorov, neskoršie Patersenových tlmiviek. Ich nevýhodou bolo, že sa mohli vyladiť len pri vypnutom stave na potrebnú odbočku, ktoré boli odstupňované obvykle po 5 A.²⁴⁶

Vysokonapäťové transformátory na Slovensko dodávali Škodové závody z Plzni. Od roku 1939 sa zmenil výhradný dodávateľ transformátorov. UKVES zrušila všetky zmluvy z Škodovými závodmi a začína sa orientovať na firmu ELIN Scherchwerke A.G. Viedeň. Firma sa okrem nízkonapäťových transformátorov zameriavala hlavne na výrobu vysokonapäťových 110/22 kV. Počas celého trvania I. Slovenskej republiky sa táto firma stáva výhradným výrobcom transformátorov pre SE. Pri vysokonapäťových transformátoroch sa stále jednalo o lukratívne finančné zákazky. Cena jedného takéhoto transformátora v tom období oscillovala okolo 2 miliónov Ks. Pre elektrárne to bola jedná z najvyšších finančných položiek. Najväčší počet objednávok bol dodaný zvyčajne na trojfázové olejové transformátory o výkone 20/25 MVA alebo vysokonapäťové 110/22 kV. Počas celej vojny dodavky fungovali bezchybne. V polovici roku 1945 však boli zastavené všetky dodavky. Firma ktorej obchodné sídlo bolo vo Viedni aj naďalej prijímala objednávky. Továrň však bola dedinke Weitz pri Štajerskom Hradci, táto oblasť bola v anglickom okupačnom pásme. Bol zakázaný akýkoľvek transport s tejto oblasti. SE prišli v dôsledku toho o sumu 1,56 milióna Ks, keď zaplatili 1 □ 3 zo sumy za objednané dva transformátory, ktoré museli urýchlené vymeniť v dôsledku

245 Transformátory, *Prúd*, roč.3, č. 6, jún 1947.

246 Tamže.

poškodenia prechodom frontu. Od roku 1946 sa znovu stáva dovozcom transformátoroch pre SE firma Škodové závody.²⁴⁷

Nízko napätové transformátory odoberali SE od bratislavskej pobočky firmy Siemens. Jednalo sa o distribučné transformátory s výkonom od 10 kVA do 200 kVA. Boli inštalované v miestach s nárazovým odberom elektrickej energie. Do roku 1945 však transformátory vyrobené v bratislavskej Siemenske predstavovali len 10 % z celkového počtu transformátorov na území Slovenska. Väčšinu produkcie transformátorov Siemens vyvážal do Nemecka.

Transformátory boli väčšinou v budovách pomocných prevádzok, v ktorých boli aj striedavé a jednosmerné rozvádzače, akumulátorová batéria, telefónne spojenie, meranie ochrany atď. 22 kV rozvodne mali dva systémy prípojnic, často aj jednu pomocnú s olejovými vypínačmi. Neskôr s expanznými alebo tlakovzdušnými vypínačmi. Najstaršie 22 kV rozvodne mali prípojnice z guľatej mosadze. Ochrany boli nadprúdové s primárnymi relé na vypínačoch. Ovládanie vypínačov a odpojovačov bolo len ručné. Po roku 1940 sa rozvodne vybavovali modernejšou technikou prevzatou od firiem *Siemens*, ktorá dodávala expanzné vypínače a od firmy *AEG*, ktorá sa špecializovala na teplovzdušné vypínače. Schémy umožňovali variabilné použitie prípojnic. Ovládanie celej rozvodne bolo obyčajne stlačeným vzduchom. Po vojne túto koncepciu a vyhotovenie prevzali *Škoda* a *ČKD*. Ochrany boli postupne sekundárne nadprúdové, distančné aj zrovnávacie. Pripojnice vyrábali z hliníkovej pásoviny. Distribučné transformačné stanice tvorili hlavne tieto časti:²⁴⁸

- rozvodňa 100 kV
- transformátory 100/22 kV
- rozvodňa 22 kV
- budova spoločných prevádzok s pomocným vybavením

XI. 5. Stožiare nízkeho, vysokého a ve mi vysokého napätia

Na siete vvn sa používali oceľové stožiare. 100 kV Bratislava – Trnava bolo postavené na Manesmanových oceľových stožiaroch moderného typu s vodičmi 3 x 95 mm² Cu s čiapkovými porcelánovými izolátormi typu K3 zavesenými na trubkových konzolách v stromkovom usporiadaní. Vedenie bolo proti atmosferickým účinkom chránené oceľovým pozinkovaným zemným lanom 50 mm². Každý stožiar bol uzemnený aspoň jednou medenou doskou rozmerov 100 x 50 x 0,1 cm. Boli postavené firmou Feješ. Dalšie vedenie vvn Trnava- Nové Mesto n/Váhom postavila v rokoch 1942-1943 firma BBC zo Švajčiarska na oceľových priehradových stožiaroch, avšak už s ocelohliníkovými vodičmi AlFe s prierezom 150 mm², s izolátormi K3.²⁴⁹

Do začatia druhej svetovej vojny sa zásadne používali medené vodiče na vedeniach všetkých typov. Vojnové pomery a nedostatok medi vyvolali používanie hliníka a ocele. Na vedenie nn sa najprv používal čistý hliník dodávaný v tom čase z Nemecka. Hliníkové vodiče sa časom vyťahovali napnutím, vlastnou hmotnosťou a námrazou. Vo svorkách dochádzalo k otláčovaniu, čo spôsobovalo opalovanie a prechodové odpory. Na prípojkách vn, aj menej

247 PA VSE KE, f. Dokumentácia po roku 1945 (nespracované), Správa prevádzkového odboru 20. 2. 1946

248 Tamže.

249 SLÁDEK, Vojtech. 70 rokov. ref. 64. s. 72.

dôležitých odbočkách, sa až do roku 1960 montovali pozinkované oceľové laná. Väčšinu vodičov veľmi vysokej kvality vyrábala firma Kablo Bratislava.²⁵⁰

Stožiare nn do SE dodávala nemecká firma Rüttgers, ktorá mala sídlo v Žiline. Firma Julius Rüttgers, vznikla už v sedemdesiatych rokoch 19. storočia. Podnik vyrábala strešné lepenky, impregnovala železničné pražce a stĺpy.²⁵¹ Impregnovaný olej firma získavala z ostravského dechtu frakcionovanou destiláciou. K základným výrobkom firmy patrila výroba čiernouhoľnej smoly, drevocementu, destilovaných dechtov, cestných dechtov, strešných náterov, firma Rüttgers vyrábala aj laky na železo, izolačné hmoty pre káble, rôzne druhy technických olejov (impregnačné oleje, čistiace oleje, pracie oleje, karbolineum), vyrábala naftalén v lisovanej, sublimovanej forme, fenoly, krezoly, 50% antracén, preparované dechty a i. Na Slovensku položila firma Júliusa Rüttgera základ dechtochémie, pretože prevádzala takmer všetky technologické operácie nutné k racionálnemu spracovaniu dechtochemických surovín. Stĺpy vedení boli vyrobené z impregnovaného bukového dreva, len konzoly boli kovové. Vzhľadom na nedostatok materiálu v kritickom roku 1944 boli kovové konzoly na stožiaroch, slúžiace na nesenie izolátorov a vodičov, v niektorých prípadoch nahradené bukovým drevom. Materiál na konzoly predstavovalo tzv. fazónové železo. Pôvodne mali úlohu konzol plniť betónové ramená, od čoho sa neskôr upustilo. Bukovým drevom sa nahrádzali aj konzoly na vedeniach s 22 kV napätím. Po vojne sa však urýchlene vymieňali.²⁵²

Po roku 1945 drevené stĺpy nahradili betónové stĺpy, ktoré sa vyrábali v Senci. K lepšej ochrane železných konštrukcií prispela aj zinkovňa v *Elektrovode* Žilina. Na stĺpoch bol dominujúcim materiálom izolátorov všetkých typov porcelán. Izolátory počas vojny dodávala firma *Ľ.W. Hofmann* z Drážďan. Vedenia vvn až do roku 1960 mali tanierové reťazcov izolátory. Výška stožiarov 22 kV vedení sa zvyčajne pohybovala okolo 14, 15 m v tvare A alebo D.²⁵³

XI. 6. Vodné elektrárne

Na začiatku medzivojnového obdobia počas prvej ČSR rozvoj hydroenergetiky značne stagnovala. Na Slovensku boli postavené štátom alebo súkromným kapitálom vodné elektrárne v lokalitách na Starohorskom potoku, Zvolen-Union, Kežmarok, Krompachy a rekonštruovala sa vodná elektráreň Maria huta. Zlom nastal v tridsiatych rokoch výstavbou elektrární na Váhu, v dôsledku umiestňovania zbrojárskeho priemyslu.²⁵⁴

Vznikom autonómie Slovenska v roku 1938 sa postupne znížili dodavky českého uhlia. Museli sme sa preorientovať na iný zdroj výroby elektrickej energie. Otvorili sa tu možnosti pre rozvoj hydroenergetiky. Veľká časť odbornej verejnosti tvrdila, že zo stránky finančnej

250 SLÁDEK, Vojtech. Elektrárrenstvo na Slovensku 1920– 1993. Bratislava: alfa press, 1996, s. 351. KOVÁČIK, Pavol, ref.142, s.12-13, POCHOP Karel (ed.). *Energetika*. Praha: SNT, 1952, s. 18-19.

251 ŠOBA BA, ŠOBA, Energetické Závody, f. EVUS, k. 12 Technický popis stožiarov riaditeľom EVUSu Petrašom.

252 Tamže. KRASNOVSKÝ, Branislav, Vývoj chemického priemyslu na Slovensku v rokoch 1867-1948. Dizertačná práca, Bratislava, 2003, s.177-178.

253 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1939-1945 (nespracované), Objednávky armatúr závesných izolátorov z roku 1943. KOVÁČIK, Pavol, ref.142, s.12-13, POCHOP Karel (ed.). *Energetika*. Praha: SNT, 1952, s. 18-19.

254 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1939-1945 (nespracované), Ústredné združenie slovenského priemyslu porada z 3.12. 1941.

je veľmi vysoká nákladnosť výstavby vodných elektrární. Vstupné investičné náklady boli 3x až 10x vyššie ako pri kalorických elektrárnach. Hydrocentrály nevyžadujú, okrem malej obsluhy praktický nič, takže výrobné náklady pozostávajú prevážne iba z kapitalovej služby. Po zvážení pomeru medzi zásobami uhlia a možnostiam využitia vodnej energie našich riek jasne sa priklonilo k budovaniu hydrocentrál.²⁵⁵

Organizačné zárodoky vzniku hydroenergetického výskumu sú z roku 1939. Na podnet ÚKVESu v 6. decembra schválila revízna komisia vytvorenie projekčnej kancelárie pre hydrocentrály. Jej hlavnou úlohou bolo spolupracovať s príslušnými oddeleniami na úlohách súvisiacich s využívaním vodných a ich sústavnej výstavby. Nutnosť vzniku takejto kancelárie bola daná, ne pripravenosť projektov pre stavbu ďalších vodných diel a neustále prepracovávanie už urobených plánov na vodné stavby, ktoré robili nie odborníci na hydroenergetiku. Neboli ani systematicky prevedené výskumy jednotlivých povodí a vyčíslené stavebné náklady, keďže v elektrárenských kruhoch sa takýto odborníci nenachádzali. Lenže pre politické udalosti a vnútro podnikové problémy tato kancelária zostala zatvorená. Nepodarilo sa prilákať do energetiky odborníkov na túto oblasť.²⁵⁶

Na jar v roku 1940 však prichádza na Slovensko na podnet Göringa nemecký profesor odborník na hydroenergetiku *F. Ludin* (brat neskoršieho nemeckého vyslanca na Slovensku *H. Ludina*). Jeho úlohou bolo zmapovať energetický potenciál vodných tokov na území Slovenska. Pri svojom výskume vychádzal z práce budapeštianskeho profesora *A. Viciána* „ *Magyarország vizierői* „, ktorá mapovala vodné toky na území celého Uhorska. Bola však zastaralá vyšla ešte v roku 1899 a nereflektovala skutočný potenciál riek. Slovensku sa venovala len okrajovo. Napriek tomu *F. Ludin* pri svojich analýzach vychádzal z tejto práce. Podrobné sa zaoberal využitím hlavných tokov. Prítoky, ktoré boli často veľmi výdatné zanedbal. Vypočítal tak stredný hydraulický výkon slovenských riek na 500 000 kW. Pritom odhadoval celoročnú výrobu elektrickej energie na 2,7 miliárd kWh. Podotkol, že tato hodnota je pre nemecké hospodárstvo zanedbateľná. Pravdepodobne aj v dôsledku týchto záveroch sa stalo, že o energeticky priemysel nemecký kapitál nemal záujem, pretože ho považoval za nerentabilný.²⁵⁷

V októbri 1941 začína však pracovať **Oddelenie pre výskum vodných síl Slovenska** pod vedením *Ing. Rudolfa Truchlíka*. Činnosť oddelenia sa najprv zamerala na vypracovanie štúdií, spracovanie technických, finančných možnosti a rôznych hydrologických dát. *Ing. Rudolfovi Truchlíkovi* sa dostáva do rúk štúdia prof. *F. Ludina*. Na jej základe sa rozhodne spracovať hydroenergetický potenciál slovenských riek nezávisle od Ludinovej štúdie. Do úvahy však berie rieky so všetkými prítokmi. Tak dospel k viac ako dvojnásobným hodnotám ako *Ludin*. Stredný hydraulický tok určil na 1 040 000 kW. Odhadovanú celoročnú výrobu elektrickej energie stanovil na 7 miliárd kWh. V liste *Ľ. J. Stykovi* upozorňuje, že „ *váha zo zverejnením týchto údajov, pretože by mohli byť zaujímavé pre nacistov*“. Údaje ešte spresnili *Truchlíkov* spolupracovníci *A. Zimmerman* a *L. Reiss*.²⁵⁸

255 Tamže.

256 ŠOBA BA, EZ, f. ÚKVES, k. 4, Správa projekčnej kancelárie pre hydrocentrály.

257 ŠOBA BA, EZ, f. ZSE, k. 23, štúdia prof. *Ludina*. VÁVRA, Ján. *Dnešný stav elektrizácie Slovenska a jej vývin*. SES, Bratislava, 1944, štúdia.

258 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), list *Truchlíka Stykovi*, z dňa 12. septembra 1942. VÁVRA, Ján. *Dnešný stav elektrizácie Slovenska a jej vývin*. SES, Bratislava, 1944, štúdia.

Tabuľka č.8 Stredný hydraulický výkon 1942:²⁵⁹

VODNÝ TOK	LUDIN	TRUHLÍK
	kW	kW
Váh a prítoky	320 300	580 000
Hron	81 500	150 000
Nitra	7800	10 000
Morava	Neuvádza	25 000
Poprad, Hornád, Torysa	44 800	200 000
Dunajec	20 000	20 000
Ostatné rieky	25 600	55 000
SPOLU	500 000	1 040 000

Na oddelení pracovalo od začiatku sedem odborníkov na hydroenergetiku. Zaujímavosťou je, že piati zo siedmich pracovníkov boli Židia. Vedúci oddelenia *Ing. Rudolf Truchlík* bez ohľadu na tvrdé protizidovské opatrenia prijal ďalších desať židovských zamestnancov. V roku 1943 ich bolo pätnásť. Na každom zasadaní správnej rady musel tieto svoje kroky obhajovať. O tomto probléme rokovalo aj rezortné ministerstvo, ktoré uznalo, že vzhľadom na budúci vývoj hydroenergetiky na Slovensku musí akceptovať pre nedostatok odborníkov v tejto oblasti aj neáričov. Z činnosti tohto oddelenia bola najvýznamnejšia štúdia *Ing. A. Zimmermanna a Ing. L. Reissa : Využitia vodných síl na Slovensku*, ktorá ukázala, že energia získaná z uhlia môže pokryť budúce potreby výroby elektrickej energie iba v rozsahu 14 %. Aj na základe toho už v prvých legislatívnych normách o podpore sústavnej elektrifikácie štátu sa začal klásť doraz na výstavbu hydroelektrární. V predpokladaných 144 Vodných elektrárňach sa počítalo s výrobou 7, 05 miliárd kWh elektrickej energie a s inštalovaným výkonom 2456 MW za predpokladu výstavby akumulčných nádrží. Bolo dopodrobna zmapovaných vyše 30000 km² povodia a rozanalyzovaných 85 lokalít vhodných na výstavbu hydroelektrární. Zo sumárnymi výsledkami týchto štúdií a výskumných prác bola oboznámená aj širšia technická verejnosť na III. Zhromaždení SESu v máji 1943.²⁶⁰

Po roku 1945 bol výskum hydroenergetickej problematiky a pracovisko tohto výskumu pri SE úč. spol. označované ako „Bratislavské pracovisko energetiky“. V kooperácii tohto výskumu so Slovenskou vysokou školou technickou prednášalo veľa osobnosti z energetiky, ktorý sa špecializovali na hydroenergetiku /*F.Šujanský, G.Polónyi, L.Krčméry, L.Reiss, Ľ.Vávra, R. Truchlík* atď./²⁶¹

XI.6.a Technické parametre najvýznamnejších vodných elektrární

Hydroenergetika využívala z hľadiska konštrukcie rôzne druhy vodných turbín. Najdlhšie využívaný typ turbíny v hydrocentrálach Slovenska bola *Francisova turbína*, ktorá prešla naj-

259 VÁVRA, Ján. *Dnešný stav elektrifikácie Slovenska a jej vývin*. SES, Bratislava, 1944, štúdia.

260 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1939-1945 (nespracované), Správa z III. Zhromaždenia SESu dňa 12.mája 1943.

261 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1939-1945 (nespracované), Správa z mimoriadneho valného zhromaždenia valného zhromaždenia z dňa 5.10.1945.

zložitejším konštrukčným vývojom. Bola konštruovaná na stredné spády vody z výšky 1,5 – 5 metrov. Na vysoké spády vôd až do 900 metrov sa využívala *Peltonova turbína*. U nás sa skoro vôbec nevyužívala, pretože sme nedisponovali takýmito riekami. Krajiny, ktorých toky mali veľké spády získali prostredníctvom Peltonovej turbíny veľmi rýchlo ohromné zdroje elektrickej energie. Medzi inými to boli USA, Švajčiarsko, Taliansko, Rakúsko a Škandinávské štáty. Veľké množstvo krajín však malo vodný energetický potenciál ukrytý v riekach s malým spádom veľkým, navyše často sa meniacim množstvom vody. Bol to aj náš prípad. Na tieto toky sa využívala *Kaplanova turbína*, ktorú u nás mala väčšina vodných elektrární.²⁶²

XI.6.b Vážska kaskáda

Povodie Váhu zaberá približne 22 % plochy Slovenska a 47 % hydro-technického potenciálu Slovenska. Rieka Váh je našou najvýznamnejšou riekou, i keď hlavný tok Váhu má o niečo menej výrazné spády než prítoky, ale jeho prítoky sú najmä v strednom a dolnom úseku koncentrované a poskytujú možnosť výstavby vodného diela väčších výkonov. Vzhľadom na konfiguráciu terénu, štrkonosnosť rieky, zastavanosť údolí, komunikácie, ako aj pre geologické pomery boli na Váhu stavané väčšinou kanálové stupne. Najstaršie zámery energetického využitia Váhu sú z roku 1918. Po vzniku ČSR prebiehali prípravne a projektové práce vedené Ministerstvom verejných prác v Prahe, Referátom verejných prác v Bratislave. Práce vyvrcholili vypracovaním generálneho plánu výstavby, splavenia a využitia vodnej sily Váhu v roku 1930. Cieľom projektu boli základy systematickej industrializácie Slovenska a prvá výstavba hydrocentrál sa mala začať na strednom toku Váhu.²⁶³

Podľa generálneho plánu výstavby z roku 1930 v rokoch 1932-1936 bola postavená len Vodná elektráreň Ladce²⁶⁴, jej inštalovaný výkon v roku 1939 bol 15 MW s priemernou ročnou výrobou 65 GWh. Niekoľko krát boli aj pozastavené práce na tomto vodnom diele kvôli rozsiahlym povodniam v júli a októbri 1935, tieto spôsobili aj dosť veľké škody. Tato stavba mala ja značný sociálne -ekonomický podtext, keďže sa realizovala v dosť nepriaznivom hospodárskom vývoji našej republiky. Percentuálne v tom období bola jedna z najvyšších nezamestnanosti. Priamo na vodnom diele bolo v čase vrcholenia stavebných prác zamestnaných viac ako 2500 robotníkov, 950 našlo zamestnanie nepriamo u dodávateľov, ďalším viac ako 2000 v spracovateľskom priemysle surovín a v doprave. Veľká časť stavby sa vykonávala len ručné. Využívalo sa pri diele 30 úzkokoľajných lokomotív vyše 800 vozňov, 9 bagrov ako aj ďalšie množstvo mechanizmov. V roku 1939 sa začali pripraví na výstavbu VE Ilava mala rovnaký výkon ako Ladce, v roku 1941 Dubnica nad Váhom bola dokončená v rámci dvojročného plánu v roku 1948 s inštalovaným výkonom 15 MW a priemernou ročnou výrobou 75

262 HALLON, Ludovít. Vývoj energetickej základne Slovenska do roku 1938.(dizertačná práca). Bratislava: SAV,1991, s. 11-28.

263 KOMORA, Ján. , ref. 172, s. 20-21.

264 Vodné dielo Ladce, bolo v čase svoje výstavby pod správou SESzS, ktoré sa stály aj nájomcom. Hlavný investor bol štát. SESzS uplatnili tvrdú tarifnú politiku, na podnet generálneho riaditeľa Ing. Františka Reicha určili výrobnú cenu 13,5 haliera /kWh. Čo bolo na tu dobu extrémne vysoká cena, keďže priemer na cena u tepelných elektrární sa pohybovala aj napriek vyšším nákladom len okolo 7 hal./kWh. Samozrejme štát na takéto podmienky nechcel pristúpiť. Spávanie SESzS bolo pochopiteľné chceli čím skôr získať investície späť, počas štyroch rokoch výstavby tieto predstavovali až 50 % ročného rozpočtu celej spoločnosti. Rokovania nedošli k žiadnemu záveru. Tak sa stalo, že štát zriadil Štátnu prevádzkovú správu, ktorá spravovala VD až do konca vojny.

GWh, roku 1941 Oravská priehrada, ktorého Ústie –Orava v roku 1950 dodávalo 35 GWh, pri inštalovanom výkone 30 MW. Roku 1943 sa začala výstavba VE Trenčín –Piešťany s troma stupňami pri Kostolnej, Novom Meste nad Váhom a Hornej Strede, ktorá bola dokončená v roku 1952 pri vstupnom výkone 60 MW celkový výkon týchto troch stupňoch bol až 240 GWh/ročne. Rozvoj hydroergetiky po roku 1939 je podmienený hlavne nedostatkom palív pre kalorické elektrárne súvisiacim so stratou dodávok uhlia z Čiech a Moravy.²⁶⁵

Povojnová výstavba Vážskej kaskády bola charakterizovaná obnovou čiastočne poškodennej VD Ladce, najmä jej hate. Roku 1946 sa začala sa intenzívna výstavba VD Ilava Dubnica nad Váhom, Oravská priehrada ich inštalovaný výkon mal byť 54 MW a priemerná ročná výroba 160 GWh. Prípravy sa začali v roku 1948 aj na výstavbu VE Krpelany –Sučany –Lipovec, avšak výstavba sa začala realizovať až v roku 1957.²⁶⁶

XI.6.c Vodné elektrárne na Starohorskom Potoku

Kaskáda Jelenec a Staré hory bola na Starohorskom Potoku vybudovaná v rokoch 1923-25. Pôvodne sa plánovalo s výstavbou aj tretieho stupňa stavba však nebola realizovaná.

Pre prvý stupeň je vybudovaná nádrž Motyčky, ktorá zbiera vodu z okolitých prameňov a potokov. Z nádrže je vyvedená tlaková štôlna dlhá 1233,5 m ukončená vo vyrovnávacej komore o priemere 9,1 m a výšky 16,5 m. Z nej pokračuje oceľové tlakové potrubie o priemere 900 mm v sklone 70 stupňov s dĺžkou 185 m, ukončené na turbínach VE Jelenec. VE mali dve Francisove turbíny s výkonom 450 a 700 kW, výkon generátorov bol 400 a 820 kVA. V rokoch 1939-1943 bol na inštalovaný tretí prečerpávací agregát, vertikálneho prevedenia. Výstavba a inštalácia tretieho agregátu bola dosť zložitá, do prevádzky bol uvedený až v roku 1948. Hneď následne nastala havária na tomto agregáte. Uzatvárací ventil na čerpadle a následným tlakom sa roztrhlo privádzacie potrubie. Unikajúca voda strhla asi 1000 m³ zeminy a zavalila celú strojovňu elektrárne. Po následnej oprave tretí agregát bol používaný len krátku dobu a následne bol odstavený. Výtok vody z Vodnej elektrárne Jelenec je zavedený do akumuláčnej nádrže o objeme 33000 m³.

Vodná elektrárň Staré hory ma dve Francisove turbíny s výkonom 350 kW a 635 kW. Odpad z elektrárne je zavedený do Starohorského potoka otvoreným kanálom. Vodné elektrárne na Starohorskom potoku sú kultúrnou technickou pamiatkou pre jedinečné prevedenie a originalitu technologického vybavenia elektrárni.²⁶⁷

XI.6.d Kaskáda vodných elektrární pri Kremnici

Kremnické kaskády boli vybudované na Turčekovskom potoku, ktorý už v 15. stor. umožňoval ťažiarom a eráru v kremnickom rudnom revíri udržiavať v prevádzke čerpacie zariadenia a stupy na vodný pohon. V roku 1894 pri ústi Novej doliny bola vybudovaná Vodná elektrárň s Girardovou turbínou o výkone 150 KS pre elektrické pohony šachty Ludovika.

265 KOMORA, Ján., ref. 172, s. 20-21, Pozri bližšie HALLON, Ľudovít. K začiatkom výstavby vážskej kaskády. In: Vlastivedný zborník Považia. Žilina: Považské múzeum, 1991, č.16.

266 SLÁDEK, Vojtech. Elektrárnenstvo. ref. 65, s. 148-149. Stručný prehľad, ref.165, s. 14.

267 KOMORA, Ján., ref. 172, s. 22, SLÁDEK, Vojtech. Elektrárnenstvo. ref. 65, s. 162

V tridsiatych rokoch 20.stor. sa postupne rekonštruoval starý Turčekovský vodovod. Na konci vodovodu bola vybudovaná akumulačná nádrž Piargy s objemom 22600 m³. Z nej vedie tlakové potrubie na Vodnú elektrárňu Kremnica I s dvoma Francisovými turbínami s výkonom 477 a 1228 kW. Elektrárňu bola daná do prevádzky v roku 1941. Odpad s vodnej elektrárni je odvádzaný do nádrže Revolva o objeme 32600 m³. Z nej je vyvedené tlakové potrubie do VE Kremnica II, s dvoma Peltonovými turbínami s výkonom 800 a 400 kW. Druhy stupeň bol uvedený do prevádzky v roku 1937. VE Kremnica III bola naprojektovaná jej výkon mal byť 400 kW, ale projekt sa nezrealizoval. Pre Kremnicu IV bol projekt pripravený už v roku 1913. Dostavba VE bola v dôsledku vojny dokončená až 1923. V elektrárni boli nainštalované tri Peltonove turbíny s súhrnným výkonom 3885 kW. Pre odpad vody z elektrárne bola použitá Dedičná štôľňa, ktorá bola budovaná niekoľkými generáciami baníkov, preto dedičná.²⁶⁸

XI.6.e Vodná elektrárne Dobšiná

V roku 1935 vznikol prvý návrh využitia vodnej energie toku Hnilca. Voda z nádrže v Palmanskej Maši prevedená vodnou štôľňou a tlakovým potrubím mala sa využiť vo dvoch stupňoch VE. Projekt z roku 1944 navrhoval nádrž v Palmanskej maši s objemom 1,7 mil. m³ a spádom 330 metrov. Na tom to projekte sa začalo pracovať, ale prechodom frontu sa výstavba zastavila. Tá začala až po vojne, ale na základe novovypracovaného projektu z roku 1946 s konečným návrhom vybudovať akumulačnú nádrž v Palmanskej Maši až s objemom 11 mil. m³ a spádom 277 m. S prácami sa začalo začiatkom roku 1948. Boli nainštalované dve Francisove turbíny. Výstavbu elektrárne ukončili v roku 1949. Jej vstupný výkon bol 20 MW a ročná výroba elektrickej energie 35 GWh.²⁶⁹

XI.6.f Kaskáda vodných elektrární pri Nitre

Pôvodným návrhom, ktorý vypracovalo Oddelenie vodných síl v roku 1944, bolo vybudovať na toku Nitra 22 VE s celkovým výkonom 60 MW s ročnou výrobou 170 GWh. Od tohto projektu sa upustilo predovšetkým k vôli malému hydroenergetickému potencionálnu toku rieky Nitra. V roku 1946 boli vypracované projekčné práce na výstavbu ôsmich malých elektrární s výkonom 9,5 MW a ročnou výrobou 50 GWh. V roku 1949 boli s toho realizované len dve stavby VE Nitra mala betónovú nadrž s obsahom 0,59 mil. m³. V zariadení mala inštalované dve Kaplanove turbíny s celkovým výkonom 0,75 MW a priemernou ročnou výrobou elektrickej energie 0.4 GWh. Také isté parametre mala VE Jelšovce , elektrickú energiu však vyrábala len jeden Kaplanova turbína , ktorá však mala výkon 1,4 MW a ročnú výrobu 0,4 GWh.²⁷⁰

268 SLÁDEK, Vojtech. Elektrárnenstvo. ref. 65, s. 163. Stručný prehľad, ref.165, s. 14.

269 Tamže, s.159, KOMORA, Ján., ref. 172, s. 22,

270 SLÁDEK, Vojtech. Elektrárnenstvo. ref. 65, s. 162-163. Stručný prehľad, ref.165, s. 14.

XI.7. Tepelné elektrárne

XI.7.a Tepelná elektrárne Handlová

Handlovská elektrárneň patrila k najstarším a najvýkonnejším tepelným elektrárňam na Slovensku. V roku 1908 Šalgotárjanska a Tatabánska spoločnosť začala s ťažbou uhlia v Handlovej. 1. júla 1909 bola založená Západouhorská kamenouhoľná účastinná spoločnosť. Popri výstavbe povrchových banských objektov došlo k výstavbe elektrárne v rokoch 1911-1913. Postavené boli dva turbogenerátory po 500 kW s dvoma kotlami „Garbe“ o tlaku 1,2 MPa, 300°C, výkon 5t/h. Pri elektrárni bola postavená kompresorovňa pre banské účely s dvoma kompresormi po 3000 m³/h, poháňané parnými strojmi, pre ktoré bol postavený ďalší kotol „Garbe“. Posledný kotol Garbe bol postavený v roku 1920. Počas prvej ČSR prešli Handlovské bane do majetku Spolku pre chemickú a hutnú výrobu pod názvom Handlovské uhoľné bane.²⁷¹

K podstatnému rozšíreniu závodu došlo v roku 1926 montážou tretieho turbogenerátora o výkone 3 MW s modernou Parsonsovou parnou turbínou s výtlačkom 1,2 MPa a chladiacou vežou. Postavený bol ďalší kotol Hanomag o výkone 15t/h. V roku 1929 sa zvýšil výkon elektrárne na 6 MW a bol pridaný kotol Babcock-Wilcox výkonom 22t/h už s modernou reguláciou spaľovania systému „Askánia“. Generátory dodala ČKD Praha. V rokoch 1938-1941 sa najvýraznejšie zvýšil výkon elektrárne. Bola vykonaná prestavba hlavnej výrobnjej budovy, postavené tri moderné parné kotly s práškovým spaľovaním po 50 t/h, 3,8 MPa a 450°C. Kotly Hanomag a Babcock-Wilcox boli zrekonštruované. V strojojni boli inštalované dva turbogenerátory po 20 MVA s parnými kondenzačnými turbínami s tlakom 3,5MPa a 425°C. Chladiaci systém bol doplnený dvoma betónovými chladiacimi vežami s výkonom 6000 m³/h a 4100 m³/h.²⁷²

Elektrárneň v roku 1945, v rámci znárodnenia, prešla do správy Slovenských elektrární, ktoré doplnili elektrárneň o mechanické odlučovače popolčeka, lanovú dráhu na odvoz škvary a mechanické odskrutkovanie.²⁷³

XI.7.b Tepelná elektrárne Krompachy

Najmodernejšou tepelnou elektrárňou na území Slovenska v nami sledovaným období rokov 1938-1948 bola elektrárneň v Krompachoch.

Rozhodnutím Ministerstva dopravy a verejných prác, na základe verejnej súťaže, poverili vypracovaním projektu firmu *Ing F. Wiesnera* v Chrudimi. Pri projekte bola požiadavka pripojenia elektrárne na 100 kV vedenie Podbrezová –Krompachy a možnosť spaľovania čierneho aj hnedého uhlia. Ministerstvo verejných prác stanovilo investičné náklady s limitom 22 mil. Kčs, z toho technologická časť bola ohodnotená na 14 mil. Kčs.²⁷⁴

271 Tamže, s.183.

272 Tamže.

273 Tamže. Stručný prehľad, ref.165, s. 18.

274 PA VSE KE, f. Dokumentácia pred rokom 1929 (nespracované), Požiadavky MDa VP pri výstavbe tepelnej elektrárne Krompachy

Práce na výstavbe sa začali 1.septembra 1937. Na výstavbe participovali ČKD Praha, Škoda Plzeň, Siemens, Prvá Brnenská strojárň, Křížík a stavebnú časť realizovala fa Ing. Hugo Kaboš Košice.²⁷⁵

Technológia pozostávala z dvoch kusou strmotrubkových kotlov o výkone 30 t/h, tlaku 4 MPa, 425°C, dodali ich ČKD Praha. Dvoch parných kondenzačných turbín s výkonom 6 MW, tlakom 3,7 MPa, 425°C, hltnosť 30 t/h, výstupný tlak 0,0055 MPa dodávateľom bol Škoda Plzeň, ktorá zároveň dodala aj dva generátory s výkonom 7500 kVA.

Zdrojom vody na chladenie bola rieka Hornád a vlastná studňa. Chladenie bolo priečne. Skládka uhlia v elektrárni mala kapacitu až 15 000 ton. Zo začiatku pre zásobovanie postačoval len jeden blok. V elektrárni bolo spaľované hnedé uhlie s výhrevnosťou 5000 kcal/kg a len 9 % čierneho uhlia s výhrevnosťou 6300 kcal so spotrebou asi 1,1 kg uhlia na / kWh. Elektrárň sa nepodarilo počas vojny pripojiť na 100 kV vedenie Podbrezová –Krompachy. Napojenie sa realizovalo až v máji 1949. Po vojne sa pristúpilo k výstavbe tretieho bloku. S nainštalovaným strmotrubkovým kotlom s tavnou komorou, s tlakom 4 MPa, 450 °C, výkonom 100 t/h. Parná kondenzačná turbína o výkone 20 MW mala hltnosť 86 t/h. Generátor s výkonom 25 MVA, všetky zariadenia dodala ČKD Praha.²⁷⁶

Rozšírená bola uhoľná skládka, vodné hospodárstvo pre chladiacu vodu a rozvodňa 100 kV. Tretí blok však bol spustený až v januári 1951.²⁷⁷

XI.7.c Mestská elektrárne Bratislava II

V roku 1917 postavila firma Dynamit Nobel na barinatom teréne mimo územia závodu svoju závodnú elektrárň číslo 3. Pozostávala zo šiestich roštových kotlov po 12 t/h a dvoch turbogenerátorov, ktoré mali celkový výkon 3,2 MW, 5250 V. Pre úplnosť treba uviesť, že firma Dynamit Nobel postavila celkove štyri elektrárne.²⁷⁸

Keď v roku 1921 podpísala firma s Mestskou elektrárňou zmluvu o dodávke elektriny pre mesto, premiestnila jednu parnú turbínu s výkonom 1 MW zo svojej elektrárne číslo 1 do elektrárne číslo 3. Tá následne prešla kúpou v roku 1928 do majetku Mestských elektrárni. V roku 1935 Mestské elektrárne vymenili dva staré kotly za nové typu Wiesner po 40t/h. Tak isto aj turbogenerátor s výkonom 1 MW bol vymenený za turbogenerátor s výkonom 8 MW. V roku 1937 bol postavený taký istý turbogenerátor s rovnakým výkonom 8 MW. Čiže v roku 1938 mala k dispozícii tieto dva turbogenerátory, ktoré boli v elektrárni číslo 2 na Vajnorskej ulici. V elektrárni číslo 1 na Čulenovej ulici mala k dispozícii výkon 1,5 MW z piatich diesellových strojov, ktoré však vyrábali jednosmerný prúd. Hneď po vojne v roku 1946 pribudol ďalší kotol číslo 4 s hltnosťou 45t/h a v roku 1948 turbogenerátor s výkonom 16 MW. Tieto práce zabezpečovali už Slovenské elektrárne, pretože Mestská elektrárň v roku 1946 bola znárodnená. Od roku 1948 sa závod začal modernizovať pribudol kotol číslo 3 s hltnosťou 90 t/h, protitlakový stroj 4,5 MW a výmenníková stanica „Cliqua“ s výkonom 57 Gcal/h,

275 Tamže. Pozri posudok Dr. Ing. K. Böhma ohľadne vybudovania parnej elektrárne v Krompachoch.

276 SLÁDEK, Vojtech. Elektrárnenstvo. ref. 65, s. 187-188.

277 Tamže. Stručný prehľad, ref.165, s. 18.

278 Tamže, s.184.

t.j. 240 GJ/h na dodavku tepla pre Závod mieru. Tým boli urobené základy pre teplárenskú prevádzku.²⁷⁹

XI.7.d Tepelná elektrárne Komárno

Štátnu elektrárňu v Komárne postavili v rokoch 1923-1926 v objektoch bývalej muničnej továrne (K. u. K. Munitionslaboratorium). Mala dva dieselové motory s výkonom 2x400 KS, ktoré poháňali jednosmerné dynamá 160 V. Po prvej svetovej vojne dodávali elektrickú energiu na osvetlenie vojenskej nemocnice, hotela Centrál a dôstojníckeho pavilónu. To sa však neskôr zmenilo. Hlavnou úlohou bolo zásobovanie nového prístavu na Dunaji. Elektrárňu v roku 1926 spustila prevádzku s dvoma novými turbogenerátormi 400 a 800 kW. V roku 1927 si tuto elektrárňu prenajali JSE a zabezpečovali jej prevádzku. Hneď na to vymenili v dieselovej centrále dynamo za alternátory 5250 V a 380 kVA. V roku 1930 pribudol tretí turbogenerátor s výkonom 2 MW. Začiatkom roku 1938 vymenili slabší 400 kW turbogenerátor za silnejší s výkonom 1,4 MW. To boli posledne technické zmeny na elektrárni pred tým ako rozhodnutím Viedenskej arbitráže celá elektrárňu pripadla Maďarsku. Po vojne prešla pod správu SE, maďarská strana žiadne technické zmeny na tejto elektrárni neurobila.²⁸⁰

XI.7.e Mestská elektrárne Košice

S výstavbou elektrárne začal plynárenský mestský podnik založený už v roku 1870. Z dôvodov konkurenčných síl si obstaral od mesta koncesiu aj na elektrifikáciu mesta, s ktorou začal v roku 1895 na nátlak obyvateľov mesta.²⁸¹

V elektrárni umiestnenej na mieste stredného mlyna, na mlynskom náhone, inštalovali vodnú turbínu s dvoma generátormi po 80 kW a parný stroj o výkone 92 kW. Zo začiatku elektrické osvetlenie bolo drahšie ako plynové, napriek tomu konzum rástol.

V roku 1900 prevzala neefektívnu elektrárňu a plynárňu Ústredná plynárenská a elektrárenská spoločnosť v Budapešti a elektrárňu modernizovala novými generátormi na celkový výkon 1750 kVA. Od roku 1914 zásobovala elektrárňu mestskú železnicu. K tomu inštalovala tri motorgenerátory a akubateriu.²⁸²

Prvá parná turbína o výkone 1500 kVA bola inštalovaná v roku 1922. Úplná prestavba na striedavý prúd skončila v roku 1930, keď bol nainštalovaný a začal pracovať parný turboagregát o výkone 5000 kW. Tieto technické parametre sa cez vojnu nemenili. Elektrárňu v roku 1938 na základe Viedenskej arbitráže prešla pod správu maďarských organov. Tieto len využívali jej výrobu na predaj elektrickej energie a nerobili v nej žiadne technické zmeny. V roku 1946 bola znárodnená.²⁸³

279 Tamže, s.185, ŠOBA BA, EZ, f. ME, k. 6, Zápisnice zo zasadania výkonného výboru.

280 ŠOBA BA, EZ, f. KEZ, k. 8, Technické parametre elektrárne, Főkönyvi gyűjtőnapló- Zberný denník 1939-1949. SLÁDEK, Vojtech. Elektrárnenstvo. ref. 65, s. 186.

281 PA VSE KE, f. Dokumentácia pred rokom 1929, Kronika mesta Košice. SLÁDEK, Vojtech. Elektrárnenstvo. ref. 65, s. 184.

282 SLÁDEK, Vojtech. Elektrárnenstvo. ref. 65, s. 184.

283 Tamže.

XI.7.e Tepelná elektrárne Trnava

V Trnave postavili v roku 1916 kondenzačnú elektrárň ako závodnú výrobnú pre firmu Banské a hutnícke závody Filipa Coburga, účtovná spoločnosť. Zariadenie v tom čase tvorili tri kotly Steinmüller, každý s výkonom 10 t/h, a tlakom 1,4 MPa a dve kondenzačné turbíny po 2 MW.²⁸⁴

V roku 1925 si ju Západoslovenské elektrárne prenajali na 15 rokov a v roku 1935 odkúpili tepelnú elektrárň s právom na jej rozšírenie. V roku 1927 postavili kotol č.3 s hlnosťou 14 t/h o v roku 1930 kotol č.4 s hlnosťou 30 t/h. Firma Wiesner v roku 1932 dala do prevádzky kotol č.1 s hlnosťou 25t/h a hneď na to na základe objednávky Škodové závody postavili kotol č. 2 s tavnou komorou na 50/55 t/h.. V strojovni od roku 1923 pracoval turbogenerátor 3 s výkonom 4,6 MW v roku pribudol ďalší Tg 4 s výkonom 7,5 MW. Po čas druhej svetovej vojny trnavská elektrárň ako jedná s prvých bola pripojená na 110 kV vedenie. V rámci tejto udalosti bol nainštalovaný tretí turbogenerátor BBC s výkonom 8 MW. Počas vojnových rokov výkon vzrástol na 17 MW.²⁸⁵ Išlo o najvýkonnejšiu elektrárň v predmetnom období.

XI.7.f Tepelná elektrárne Modrý Kameň

V okrese Veľký Krtíš po druhej svetovej vojne sa začala ťažba menejhodnotného hnedého uhlia o výhrevnosti okolo 11 GJ/t. Pre jeho využívanie sa v mieste ťažby začalo s výstavbou kondenzačnej elektrárne o výkone 2x10 MW pod názvom Elektrárň Modrý Kameň. Pre overenie možnosti spaľovania miestneho uhlia postavili v rokoch 1948-1949 pokusnú kondenzačnú elektrárň.²⁸⁶

V elektrárni boli inštalované dva kotly po 10 t/h o tlaku 1,5 MPa demontované z elektrárne Krompachy. Turbína s výkonom 1,6 MW zn. Siemens bola prevezená z Elektrárne Bratislava II. Spaľovanie napriek spaľovaniu na roštoch bolo problematické. Nedosahoval sa menovitý výkon kotlov , rošty bolo treba prehrabávať, čo si vyžadovalo zvýšenú obsluhu. Dosahovala sa nízka účinnosť. Výkon dosahoval len necelých 1,2 MW. Výroba dosahovala 8936 MWh na dodavku išlo 7634 MWh a na vlastnú spotrebu 1302 MWh. Bolo to vysoké číslo, až 14,6 % z vyrobenej energie išlo na prevádzku elektrárne, pri mernej spotrebe paliva 42,6 GJ/ MWh. Pre nízku účinnosť elektrárň fungovala len 14 rokov a následné bola odstavená.²⁸⁷

284 Tamže, s.187

285 Tamže. Stručný prehľad, ref.165, s. 18.

286 Tamže, s.188.

287 Tamže.

XII. Ceny elektrickej energie

Ceny za elektrickú energiu sa v rôznych častiach republiky líšili. Od začiatkoch elektrifikácie dodávatelia rozlišovali tri druhy taríf cien na pohon elektrických motorov, kúrenie a svetlo V rokoch 1921-23 keď ČSR prežívala prvú hospodársku krízu sa napr. platilo v ZSE oblasti 6 Kč/kWh za svetlo 4 Kč/kWh za pohon v polovici 20.rokov stúpili tieto ceny až na 11 za svetlo a 6 za pohon. Zo slovenských všeužitkových elektrární počas celého medzivojnového obdobia najvyššie ceny boli na VSE a najnižšie ZSE. V rokoch 1930-33 počas druhej hospodárskej krízy ceny poklesli v priemere na 3,30 Kč/kWh pri svietení. Vychádzalo že celkove náklady na osvetlenie 3-izboveho bytu plynom boli o 100 % petrolejom dokonca až o 500 % drahšie ako pri osvetlení elektrickou energiou. Do roku 1938 cena za kWh klesala a dosiahla priemernú úroveň 2,60 Kč, ktorá sa udržala až do vzniku SE v roku 1942.²⁸⁸

Tabuľka č.9 Ceny elektrickej energie z roku 1938:²⁸⁹

Spoločnosť	Kč/kWh		
	svetlo	pohon	kúrenie
VSE Košice	3,71	2,17	0,52
SSE Banská Bystrica	3,09	1,96	1,13
ZSE Bratislava	3,61	2,06	1,16
ĽSE Komárno	3,91	2,06	0,72
PE Užhorod	4,32	2,58	1,34
MSE Ostrava	2,90	1,55	0,60
ZČE Plzeň	3,00	1,77	0,89
ZME Brno	2,79	1,26	0,64
EP Praha	2,20	1,23	0,50

Počas existencie slovenského štátu cena elektriny výraznejšie nekolísala. Priemer bol okolo 3 Ks/kWh až 3,60 Ks/kWh. Čo sa týka väčších miest na prvom mieste bolo Banská Bystrica, ktorá využívala lacné zdroje vodnej energie ceny tam boli o 35 % nižšie ako v Bratislave a o 70 % nižšie ako v Košiciach. V roku 1938 bola spotreba elektrickej energie v domácnosti na jedného obyvateľa 10 kWh.²⁹⁰

Dôležitým faktorom pri cenotvorbe bolo aj to, či elektráreň patri medzi všeužitkové podniky, alebo nie. Vo všeobecnosti ceny všeužitkových elektrárenských podnikov, boli aj dôsledku štátnych záruk o niečo nižšie, ako ceny nevšeužitkových elektrárenských podnikov, ale nie vždy to bolo pravidlom. Na prahu štvrtej dekády 20.storočia u nás mala najprepracovanejší cenník Mestská elektráreň v Bratislave. V podstate, až do roku 1945, keď pripadla

288 ŠOBA BA, EZ, f. ZE, k. 1, Výročné správy 1923, KONČEK, Dušan- NOVOTNÝ, Ján. ref. 90, s. 34, s. 51.

289 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1929-1945 (nespracované), Ceny el. energie rok 1938- vypracované technickou komisiou VSE.

290 SLÁDEK, Vojtech. Elektrárrenstvo. ref. 65, s. 318-321.

SE mala pozíciu nevšeužitočného elektrárenského podniku. Vzдорovanie akejkoľvek fúzie najprv zo ZSE a neskôr z SE, spôsobovali inonárodný investori hlavne nemeckej a maďarskej národnosti, ktorí stali v pozadí podniku. Tento faktor pôsobil aj na prijímanie odborných zamestnancov, ktorých bolo slovenskej národnosti minimum. Národnostný problém sa preniesol aj do cenotvorby

Dôležitý je aj fakt, že Mestská elektráreň v Bratislave stanovila až o 100% vyššie ceny pre pristahovalcov, ako pre domácich. Zvyčajne išlo o občanov slovenskej národnosti.

Poskytovala odber elektrickej energie pre maloodberateľov a veľkoodberateľov. Za veľkoodberateľov považovala elektráreň len podniky s najmenším ročným zaručeným odberom aspoň 24 000 kWh na jednom mieste. Cenový sadzobník za elektrinu mala rozdelený do troch skupín. Sadzby za svetlo, pohon a varenie – kúrenie. Cena za svetlo sa pohybovala okolo 2,70 za kWh v roku 1940. Za pohon to bolo v priemere 1,80 za kWh a za varenie – kúrenie 1,50 za kWh. Sadzba záležala od doby odberu v pracovných dňoch v čase od 7:00 do 11:00 a v čase od 14:00 do 21:00 platila vysoká sadzba. Od 21:00 do 7:00 nízka sadzba, ktorá bola až o 2/3 lacnejšia. Výška sadzieb záležala aj od ročnej doby, či išlo o zimné, alebo letné mesiace. Doslova môžeme povedať, že Mestská elektráreň vedela určiť zákazníkom individuálne ceny. Ceny pre veľkoodberateľov boli približné o polovicu nižšie, ako ceny pre maloodberateľov. Nekompromisný boli aj pri neuhradení pohľadávky. Ak odberateľ neuhradil stanovenú čiastku. Bol vyzvaný listom, ak na ten do 7 dni nezareagoval bol automatický odpojený od elektriny.²⁹¹

Zaujímavosťou je cena elektriny pre pracovné židovské tábory v Novákoch, Seredi a Vyhniach. Ministerstvo vnútra malo podpísanú dohodu so Slovenskými elektrárňami tzv. Indexovú a cenovú klauzulu. V prípade pracovného tábora v Seredi bola cena za kWh stanovená na 0,45 Ks. A v prípade pracovného tábora v Novákoch sa cena pohybovala od 0,50 do 0,60. Pracovný tábor vo Vyhniach dokonca ako najmenší platil len 0,30 Ks za kWh. Boli to fixne ceny počas celého trvania pracovných táborov. Ak zoberieme do úvahy priemernú cenu elektrickej energie, ktorá počas rokov 1939-1945 bola 3,30 Ks za kWh, pri spotrebe 450 MWh pre všetky tábory ročne tato strata za nezaplatenú dodanú elektrickú energiu bola pre SE nie nezanedbateľná.²⁹² V apríli 1942 poslali ZSE žiadosť na Ústredný hospodársky úrad, aby všetky elektrárenské podniky boli včas informované o vystahovaní jednotlivých židovských rodín, pretože chcú od nich vymáhať finančné pohľadávky na základe posledného stavu elektromera k dňu deportácie.²⁹³ V apríli 1942 poslali ZSE žiadosť na Ústredný hospodársky úrad, aby všetky elektrárenske podniky boli včas informované o vystahovaní jednotlivých židovských rodín, pretože chcú od nich vymáhať finančné pohľadávky na základe posledného stavu elektromera k dňu deportácie.²⁹⁴

Koncom roka 1944 a začiatkom roku 1945 po prechode frontu, hlavne cez zásobovaciu oblasť Východného Slovenska došlo k zrušeniu všetkých sadzieb pre maloodberateľom. Dôvod bol poškodenie výrobní a vedení a tým pádom bola znemožnená v niektorých čas-

291 ŠOBA BA, EZ, f. ME, k. 6, Elektrizitätstarife bei Niederspannung, städt. Elektrizitätswerk Pressburg
292 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1929-1945 (nespracované), Stanovené ceny pre tábory v Novákoch, Seredi a Vyhniach.

293 PA VSE KE, f. Technická dokumentácia 1929-1945 (nespracované), Stanovené ceny pre tábory v Novákoch a v Seredi.

294 SNA, Ústredný hospodársky úrad 1940-1944, k. 44, Žiadosť o pohľadávky od deportovaných rodín pre elektrárenské podniky.

tiach dodávka elektriny. Elektrina sa dodávala za jednoduchú počítadlovú sadzbu 3,70 Ks/kWh s mesačným obmedzením 10 kWh na svietivosť pre domácnosť a 100 kWh pre elektrické varenie. Odber sa prísne kontroloval a pri prekročení týchto limitov boli maloodberatelia sankcionovaní až päťnásobnou cenou za spotrebu nad stanovený. Toto nariadenie bolo zrušené až dňa 3.októbra 1945 na zasadaní pléna Národnej správy Slovenských elektrární, úč. spoločnosť. Zároveň sa prijalo rozhodnutie, že zníženie špičkového zaťaženia treba dosiahnuť presunom určitých odberov na noc.²⁹⁵

Koncom roku 1945 sa pristúpilo k zavedeniu paušálnych sadziieb pre maloodberatelov. SE vzhľadom na nedostatok elektromerov nemohli niektorým domácnostiam účtovať za skutočný odber v kWh, preto zaviedli paušálne účtovanie podľa odoberaného celkového výkonu spotrebičov v domácnosti. Bolo to však len prechodné opatrenie. Výšky paušálu ukazujú nasledovná tabuľka.

Tabuľka č. 10 Paušálne sadzby pre maloodberatelov rok 1945

<i>Spotreba do</i>	<i>Mesačný paušál v Kčs</i>
50 W	20
70 W	30
90 W	40
110 W	50
150 W	60
180 W	70
220 W	80
260 W	90
300 W	100
340 W	110
380 W	120

Keď maloodberateľ používal vo svojej domácnosti rôzne elektrické prístroje platil vyšší mesačný paušál napr. za rozhlasový prijímač do 60 W to bolo 15,-Kčs, za hladidlo do 600 W 20,-Kčs a za varič do 600 W 40,-Kčs mesačne. Zvláštnosťou je, že v rámci zjednotenia malo-odberateľských sadziieb, boli zavedené v tomto období jednotné cenný pre mlatbu 2,50 Kčs/kWh na území pre celú zásobovaciu oblasť SE. SE to odôvodňovali, že touto formou chcú pomoc zdecimovanému poľnohospodárstvu.²⁹⁶

Tieto sadzby platili až do zavedenia všeobecných sadziieb pre predaj elektriny v drobnom podľa výmeru Povereníctva výživy zo dňa 15. júla 1947. Bola to najprepracovanejšia škála sadziieb za elektrinu.

Všeobecné sadzby boli zamerané hlavne na maloodberatelov delili sa na bytové, ktoré boli jednoduché a dvojité. Pri týchto sadzbách boli poplatky za kWh vypočítavané od výšky príjmu. Čím bol príjem vyšší tým aj sadzba za kWh bola vyššia. Platil sa mesačný paušál,

²⁹⁵ PA VSE KE, f. Vedenie a správa (nespracované), Zápisnica technickej komisie SE z dňa 19.7.1944

²⁹⁶ PA VSE KE, f. Vedenie a správa (nespracované), Zápisnica technickej komisie SE z dňa 29.11.1945

ktorý sa zúčtoval na konci roku. Pri dvojitých sadzbách sa bral do úvahy prvýkrát nočný a denný prúd. Denný prúd trval od 6:00 hod. do 22:00 hod. poplatok za 1 kWh bol 1,20 Kčs. Pri nočnom prúde ktorý sa počítal v čase od 22:00 hod. do 6:00 hod. platba za 1 kWh bola 0,60 Kčs. Takým to spôsobom boli rozdelené aj roľnícke a živnostenské sadzby. U roľníckych sadzieb sa brali do úvahy aj počty motorov na ktoré boli zľavy. Ak roľník nemal elektro-mer vymeriaval sa poplatok od hektára pôdy. Živnostenské sadzby zahrňovali, aj používanie rôznych elektrospotrebičov. Napríklad bol špeciálny paragraf, ktorý previedol používanie horských slnk a röntgenov do kategórie elektromotorov s nižšou sadzbou, aj napriek vyššej spotrebe elektrickej energie. SE dávali zľavy zariadenia, ktoré slúžili takzvanému verejnemu záujmu. Jednalo sa napríklad o vidiecke hasičské stanice. Tieto mali mesačný paušál pri osvetlení 7 Kčs.²⁹⁷

Tieto sadzby elektrickej energie platili jednotné na území celej ČSR len pre maloodberateľov. Pre veľkoobderateľov boli zjednotené na území Slovenska v rámci SE.

297 PODRAZIL, Zdeněk (ed.). *Energetika ve východných Čechách 1911-1996*. Hradec Králové: Retip, 1996, s.18-20. Všeobecné sadzby za elektrickú energiu zo dňa 15. júla 1947.

XIII. Porovnanie vývoja s českými krajinami a so zahraničím

Prvá regionálna elektrifikačná spoločnosť v Čechách vznikla na rozdiel od Slovenska ešte pred prvou svetovou vojnou. Bol to *Svaz hospodárskych družstev pro konsum elektřiny v Hradci Králové* založený Zemským českým správnym výborom v roku 1912. V roku 1938 na území Čiech a Moravy pracovalo dvadsať elektrifikačných spoločností s právom všeužitočnosti. Tieto spoločnosti museli okrem elektrifikácie miest a obcí konkurovať prenikaniu nemeckých elektrifikačných koncernov. Veľmi silne postavenie v Čechách mala nemecká firma AEG – Union, ktorá vlastnila aj niekoľko tepelných elektrární a odmietala akékoľvek ponuky na ich odkúpenie. Počas Protektorátu sa spoločnosti zlúčili do šiestich veľkých národných podnikov z nich štyri v Čechách – *Západočeské elektrárne (ZČE)*, *Stredočeské elektrárne (SČE)*, *Ľuhočeské elektrárne (ĽČE)*, *Východočeské elektrárne (VČE)*; dva na Morave – *Západomoravské elektrárne (ZME)* a *Východomoravské elektrárne (VME)*.²⁹⁸

Za okupácie a v priebehu druhej svetovej vojny elektrifikácia vidieka a obcí v Čechách a na Morave prakticky neexistovala. Pripájali sa obce len u nás. Aj napriek tomu v období 1939 – 1944 v českých krajoch vrátane Sudet výroba elektriny z 4083 GWh na 6230 GWh, čo predstavovalo za päť rokov 52 % nárast, čiže s priemerným ročným trendom 8,8 %. Na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi za to isté obdobie vzrástla výroba z 476 GWh na 574 GWh, to znamenalo nárast len 21 %. Rast u nás bol oveľa nižší jednak preto, že energetická základňa oproti Čechám a Morave bola veľmi malá a určite aj preto, že naša oblasť nemala pre vojnové hospodárstvo „Ríše“ taký význam, ako „Protektorát“. Súviselo to aj s faktom, že v Čechách a na Morave podiel závodných elektrární na elektrifikácii bol v roku 1939 63 % na konci roku 1944 to už bolo 58,7 %. Hlavným nositeľom elektrifikácie sa začali stavať verejné elektrárne. U nás tento stav bol opačný stále dominovali závodné elektrárne, ktoré len obmedzene mohli zvyšovať svoje kapacity.²⁹⁹

Z hľadiska rozsahu elektrifikovaného územia, bola situácia v roku 1938 nasledovná (čísla udávajú podiel počtu elektrifikovaných obcí k celkovému počtu obcí a podiel obyvateľstva používajúceho elektrinu k celkovému počtu obyvateľov v ČSR):

	Podiel obcí	Podiel obyvateľstva
Čechy a Morava	70 %	90 %
Slovensko-	23 %	51 %

Vidieť, že koncom tridsiatych rokov bola u nás elektrifikovaná len každá piata obec a polovica obyvateľov oproti Čechám a Morave nemohla aj keby mal záujem využívať elektrickú energiu. Treba dodať, že tak ako u nás aj v Čechách a na Morave bola situácia čo sa týka elektrifikácie miest a obcí značne diferencovaná. Po skončení vojny na konci roku 1945 bolo elektrifikované až 90 % územia Moravy. Najlepšie čo do počtu elektrifikácie obci na tom boli Východomoravské elektrárne (VME). Mali na starosti elektrifikáciu 1650 miest a obcí. Roku

298 Stručný prehľad, ref.165, s. 26.

299 Tamže, *Prúd*, roč. 2, č. 12, december 1946.

1939 bolo z týchto miest a obcí len 68 bez elektriny. Takže oblasť VME bola už na prahu projektorátu elektrifikovaná na 96 %.³⁰⁰ Naproti tomu v južných Čechách bolo elektrifikovaných len 41,5 % miest a obcí, na elektrifikáciu tam čakalo ešte 1423. Podobná oblasť ako južné Čechy bol na Slovensku Východoslovenský kraj, ktorý bol v tomto období elektrifikovaný len na 24 %. Koncom roku 1948 bolo územie Čiech, Moravy a Slovenska elektrifikované na 78 %. V Čechách a na Morave bolo elektrifikovaných 10 012 obcí na Slovensku 1727 obcí.³⁰¹ To sa samozrejme premietalo aj do celkovej výroby elektrickej energie, ktorá bolo značne rozdielna:

Ročná výroba elektrickej energie v roku 1948³⁰²

Slovensko	0,9 mild./kWh
Čechy a Morava	6,5 mild./kWh

Ešte výraznejšie môžeme vidieť rozdiely medzi nami a Čechmi a Moravou na ročnej spotrebe elektrickej energie na obyvateľa³⁰³

	ROK 1938	ROK 1948
Slovensko	115 kWh/obyvateľa	213 kWh/obyvateľa
Čechy a Morava	355 kWh/obyvateľa	550 kWh/obyvateľa

Na porovnanie uvádzame nasledovnú tabuľku: s

Tabuľka č. 11 Spotreba el. energie vo vybraných štátoch v roku 1948³⁰⁴

Štát	Spotreba (kWh/obyvateľ)
Nórsko	3700
Kanada	2700
Švajčiarsko	2000
USA	1600
Belgicko	890
Fínsko	850
Anglicko	830
Nemecko	729
Rakúsko	701
Francúzsko	688
Holandsko	620
Japonsko	600
Taliansko	590
ZSSR	153
Maďarsko	130

300 MIKEŠ, Ján. : Elektrifikácie Československá, ref.71, s. 304.

301 Tamže, s. 28, KUBÍN, Miroslav (ed.). *Žihočeská energetika*. České Budejovice: JIH, 1996, s. 271.

302 PA VSE KE, f. Dokumentácia po roku 1945 (nespracované), zasadnutie technickej komisie z dňa 20.12.1948. KUBÍN, Miroslav. Rozvoj, ref. 177, s. 103-104.

303 V roku 1918 bola na Slovensku spotreba elektrickej energie na obyvateľa 18 kWh.

304 VÁVRA, Ján. Elektrina je zrkadlom vyspelosti národa. In: *Prúd*, roč. 4, č. 12, december 194.

Poľsko	108
Grécko	69
Bulharsko	60
Turecko	16
Čína	14

Slovensko v elektrifikácii bolo vzhľadom na vyspelé európske štáty v roku 1948 evidentne pozadu, určitý náskok malo len nad balkánskymi krajinami. Lídrom v elektrifikácii na Balkáne bola Juhoslávia. Aj napriek tomu ani zďaleka nedosahovala v štatistikách také parametre ako Slovensko. Elektrifikácia Juhoslávie prebiehala výlučne na súkromno-hospodárskom podklade, bez podstatnejšieho plánovania. Veľké územne oblasti neboli elektrifikované. V roku 1940 bola výroba elektrickej energie na obyvateľa 69 kWh v roku 1948 stúpila na 95 kWh. Celý elektrifikačný proces v tomto regióne brzdil malý počet elektrární s vyšším výkonom, ale hlavne absolútne nevybudovaná sieť vedení vysokého napätia. Väčšina vedení dosahoval napätie 6 kV. Pre vyššie napätie bola stanovená hodnota 60 kV. Pre toto napätie boli postavené len krátke úseky v Slovinsku, Bosne a Vojvodine.³⁰⁵

Vývoj elektrifikácie v zahraničí pred druhov svetovou vojnou bol značne diferencovaný. Napríklad :

USA – Celý elektrifikačný proces prebiehal na báze súkromného kapitálu. Deväť z desiatich výkonovo veľkých elektrární boli vlastnili súkromníci, ktorí sa snažili o umiestnenie svojich akcií do rúk konzumentov.

Kanada – Predviedla veľkolepú elektrifikáciu na krajinskom podklade a dosiahla pritom o tretinu lacnejšiu elektrickú energiu ako v USA. Veľká časť elektrární bola krytá súkromným kapitálom. Štátaktívnejšie stupoval do tohto procesu ako v USA. Hlavným motorom elektrifikačného procesu boli hydroelektrárne.

Švajčiarsko – Elektrifikácia bola postavená čisto na využívaní alpských rieka na budovaní malých hydroelektrární na ich tokoch. Celý elektrifikačný proces stál na regionálnej elektrifikácii. Neustále sa zvyšoval počet kantonálnych elektrární a elektrárenských zväzov. Fakticky tam neexistovali elektrárne s vysokými výkonmi.

Francúzsko – Na rozdiel od Švajčiarska štát budoval veľké elektrárne. Pomer medzi hydroelektrárnami a tepelnými elektrárnami bol 50 : 50 %. V širokej odbornej verejnosti tam prevládala názor, že na tomto procese by sa viac mal podieľať súkromný kapitál. Štát však v roku 1939 uvoľnil 600 miliónov frankov na elektrifikáciu vidieka, ktorý v tomto smere veľmi zaostával.

Nemecko – Elektrifikácia bola čisto len štátna s minimom súkromných elektrární. Napr. regióny Sasko, Bavorsko a Bádensko – Würtembersko boli elektrifikované len čisto štátnymi elektrárnami. Pomer je 60 : 40 v prospech hydroelektrární. Štát mal problémy so silným monopolným postavením súkromných spoločností, ktoré vzdorovali štátnym centralizačným snahám

Švédsko – Podobne ako v Nemecku sa na elektrifikácii podieľal len štát, ktorý budoval prevažne štátne hydroelektrárne.

Anglicko – V medzivojnovom období do dovtedy prevažne súkromnej elektrifikácii zasiahol rázne štát, kde zredukoval 800 elektrární na 380, ktoré sa pod dohľadom štátu priamo podieľali na elektrifikovaní miest a obcí. Prevládali tam len čisto tepelné elektrárne.

Rakúsko – Elektrifikácia bola postavená výlučne na hydroelektrárnach, ktorých výstavbu podporoval súkromný aj verejný kapitál. Výsledkom takejto orientácie bola po prvej svetovej vojne strata kladenskej panvy a z toho plynúci nedostatok paliva pre tepelné elektrárne, ktoré v tom čase boli dominantné.³⁰⁶

Asi najmarkantnejšie rozdiely medzi Slovenskom a ostatnými vyspelými európskymi krajinami bolo využívanie vlastného hydroenergetického potenciálu. Už v roku 1943 vypracovalo Oddelenie vodných síl štúdiu podľa ktorej zistilo, že Slovensko na základe svojho vodného potenciálu pri jeho 100 % využití je schopné vyrobiť až 9000 MWh. Pri získaní 104 MWh v danom období to predstavovalo, že z celkového možného potenciálu využijeme necelé 2 %. Svojou geografickou polohou, zásobou vodných síl a nedostatkom uhlia sme boli často krát prirovnávaný k Švajčiarsku, len že tak ako v ostatných aj vtom to ukazovateli sme za nimi riadne zaostávali. V roku 1938 Švajčiari využívali 78 % svojho vodného potenciálu.

Podľa štatistik z roku 1947 najväčšie percento potenciálu využitia vodnej energie vykazovali:

Taliansko	95 %
Švajčiarsko	85 %
Švédsko	66 %
Nórsko	39 %
Nemecko	21 %
Francúzsko	19 %
Slovensko	3,5 %

V tejto štatistike sme boli na úrovni *Turecka*, ktoré využívalo svoj hydropotenciál v rozsahu 3 %.³⁰⁷

306 Stručný prehľad, ref.165, s. 24., *Prúd*, roč. 3, č. 9, september 1947.

307 *Prúd*, roč. 4, č. 1-2, január- február 1948.

XIII. Sociálny rozmer elektrifikácie

XIII.1. Propagácia elektrifikácie medzi obyvateľstvom

Jednou z kľúčových úloh elektrárenských podnikov bola propagácia využitia elektrickej energie v domácnostiach. Spotreba v domácnostiach ostávala aj v elektrifikovaných obciach veľmi nízka. Spravidla sa obmedzovala na osvetlenie. Výdavky na elektrickú energiu tvorili iba zlomok rozpočtu priemernej domácnosti. Potvrďuje to nasledujúca tabuľka s údajmi o percentuálnom zastúpení základných životných potrieb a ďalších výdavkov na finančnom rozpočte priemernej rodiny na začiatku sledovaného obdobia, konkrétne roku 1939.

Tabuľka č. 12 Štruktúra výdavkov slovenských domácností v roku 1939

Oblasť výdavkov	Podiel v %
na potraviny	39 – 50
na obuv, oblečenie	10 – 16
na nájomné	9 – 13
na dane	8 – 10
na kúrenie	6 – 7
na elektrinu	1 – 2

Po vzniku Ústrednej kancelárie všeužitkových elektrárenských spoločností roku 1939 založili v rámci tohto orgánu samostatný Akvizičný odbor, ktorý mal za cieľ organizovať systematickú propagáciu elektrickej energie medzi obyvateľstvom. Okrem propagácie výhod využitia elektrickej energie na rôzne účely mal zabezpečovať predaj a opravy elektrických prístrojov, pričom informoval o spôsobe ich používania v domácnosti. V sledovanom období na elektrické osvetlenie pripadala najväčšia časť spotreby v domácnostiach. Až 90 % domácnosti používalo svetlo len na svietenie, aj to len s malým odberom. V roku 1939 jedna päťčlenná domácnosť na Slovensku spotrebovala priemerne 5 kWh elektrickej energie mesačne. Ročne to predstavovalo 60 kWh. Slovensko výrazne zaostávalo najmä za škandinávskymi krajinami a Švajčiarskom. V rámci Akvizičného odboru pôsobilo propagačné oddelenie, ktoré štatisticky zistilo, že pri elektrickom varení raňajok, obeda a večere by priemerná päťčlenná domácnosť mala spotrebovať asi 1 kWh elektrickej energie na osobu denne. Vychádzalo to 150 kWh mesačne. Reálna spotreba 5 kWh mesačne však predstavovala necelé 4 % z predpokladaného odberu. Hlavnou úlohou Akvizičného odboru bolo rozšíriť počet a spotrebu elektrických zariadení v domácnostiach.³⁰⁸

Okrem Propagačného oddelenia spadali pod hlavičku Akvizičného odboru ďalšie tri oddelenia: Poľnohospodárske oddelenie, Obchodné oddelenie a Oddelenie služby odberateľom. Služba odberateľom úzko súvisela s činnosťou obchodného oddelenia. Jeho úlohou

308 Päť rokov., ref. 93, s. 54-57. PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Zápisnica zo zasadania akvizičnej komisie z dňa 11.3.1944.

bolo nielen účtovať cenu elektrickej energie pre odberateľov, ale aj zabezpečovať opravy pri poruchách domácich elektrických zariadení. Táto činnosť však prešla postupne pod správu Elektrotechnického veľkoobchodu.³⁰⁹

XIII.2. Výsledky inosti Elektrotechnickej ve koobchodnej ú astinnej spoľo nosti (EVUS)

Na zakladajúcom valnom zhromaždení ÚKVES dňa 11. júna 1941 bola zriadená obchodná spoločnosť **Elektrotechnický veľkoobchod úč. spoločnosť (EVUS)** so sídlom v Bratislave. Riaditeľom sa stal *Vojtech Petraš*, ktorý mal k dispozícii 41 zamestnancov. Úlohou spoločnosti bolo nakupovať, vyrábať a predávať elektrotechnický materiál, prístroje a stroje, zriaďovať predajne, budovať elektrotechnické zariadenia a siete, zriaďovať prevádzky na výrobu elektrotechnických článkov všetkého druhu. Nová obchodná spoločnosť postupne prebrala všetky kompetencie Oddelenia služby odberateľov. Prvým krokom v tejto činnosti bolo založenie filiálok vo veľkých mestách. Po filiálke v Bratislave založili pobočky v Žiline, Trnave, Banskej Bystrici, Prešove, Zvolene, Banská Štiavnica a v Krupina. Pred vznikom ÚKVES všetky uvedené aktivity vykonávali okresné správy, ktoré mali technických pracovníkov vyškolených v rôznych akvizičných oblastiach. Kvalifikovaných zamestnancov však mali iba niektoré okresné správy.³¹⁰

EVUS postupne vyškolil pracovníkov, ktorí sledovali spotrebu elektriny v jednotlivých obciach pre účely štatistik, zároveň však odčítavali a inkasovali za spotrebovanú elektrinu. EVUS od svojho vzniku mal v ponuke širokú škálu elektrických prístrojov. Spoločnosť veľmi dobre zásobovala náš trh rôznou škálou elektrotechnických prístrojov a zariadení predovšetkým z Čiech. Išlo o firmy Prchal, Ericsson a spol., ktorú v Kolíne založili bratrance Prchalové, a zameriavala sa na výrobu drobných elektrosúčiastok, ďalej to bola firma Telefunken Praha zameraná na výrobu rádioprijímačov a hlavne Elektrotechna Praha – firma, ktorá vyrábala rozličný sortiment od žiaroviek cez žehličky, práčky až po umývačky riadu.³¹¹ Najväčšia ponuka existovala pre domácnosť. V sledovanom období už bola bežne v predaji práčka, vysávač, chladnička, kávovar, elektrické hľadidlo (žehlička), dokonca aj umývačka riadu. V obchodoch predávali aj horské slnko, kuchynský robot, ventilátor, sušič na vlasy alebo holiaci strojček. Vo väčšom meradle sa používal rozhlasový prijímač. V roku 1938 bolo v ČSR asi 1 milión rozhlasových prijímačov, z čoho na Slovensku bolo približne len 80 tisíc. Ten počet nasledovne stúpal. V roku 1942 na 118 tisíc prijímačov, roku 1943 na 139 tisíc, roku 1946 na 143 tisíc a v roku 1948 na 175 tisíc prijímačov. Roku 1950 sa používalo okolo 200 tisíc rozhlasových prijímačov, čo predstavovalo 58 aparátov na tisíc obyvateľov. Dobré sa predával aj gramofón. Niektoré z vymenovaných elektrických prístrojov našli uplatnenie len v skromnej miere. Hlavným dôvodom bola okrem nedostatku informácií o účeloch zariadenia predovšetkým cena, ktorá bola dostupná len pre malú časť obyvateľstva. Preto sa prístroje predávali aj na splátky:

Nákup do 500 Ks na 6 mesačných splátok

309 Tamže, s. 23.

310 ŠOBA BA, EZ, f. EVUS, k. 12, Zápisnica zo zasadania správnej rady SE zo dňa 16.12.1943

311 EFMERTOVÁ C., Marcela. *Elektrotechnika v českých zemích a v Československu do poloviny 20. století*. Praha : Libri, 1999, s. 74-75.

Nákup od 500 do 1000 Ks na 12 mesačných splátok

Nákup nad 1000 Ks na 24 mesačných splátok

Novomanželom, ktorí sa prihlásili na odber elektrickej energie v pripojených obciach, poskytovali SE ako svadobný dar žehličku.³¹²

Pôvodným poslaním EVUS bola výhradne distribúcia elektrotechnického materiálu a elektrotechnických prístrojov pre päť všeužitkových elektrárenských spoločností, potom pre SE. Neskôr EVUS predával časť distribuovaného materiálu aj iným spoločnostiam. Pred koncom vojny uvedená tendencia dospela do štádia, keď EVUS obhajoval len vlastné záujmy a dával prednosť pri predaji tovaru obchodníkom, ktorí ponúkli viac, bez ohľadu na záväzky ktoré mal voči SE. Dvojkoľajnosť činnosti viedla k rozdeleniu spoločnosti. Po znárodnení bola činnosť obchodnej spoločnosti EVUS na základe rozhodnutia Povereníctva priemyslu a obchodu rozdelená k 1. januáru 1946 na časť maloobchodnú, ktorá sa začlenila do pôsobnosti SE a veľkoobchodnú, začlenenú do EZS.³¹³

Nasledovníkom EVUS sa stal *Elektrovod* v Žiline, ktorý vznikol 1. januára 1950. Neskôr jeho sídlo preniesli do Bratislavy, kde vznikol *Elektrovod, národný podnik*.³¹⁴

XIII.3. Formy a postupy propagácie

V rámci Akvizičného odboru bolo z hľadiska propagandy výhod elektrickej energie medzi obyvateľstvom najdôležitejšie Propagačné oddelenie. Jeho hlavnou úlohou bolo okrem individuálnej akvizičnej činnosti organizovať rôzne akcie tykajúce sa možností využitia elektrickej energie. Už v medzivojnovom období elektrárenské spoločnosti kládli vysoký doraz na akvizičnú činnosť. ZSE v roku 1932 na Okresnej správe v Trnave mali vybudovanú špeciálnu miestnosť, kde obyvateľom predvádzali ako sa majú správne používať domáce elektrické spotrebiče. Podobnú službu zriadili aj JSE v roku 1934 v obchodoch Elektroservise v Komárne a Nových Zámkoch po dohode s ich majiteľmi.³¹⁵

Propagačné oddelenie sa zúčastňovalo rôznych výstav, kde prezentovalo vo svojich stánkoch okrem množstva elektrotechnických zariadení a prístrojov, aj prevádzacie miestnosti. Na prestížnom medzinárodnom Dunajskom veľtrhu v roku 1943 Propagačné oddelenie vytvorilo jednu z najväčších expozícií, ktorá znázorňovala plne elektrifikovanú dedinu. V stánku bolo množstvo diagramov a štatistik, ale aj názorných obrazov mapujúcich elektrifikáciu slovenského vidieka. V roku 1941 bol vystavený model „vzorne elektrizovaného gazdovstva“. V roku 1942 bola celá propagácia zameraná na používanie elektriny v poľnohospodárstve. Na tejto výstave predviedli veľké množstvo elektromotorov do prístrojov na mlátenie, sušenie a mletie obilia. Nasledujúce roky boli zamerané na elektrifikovanie domácnosti. Exponáty znázorňovali napr. moderne elektrifikovanú kuchyňu, pracovňu, ale aj spálňu a elektrické prístroje, ktoré by sa mali v nej používať. Cieľovým zákazníkom tu bola predovšetkým žena. Predajne EVUS v sledovanom období sa totiž zaoberali najmä predajom elektrotechnických prístrojov a zariadení, ktoré používali ženy v domácnosti. Až 85 % inzercie, zadávanej ÚKVES a neskôr Slovenskými elektrárňami do periodík, smerovalo do radov

312 KOMORA, Ján. , ref. 172, s. 58, KONČEK, Dušan- NOVOTNÝ, Ján. ref. 90, s. 34.

313 SNA, f. Povereníctvo priemyslu a obchodu 1945- 1951 (ďalej PPO), inv. č. 11, k. 7.

314 KOVÁČIK, Pavol, ref.142, s. 8 -9.

315 ŠOBA BA, EZ, f. ZE, k. 1, f. JSE, k.7, Akvizičná činnosť v ZSE, JSE.

ženských čitateľiek. Slovenské elektrárne mali svoje vlastné časopisy. Už pred rokom 1938 vydával Elektrotechnický zväz československý časopis *Elektris*, ktorý po vyhlásení autonómie Slovenska nahradil časopis *Elektrizujeme Slovensko*. Vychádzal ako dvojmesačník. Pozoruhodný bol jeho náklad. V roku 1943 bolo vydaných dva milióny kusov. Propagačné oddelenie tvrdilo, že základným cieľom časopisu je burcovať slovenského človeka po stránke elektrizácie. Obsah časopisu bol prispôsobený tak, aby oslovoval široké vrstvy obyvateľstva, najmä roľníkov, remeselníkov, ženy v domácnosti, ako aj predstaviteľov hospodárskeho života. Časopis mal aj detské okienko. Okrem informácií o možnostiach využitia elektrickej energie časopis obsahoval dôležité články, ktoré porovnávali dosiahnutú úroveň využitia elektrickej energie na Slovensku a v susedných krajinách.³¹⁶

Od roka 1941 Propagačné oddelenie vydávalo obežníkový časopis „Úspech“, ktorý slúžil na internú informáciu vlastných zamestnancov o dôležitých udalostiach v elektrárnenstve Slovenska, ako aj v elektrárnenstve iných krajín. V obsahu boli technické informácie aj osobné zvesti o pracovníkoch v jednotlivých spoločnostiach. Z časopisu sa dozvedeli o nástupe nových pracovníkov do rodiny „elektrárnikov“, ďalej o jubileách, svadbách a prírastkoch v rodinách. Interný časopis distribuovali na Oblastné riaditeľstva a Okresné správy. Hlavným redaktorom bol *Gustáv Malach*. V rámci časopisu Úspech vznikla knižnica, ktorá mala za úlohu poskytnúť praktické a odborné informácie o vývoji energetiky.³¹⁷

Po vojne v októbri 1945 vyšlo prvé číslo časopisu „Prúd“, ktorý nahradil časopis Úspech. Vychádzal ako dvojmesačník. Mal veľmi bohatý obsah. Bol určený nielen zamestnancom SE, ale aj širokej verejnosti. Okrem odborných článkov z oblasti energetiky analyzoval rôzne oblasti slovenského priemyslu. V každom čísle prinášal články zo zahraničia, ktoré mapovali stav elektrifikácie v iných štátoch. V rámci akvizície mal časopis aj ženské okienko. Redaktorom bol *Ľudovít Gróf*, ktorého vystriedal v roku 1948 *Alexander Polakovič*. Časopis však po IV. Ročníku vydávania v roku 1949 zanikol.³¹⁸

Od marca 1949 začali vydávať prvý podnikový časopis VSE s názvom *Blesk*. Vychádzal každý mesiac. Šéfredaktorom bol *Ján Marcinčák*. Informoval o postupe elektrifikácie východného Slovenska, ďalej o rôznych novinkách v elektrotechnike a hlavne sledoval plnenie rôznych politických úloh v elektrárnenstve.³¹⁹

Propagačné oddelenie usporiadalo množstvo prednášok, zameraných na širokú laickú verejnosť. Úzko spolupracovalo s odborníkmi na energetiku z Viedne. V roku 1943 usporiadalo cyklus prednášok Dr. *Ing. E. Kotschiho* s témou „Dnešné poslanie elektrizácie“ a *Ing. L. Van de Castela*, ktorý prednášal o výbojkách a ich praktickom využití. Prednášky mali odozvu nielen medzi laikmi, ale aj medzi odbornou verejnosťou.³²⁰

Veľa materiálov ohľadom propagácie sa získavalo zo zahraničia. Propagačné oddelenie malo veľmi dobré kontakty so švajčiarskou propagačnou ústredňou Elektrowirtschaft, ktorá sídlila v Zürichu. Pravidelne od nej dostávali propagačný časopis Die Elektrizität a najaktuálnejšie štatistické údaje o postupe elektrifikácie Švajčiarska. Ďalšia švajčiarska spoločnosť Argus der presse zo Ženevy zasielala výstrižky zo všetkých novín a časopisov v európskych

316 Tamže. *Elektris*, roč. 8, č. 5-6, 1935.

317 *Úspech*, časopis SE, roč.4, č.1, január 1944.

318 *Prúd*, časopis SE.

319 *Blesk* roč. 1, č. 6, august 1949.

320 Päť rokov., ref. 93, s. 56.

štátoch, ktoré sa týkali elektrifikácie. Na prehĺbenie elektrifikácie v domácnosti čerpalo oddelenie nápady od Londýnskej spoločnosti Elektrical Association for Women a Institution of Elektrical Engineers. Spolupráca siahala až za more. Z Pittsburghu dostávalo oddelenie množstvo materiálov od spoločnosti Westinghouse Elektric Manufacturing Company, kde mali vytvorené osobitné oddelenie pod názvom Better Homes Departurent, zaoberajúce sa otázkami racionálneho využitia elektriny v domácnosti.³²¹

Propagačné oddelenie organizovalo pravidelné uverejňovanie článkov v dennej tlači a v časopisoch bez ohľadu na politickú orientáciu. Niektoré články vychádzali vo viacerých častiach ako seriál, napríklad články Elektrina – domáci lekár v časopise Československého červeného kríža, Služba odberateľom v Pravde a Čase, Zásobovanie elektrinou zabezpečené v Čase, Dodávka elektrickej energie vo Vatre, Roztočili sa kolesá v časopise Domov a svet, Elektrizácia Slovenska v časopise Národné výbory, Mladistvý elán do elektrizácie v časopise Prerod atď.

Po roku 1945 sa intenzita propagačných aktivít zmiernila. Inzerciu uverejňovali už len sporadicky. Väčšiu pozornosť však zamerali na osobnú akvizičnú činnosť. Jednotliví vyškolení pracovníci SE mali určené mestské časti alebo obce, kde osobne oslovovali občanov.³²²

XIII.4. Odborný rast elektrárenského personálu

Nedostatok odborného personálu po roku 1938 v súvislosti s odchodom českých a neskôr aj židovských odborníkov, vyvolal potrebu systematickej výchovy kvalifikovaných pracovníkov, ako aj potrebu ďalšieho vzdelávania personálu elektrárenských podnikov. Veľkým prínosom bola skutočnosť, že práve v sledovanom období vznikla Slovenská vysoká škola technická. Zároveň sa rozvinula odborná príprava stredných technických síl a kvalifikovaných robotníkov. V júli 1939 prijal Slovenský snem nový zákon, ktorým sa zriadila Slovenská vysoká škola technická so sídlom v Bratislave, ako pokračovateľka košickej techniky. Zákon zriadil namiesto troch oddelení kompletnú vysokú školu, ktorá mal šesť odborov s dvanástimi oddeleniami. Piate oddelenie predstavoval Odbor strojného a elektrotechnického inžinierstva. Ďalším vývojom sa niektoré oddelenia previedli do iných vysokých škôl, alebo boli zriadené samostatné vysoké školy.³²³

V procese formovania slovenskej techniky sa angažovali vedúci pracovníci elektrárenských podnikov, kde pociťovali akútny nedostatok špičkových technických odborníkov. Vo všetkých podnikoch pracovalo len niekoľko desiatok inžinierov, z ktorých viacerí boli Nemci a Maďari, absolventi predvojnových škôl. Elektrárenské spoločnosti vyčíslili potrebu 30 až 50 elektroinžinierov ročne.³²⁴

SVŠT zvýšila v rokoch 1939-1945 počet študentov zo 68 na 2119 a vysokoškolských učiteľov z desiatich na 108. V školskom roku 1942/1943 bolo otvorené špeciálne elektrotechnické oddelenie. Zásluhu na tom malo aj memorandum predstaviteľov elektrárénstva rezortnému ministerstvu z roka 1938. SE poskytli na výstavbu elektrotechnických laboratórií dar 500 tisíc

321 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Obežník č.179, z dňa 1.septembra 1943 zvýšenie akvizičnej činnosti.

322 PA VSE KE, f. Dokumenty po roku 1945 (nespracované), Zápisnica z osobnej komisie z 26.10.1946

323 NEUSCHL, Štefan. *Tridsaťpäť rokov Elektrotechnickej fakulty SVŠT*. Bratislava: ALFA, 1976, s. 23.

324 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Správy technicko - komerčného odboru, rok 1945.

Ks. Stav poslucháčov elektrotechnického oddelenia stúpol zo 76 v prvom školskom roku na 362 v roku 1946. Prednášali tu však pedagógovia z iných katedrií. Nedostatok pedagógov vyplýval aj z neochoty uvoľňovať odborníkov z praxe pre potreby SVŠT. Napríklad v roku 1943 došlo k nezhodám v správnej rade SE, keď prvý podpredseda *Dr. Alexander Hrnčár* presadzoval zákaz prednášok na SVŠT pre technického riaditeľa v Banskej Bystrici *Ing. Gejzu Polónyiho* na letný semester 1943/44. Svoj postoj odôvodňoval tým, že pôsobenie technického riaditeľa na vysokej škole pôjde na úkor práce v SE. Až na zásah vládných úradníkov a menovite rezortného ministra boli prednášky povolené s odôvodnením, že pôsobenie na SVŠT malo celonárodný prospech.³²⁵

Na elektrotechnickom oddelení prednášalo sedem odborníkov zo Slovenských elektrární, konkrétne *Ing. Ján Szomolányi*, riaditeľ SSE a prednosta Ústavu elektrických sietí, ktorý prednášal predmet Elektrické siete a Základy elektrotechniky, *Ing. Ferdinand Šujanský*, riaditeľ Ústavu stavby strojov, prednášal predmet Parné turbíny, ďalej *Ing. Gejza Polónyi*, technický riaditeľ SSE, prednášal predmet Zariadenie elektrární a rozvodní, *Ing. Ladislav Šuran* prednášal predmet Technológia vody, *Ing. Nikolaj Michajev* predmet Kompresory a chladiace stroje a *Ing. Rudolf Truchlík* prednášal predmety v stavebnom odbore, ako Balneotechnika a kúpaliská. Posledným bol *Ing. Ladislav Krčméry*, zástupca generálneho riaditeľa SE, ktorý sa v roku 1943 stal prvým docentom v elektrárenských odbore. Prednášal predmet Organizácia elektrární.³²⁶

V rámci oddelenia elektrotechniky v školskom roku 1943-44 vznikol Ústav elektrických sietí a elektrární pod vedením *Ing. Ľ. Szomolányiho*. Externými prednášateľmi sa stali *Ing. G. Polónyi* a *Ing. Ľ. Kmeť*. Ako asistenti pôsobili *Ing. F. Ďurčanský*, neskôr *Ing. P. Kubinec* a *Ing. F. Kanas*. Ústav bol v počiatočných rokoch bez akéhokoľvek vybavenia. Po roku 1945 začal predmet Elektrárne prednášať *Ing. K. Fábry*, pracovník firmy Siemens a predmet Elektrické siete *Ing. Ľ. Vávra*, odborník na veľmi vysoké napätie. Vo funkcii asistentov sa do roku 1948 vystriedali *Ing. Chmúrny*, *Ing. B. Vavrinský*, *Ing. S. Zubaj*, *Ing. L. Furend*, *Ing. P. Raso*. Na krátke obdobie odišiel z oddelenia *Ing. Ľ. Vávra*. Roku 1948 sa vrátil a stal sa najskôr dočasným, neskôr riadnym profesorom. Ústav bol po roku 1948 materiálne vybavený a ďalej pôsobil pod názvom **Katedra elektroenergetiky a ústav všeobecnej elektrotechniky**.³²⁷

Treba ešte dodať, že počas vojny v rokoch 1941-1944 boli všetci vysokoškooláci oslobodení od vojenských povinností. Túto výhodu využívali viacerí absolventi stredných škôl formálnym zápisom na vysoké školy.³²⁸

Výchova odborného elektrotechnického učňovského dorastu bola vo zvýšenej miere závislá na miestnych podmienkach učňovských škôl a úrovne majstra. Vzdelávanie učňov v elektrotechnike do konca roku 1940 spočívalo v priamej pracovnej činnosti u majstra, kde učň vykonával podradnejšie a menej náročné práce za súčasnej dochádzky do učňovskej školy s frekvenciou jeden raz v týždni. V škole sa vyučovali predmety súvisiace s odbor-

325 Tamže, Správa osobnej komisie SE z dňa 29.10.1943, Príkaz na vyplatenie pol miliónovej sumy elektrotechnickému oddeleniu.

326 Päť rokov., ref. 93, s. 87.

327 NEUSCHL, Štefan. ref. 309, s. 26-31.

328 SLÁDEK, Vojtech. Elektrárrenstvo. ref. 65, s. 378.

ností. Úroveň učňovských škôl bola podmienená ich vybavenosťou odbornými učiteľmi a pomôckami. Príprava elektrotechnikov v učňovských školách trvala 2 až 3 roky.³²⁹

Regionálne elektrárenské podniky už od svojho vzniku prevzali starostlivosť o výchovu učňov do svojej kompetencie. Prelom v kvalite vyučovania, ako aj v materiálnom a finančnom zabezpečení učňov, nastal po roku 1942 vznikom SE.

Od konca tridsiatych rokov do roku 1944 vzrástol počet žiakov učňovských škôl zo 7,9 tisíc na 19,5 tisíc a priemyselných odborných škôl z 1,7 tisíc na 2,6 tisíc. V roku 1943 bolo celkom v SE 350 učňov a 300 montérov. V dôsledku finančných úspor SE a najmä po prieskume, v ktorom sa zistilo, že okolo 40 % z celkového počtu učňov SE odchádzalo po skončení školy do iných oblastí priemyslu, pristúpili vládne miesta k racionalizačným opatreniam. Rezortný minister vydal obežník, podľa ktorého každé OR mohlo prijať len 20 učňov. Spolu mohlo SE vychovávať 100 učňov. Uvedené opatrenie z počiatku roka 1945 však bolo v platnosti len krátko. Po vojne do roka 1948 sa počet učňov strojnasobil.³³⁰

Učni v SE začali pracovať pod dozorom skúsených majstrov a boli oslobodení od vykonávania podradnejších prác. Zameriavali sa priamo na odbornú prípravu. Podniky prísne dozerali na teoretickú výchovu učňov. Každú sobotu ich doškolovali na okresných správach niektorí technický úradníci. Pre získanie oprávnenia samostatného montéra alebo majstra sa vyžadovala ďalšia 3 až 4 ročná odborná prax.

Pri zaškoľovaní strojníkov, kuričov a elektrotechnikov napomáhali komisariáty pre strojnictvo a elektrotechniku, ktoré boli oprávnené vydávať strojnícke a kuričské osvedčenia, ďalej živnostenské inšpektoráty, neskôr župné technické odbory a okresné strojnícke oddelenia. Posledné len pre malé a mobilné kotly.³³¹

SE vo februári 1944 zriadili pre vlastné potreby polročnú učňovskú školu v Zvolene. Od septembra 1944 bola otvorená škola v Žiline. Pre učňov, ktorí nemohli navštevovať školu vo svojom bydlisku, zriaďovali periodické trojročné učňovské školy. V Žiline sa nachádzali aj ústredné dielne, v ktorých sa mohla vykonávať praktická príprava. Okrem toho bol každý učeň na určitý čas zaradený na prax do ciachovane, na stavbu sekundárnych sietí a tiež do elektrární, aby sa oboznámil s výrobou elektrickej elektriny. V škole učňov rozdelili do dvoch ročníkov. V prvom sa učni zoznámali so základnými pojmami z elektrotechniky. Vyučovanie tu bolo viac zamerané na teoretické znalosti. V druhom ročníku učni nadobúdali praktické skúsenosti. Vyučovanie trvalo 4 hodiny týždenne počas 10 mesiacov.³³²

Pri vzdelávaní starších pracovníkov napomáhali kurzy Štátneho ústavu pre zveľaďovanie živností v Turčianskom Sv. Martine. Tieto kurzy sa špecializovali najmä na obsluhu v elektrických výrobniciach, v trafodielnach, na obsluhu a opravu domácich spotrebičov a prístrojov. Vyučení montéri absolvovali kurzy prevíjania elektromotorov. Prechodom inkasa na špecializovaných pracovníkov sa začali poriadat kurzy zamerané na elektromerovú službu a poradenskú činnosť odberateľom.³³³

329 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Správa osobnej komisie SE z dňa 29.10.1943

330 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Obežník č.48 z dňa 28.10.1945.

331 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Správy technicko -komerčného odboru UR.

332 Tamže. Päť rokov., ref. 93, s. 52-53.

333 Tamže. SLÁDEK, Vojtech. Elektrárénstvo. ref. 65, s. 378.

Veľa nekvalifikovaných pracovníkov v elektrárenských závodoch postupne nadobudlo praktické vedomosti v určitej profesii, čím získali potrebnú pracovnú rutinu. Stávali sa predákmi v pracovných skupinách, ale bez výučných listov. Po roku 1945 sa prejavil veľký nedostatok pracovníkov s potvrdenou kvalifikáciou. Hlavnou príčinou bol odchod mnohých pracovníkov na front, odkiaľ sa nevrátili. Preto SE prikrročili k výberu najschopnejších nekvalifikovaných pracovníkov a v odbornom stredisku v Rajci im umožnili po teoretickej príprave vykonať výučné montérske skúšky. V Rajci roku 1948 vzniklo *Stredisko pracujúceho dorastu* na princípe kolektívnej internátnej výchovy. Vzdelávali sa tam učni pre potreby montérskych prác.³³⁴

Od konca tridsiatych rokov a v priebehu štyridsiatych rokov prichádzali do elektrárnenstva aj tí slovenskí inžinieri, ktorí vyštudovali mimo územia dnešného Slovenska, predovšetkým v českých krajinách. Najskôr začali vyvíjať aktivitu v celoštátnych organizáciách, ako bol *Svaz inžinýru a architektu (SIA)* alebo *Elektrotechnický svaz československý (ESČ)*. Ku koncu tridsiatych rokov bolo členstvo slovenských inžinierov natoľko početné, že mohli založiť vlastné organizácie s celoslovenskou pôsobnosťou. K uvedenému kroku pristúpili aj v dôsledku rozpadu medzivojnovvej ČSR. Vznikol Spolok slovenských inžinierov (SSI), v ktorom na konci roka 1942 pracovalo 37 zakladajúcich, 421 riadnych a sedem mimoriadnych členov. Jeho predsedom bol *Ing. Ľanko Prochádzka* a podpredsedami *Ing. Viktor Pecho-Pečner*, *Ing. Pavol Čermák* a *Prof. Anton Bugan*. V Spolku pôsobilo viacero elektrotechnických inžinierov.³³⁵

V septembri 1939 sa v Banskej Bystrici konal prvý oficiálny zjazd Klubu inžinierov – Slovákov (KIS). Za úlohu si okrem iného vytýčil obsahovo rozšíriť časopis *Technický obzor slovenský*. Výsledkom týchto plánov bolo aj vydávanie elektrotechnickej prílohy uvedeného periodika.³³⁶

Strešnou organizáciou slovenskej technickej inteligencie činnnej v oblasti energetiky a elektrotechniky sa stal *Slovenský elektrotechnický zväz (SEZ)*. Za predsedu zväzu bol zvolený *Ing. Ľ. Szomolányi*, za podpredsedov *Ing. L. Krčméry*, *Ing. F. Sobotka* a *Ing. M. Arendáš*. Vo vedení boli aktívni všetci významní predstavitelia rozvoja energetiky a elektrotechniky na Slovensku. Okrem menovaných treba spomenúť *Ing. K. Ambróza*, priekopníka v danom smere, ďalej *Ing. K. Stuchlého*, *Ing. Ľ. Vávru*, *Ing. F. Reicha*, *Ing. K. Böhma*, *Ing. M. Žuffu*, *Ing. Ľ. Styka*. Dôležitú úlohu zohrali tiež *Ing. M. Ursíny*, *Ing. I. Okáli*, *Ing. T. Bosniak*, *Ing. K. Demborský*, *Ing. M. Makarian* a viacerí ďalší. Na organizácii rozvoja technickej základne energetiky a elektrifikačného procesu v celoslovenskom rámci mal veľký podiel *Ing. Štefan Janšák*, pracujúci na rôznych postoch.³³⁷

V medzivojnovom období mali veľkú zásluhu na zveladení energetiky Slovenska inžinieri a technici českej národnosti. Z celoštátneho hľadiska hrali kľúčovú úlohu osobnosti, ako napríklad *Ing. V. List*, *Ing. Ľ. Černý*, *Ing. B. Pařez* a mnohí iní. Viacerí českí inžinieri, pôsobiaci

334 PA VSE KE, f. Dokumenty po roku 1945 (nespracované), Zakladacia listina Strediska pracujúceho dorastu v Rajci.

335 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Správa osobnej komisie SE z dna 20.12.1942.

336 *Technický obzor slovenský*, roč. 2, rok 1943 s.16, PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Zápisnica z XI. Valného zhromaždenia Spolku slovenských inžinierov.

337 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), s. 73. Spolkové správy.

priamo na vedúcich postoch, dostali výnimky a ostali aj po 14. marci 1939 na území vojnovej Slovenskej republiky. Išlo o napríklad o *Ing. F. Kunovjánka, K. Maglena a Ing. Ľ. Plavkyho*.³³⁸

Rozvoj energetického systému Slovenska prispel k posilneniu stavu jeho technickej inteligencie. Veľký význam mal tiež vzrastajúci počet stredných technických pracovníkov a kvalifikovaných montérov, ktorí pracovali v špecifických podmienkach okresov a jednotlivých elektrifikačných obvodov ako technický personál elektrární. Činní boli aj ako údržbári a budovatelia rozvodných sietí alebo technickí zamestnanci vo vedení oblastných elektrárenských spoločností. V každom okrese zároveň pracoval jeden alebo viacerí odborníci poverení kontrolou energetických zariadení. K celkovému kvalitatívnemu rastu technických odborníkov prispievala výstavba hydroelektrární. V čase budovania prvých vážskych hydrocentrál sa zapracovali inžinieri, stredoškolsky vzdelaní technici a kvalifikovaní robotníci, ktorí boli personálnym základom pre nástupné obdobie výstavby vodných elektrární po druhej svetovej vojne.

XIII.5. Sociálna starostlivosť o zamestnancov

Po vzniku SE sa v podniku začal klásť väčší doraz na mimopracovné sociálne zabezpečenie zamestnancov. V podniku v roku 1943 pracovalo okolo 1400 zamestnancov. Na každého jedného z nich bolo vyčlenených 100 Ks. Tieto peniaze išli len na lístky do divadla a kina. Na požiadanie každý mohol využiť tzv. príplatok na zotavenie. Išlo o príspevok na kúpeľnú liečbu, alebo na cestovné počas dovolenky. Úradníci mohli čerpať sumu 1500 Ks, robotníci 1000 Ks. Tieto výhody využívalo ročne len asi 10 % zamestnancov. SE dávali 90 000 Ks ročne na športové a telovýchovné aktivity. Mali vlastný veslársky klub, vlastnili niekoľko tenisových kurtov a futbalové ihrisko, ktoré mohli zamestnanci využívať. Trikrát do roka mohli ísť zadarmo na výlety po kultúrnych pamiatkach na Slovensku. Zamestnanci sa mohli pravidelne zúčastňovať exkurzii po výrobniach a továrňach. Najčastejšie to boli výrobné Krompachy a Ladce a závody Siemens, Káblova, alebo Handlovské uhoľné bane.³³⁹

V rokoch 1942 - 1945 SE prispievali na stavbu rodinných domčekov pre nemajetných zamestnancov s väčším počtom detí. Ročne dostalo stavebnú podporu 12 až 15 domácností. Príspevok dosahoval 150 tisíc Ks. V roku 1944 SE odštartovali sociálny program zameraný na rodiny zamestnancov, ktorých celkový príjem neprevyšoval sumu 2500 Ks. SE uvoľňovali štvrťročne 160 000 Ks. Z týchto peňazí sa nakupovali predmety dennej potreby pre zamestnancov, ako šaty, obuv, učebnice, atď.³⁴⁰

V rokoch 1939 – 1945 zamestnancov elektrárenského striktné delili na robotníkov a úradníkov. Úradníci boli vo všetkých smeroch zvýhodňovaní. Môžeme konštatovať, že to bola nedotknuteľná kasta v rámci SE. Svedčí o tom aj ďalšie pozoruhodné ustanovenie v služobnom poriadku. V rámci služobných ciest cestovať vlakom v 1. triede mohli riaditelia a prokuristi podniku. V 2. triede všetci vedúci úradníci- prednostovia oddelení, správcovia elektrární okresní správcovia a inšpektori a v 3. triede ostatní úradníci- účtovníci, pokladníci, akviziční

338 SLÁDEK, Vojtech. Elektrárstvo. ref. 65, s. 87-88.

339 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Zápisnica správnej rady SE z dňa 9.9.1943.

340 ŠOBA BA, EZ, f. Podporný fond zamestnancov v energetike na Slovensku 1930-1959(ďalej PF), k.14, Obežník č.175 z dňa 25.11. 1944, Sociálne podujatia SE

úradníci, korešpondenti, likvidátori revízori, technickí úradníci. Robotníci nemali právo na služobnú prepravu vlakom.³⁴¹ Zaujímavosťou je aj fakt, že každý z úradníkov sa musel pri podpísaní pracovnej zmluvy zaviazat', vzdaniu sa akýchkoľvek hazardných hier. Úradník, ktorý by toto ustanovenie porušil, sa mal trestať okamžitým rozviazaním pracovného pomeru.³⁴²

Roku 1942 pre úradníkov založili *Penzijní poisťovací spolok úradníckych zamestnancov SE uč. Spoločnosť*. Zameriaval sa na poskytovanie príplatkov k dôchodkom, plynúcim zo základného penzijného poistenia vlastným členom, ako aj ich vdovám a sirotám, prípadne pozostalým nezaopatreným rodičom. Z poistenia sa vyplácalo aj výbavné, pohrebné a odbavné. Členstvo v spolku bolo dobrovoľné a za člena mohli byť prijatí iba úradníci, podliehajúci zákonnému penzijnému poisteniu. Mesačné príspevky boli stanovené individuálne, na základe výšky mesačného platu členovia platili jednu tretinu a SE dve tretiny zo stanoveného príspevku. Po vojne sa pokúšali zotrieť rozdiely medzi úradníkmi a robotníkmi. Táto zmena však znamenala zvýšenie finančných potrieb a tie sa v prvých rokoch po vojne ťažko zabezpečovali. V januári 1946 vznikol *Podporný fond zamestnancov SE, n.p.* Stal sa nástupcom dovtedajšieho *Penzijného poisťovacieho spolku*. Prebral po ňom majetok v celkovej hodnote 6,4 milióna Kčs. Účel a rozsah podpôr sa nezmenil. Platby však boli pozastavené až do júna 1948, keď sa zišlo valné zhromaždenie SE. Stanovilo jednotlivé druhy podpôr a začalo s ich vyplácaním.³⁴³

Priemerný nástupný plat kvalifikovaného robotníka v SE dosahoval roku 1943 okolo 800 Ks. Nekvalifikovaný robotník mal plat o 200 Ks nižší. Úradníci poberali plat v sume od 800 do 1000 Ks. Výška platu záležala aj od regiónu. Najvyššie platy boli v Bratislave a na západnom Slovensku, najnižšie na východnom Slovensku. ÚKVES vydaním jednotného služobného poriadku z januára 1941 rozdelil mužov –úradníkov do piatich platových skupín:

1. skupina absolventi vysokých škôl so všetkými štátnymi skúškami
2. skupina absolventi stredných škôl odborných s maturitou
3. skupina absolventi 3-4 triednych odborných škôl bez maturity a absolventi dvojročnej priemyselnej školy majstrovskej
4. skupina absolventi nižších odborných škôl a dvojročnej obchodnej školy
5. skupina úradníci s nižším vzdelaním

Ženy- úradníčky boli zatriedené do troch skupín:

1. skupina maturantky obchodnej akadémie
2. skupina absolventky dvojročnej obchodnej školy a abiturientky gymnázia
3. skupina úradníčky s iným vzdelaním.

341 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Služobný poriadok – kolektívna smluva pre úradníkov všeučitočných elektrárenských spoločností. SLÁDEK, Vojtech. Elektrárstvo na Slovensku 1920– 1993. Bratislava: alfa press, 1996, s.358.

342 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Služobný poriadok – kolektívna smluva pre úradníkov všeučitočných elektrárenských spoločností, § 11.Priestupky. s

343 Penzijné pripoistenie zárukou spokojnej budúcnosti. In: *Prúd*, roč.2, č. 12, december 1946.

Okrem základného platu a závodného prídavku (ktorý sa každé dva roky zvyšoval), služobný poriadok zabezpečoval úradníkom prídavky na manželku v sume 300 Ks ak nepracovala, výchovne na deti, ktoré študovali do veku 24 rokov vo výške 150 Ks na každé dieťa. Ďalej vianočné príspevky vo výške mesačného platu so všetkými prídavkami, ktoré sa vyplácalo 15. decembra každého roka.³⁴⁴ Každý úradník aj slobodný mal pravo na elektrický prúd pre potrebu svojej domácnosti za režijnú cenu 0,10 Ks/kWh, pričom mesačný účet za prúd musel byť minimálne 10 Ks/kWh. Nárok na takúto cenu mali i penzisti a vdovy po úradníkoch vŕszužitočných elektrárenských spoločnosti na území vojnovnej Slovenskej republiky. Tento služobný poriadok ustanovil hneď po nástupe do funkcie riaditeľa ÚKVESu *Ing. L.Krčmery*. Vypracoval ho s pomocou Slovenskej odborovej jednoty súkromných úradníkov. Zvláštnosťou je v služobnom poriadku aj § 34, ktorý hovorí o zvláštnom ustanovení a ženských silách. Všetky ženy, ktoré boli prijaté na post úradníčky a sú členkami Slovenskej odborovej jednoty súkromných úradníkov, majú právo na všetky výhody vyplývajúce zo služobného poriadku. Avšak len pokiaľ je úradníčka slobodná. Doslova sa tam píše : *Keď sa úradníčka vydá, považuje sa služobný pomer so spoločnosťou za automatický zrušený*.³⁴⁵

Tento jednotný služobný poriadok platil do 1.januára 1946, keď na základe vyhlášky č. 880 boli zavedené pre všetkých zamestnancov tri platové kategórie:

1. Administratívni a obchodní zamestnanci
1900 Kčs – 5000 Kčs
2. Odborní technickí zamestnanci
2050 – 5500 Kčs
3. Dielovedúci a majstri
2400 – 4500 Kčs

Výška platu závisela aj od rokov praxe. Samostatné tabuľky mali vedúci zamestnanci SE. Ich plat sa pohyboval od 7000 Kčs pre správcov ciachovní až po 16 000 Kčs pre krajských riaditeľov.³⁴⁶

SE finančne podporovali svoj študijný dorast vo forme rôznych štipendií. Pre poslucháčov SVŠT sa štipendium pohybovalo od 350 do 550 Ks ročne. Žiaci Vyššej priemyselnej školy poberali štipendium v sume 250 až 350 Ks ročne. Učni majstrovských škôl mali štipendium od 200 do 300 Ks. Výška štipendií závisela od sociálnych pomerov študentov, ktoré skúmala osobná komisia a ta následné aj rozdeľovala peniaze. Takýmto prístupom si SE zaviazali budúcich pracovníkov. Štipendium udeľovali aj študentom na zahraničných školách. Išlo najmä o slovenských študentov vo Viedni a v českých krajinách. V rokoch 1940-1943 bolo štipendistom vyplatených 488 000 Ks. Ročné štipendium predstavovalo v roku 1940 priemerne 6000 Ks. V školskom roku 1943/44 osobná komisia vyčlenila na štipendia 134 100 Ks. Podmienkou pre

344 ŠOBA BA, EZ, f. PF, k.14, Tabuľka platov schválená predsedníctvom SE v roku 1943.

345 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Služobný poriadok – kolektívna smluva pre úradníkov vŕszužitočných elektrárenských spoločností, § 34- Zvláštne ustanovenia o ženských silách.

346 ŠOBA BA, EZ, f. PF, k.14, Vyhláška č.880/46 Ur.v. s tabuľkovými platmi.

vyplatenie štipendia bol záväzok študenta, že najneskôr do roka od skončenia štúdií nastúpi do pracovného pomeru v závodoch SE, kde mal zotrvať minimálne päť rokov.³⁴⁷

Všetkým montérom, ktorí boli vystavení nebezpečenstvu úrazu elektrickým prúdom SE platili poisťky:

v prípade smrti –

u slobodných od 100 000 Ks do 150 000 Ks

u ženatých od 120 000 Ks do 200 000 Ks

v prípade invalidity –

u slobodných od 150 000 Ks do 300 000 Ks

u ženatých od 200 000 Ks do 300 000 Ks

Poisťné bolo na súdobé pomery značne vysoké, aj keď podľa štatistík sa úrazy vyskytovali len zriedka. V rokoch 1939 – 1945 zaznamenali iba tri úmrtia pracovníkov zásahom elektrického prúdu, napriek tomu, že na ochranu pred úrazmi chýbali prísnejšie normy. ÚKVES prijal predpisy pre prevádzku a obsluhu elektrických zariadení, v ktorých sa hovorilo aj bezpečnosti pri práci s elektrickými zariadeniami. Zabezpečenie práce a pracovísk záviselo od rozhodnutia vedúceho pracovníka. Predpokladalo sa, že na výkon práce a ochranu stačila odborná kvalifikácia. Často sa stávalo, že pracovníci nemali k dispozícii ani skúšačky na vysoké napätie. Boli to však skúsení odborníci, ktorí vedeli veľmi dobre obsluhovať zariadenia a stroje s vysokým napätím.

V prvých rokoch po znárodnení počet smrteľných úrazov vzrástol. Na následky zranení zásahom elektrického prúdu v rokoch 1946-1948 zomrelo až 17 ľudí. Pravdepodobne to súviselo s veľkým počtom prijatých nových pracovníkov pre nedostatok odborníkov. Spravidla mali nedostatočnú kvalifikáciu. Pracovníkov dopĺňali z radov zaučených robotníkov, ktorí sa postupne preškoľovali na rôzne montérske profesie.³⁴⁸

V prípade, že zamestnanec SE ochorel alebo utrpel pracovný úraz, mal nárok na riadny 6 mesačný plat aj so všetkými príplatkami. Ak v čase ochorenia alebo úrazu mal započítanú 10 ročnú prax u niektorej zo všeužitkových elektrárenských spoločností, mal nárok na 12 mesačný plat aj so všetkými príplatkami. Ak bol zamestnanec SE bez udania dôvodu prepustený mal nárok na odstupne za každý odpracovaný rok vo výške svojho posledného platu.³⁴⁹

Od svojho vzniku SE podporovali rôzne spolky, inštitúcie a organizácie. Najviac financií poskytovali Ústavu slepcov a Spolku pre starostlivosť o hluchonemých. Ďalej to bola Slovenská liga, Slovenské múzeum, Muzeálna spoločnosť, Ústredie slovenského katolíckeho študentstva. Z technických spoločností to boli predovšetkým Slovenský elektrotechnický zväz a Spo-

347 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Štipendia na šk. rok 1943/43 zo základiny SE, štipendialná základina 8.8. 1940:vydala ÚKVES

348 Verejnost na úraz elektrickým prúdom upozorňovali výstražné tabuľky na elektrických zariadeniach. V školách upozorňovali žiakov na nebezpečenstvo série vystavených plagátov, upozorňujúcich na nebezpečenstvo úrazu elektrickým prúdom. Štatistiky o bezpečnosti pri práci, menný zoznam smrteľných úrazov. V niektorých prípadoch zomreli montéri len niekoľko dní po vyučení. Napríklad vo VSE montér J. Štefaniak, ktorý skončil školu 30. júna 1948 zomrel po zásahu elektrickým prúdom 25. júla 1948 vo veku 21 rokov. Jeho kolega montér K. Poháč zomrel len 18 dní po vyučení vo veku 20 rokov. *Blesk*, roč.1, č. 6, 15. august 1949.

349 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Poistenie pracovníkov SE vyhláška z roku 1942

lok priateľov slovenskej techniky. Každý rok išlo na podporu týchto spolkov okolo 130 000 Ks. Ešte pred rokom 1939 sa všetkých päť spoločností veľmi aktívne podieľalo na rôznych charitatívnych akciách, ktoré organizovali pre sirotince, starobince a hospice rôzne židovské organizácie. Štedrý darcovia v tomto smere boli predovšetkým zamestnanci VSE. Po roku 1939 rovnaký objem financií už však nejde na charitatívnu činnosť, ale len na podporu Hlinkovej mládeže v rôznych regiónoch. Samozrejme tento obrat vyplýva z danej politickej situácie.³⁵⁰

Uvedené skutočnosti svedčia o tom, že sociálne zabezpečenie pracovníkov elektrárenských podnikov, hlavne úradníkov bolo na vysokej úrovni, najmä vzhľadom na súdobé pomery. Treba však upozorniť, že získať zamestnanie v SE nebolo jednoduché. Napríklad už v medzivojnových rokoch vŕšeužitocné elektrárenské podniky pri výbere svojich zamestnancov uskutočňovali psychotechnické testy, v ktorých pokračovali aj SE.³⁵¹

350 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Správa osobnej komisie pre podporu spolkov v rokoch 1938- 1943.

351 PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Vstupný test pre zamestnancov ÚKVESu.

XIV. Záver

Slovenská historiografia bola a je orientovaná v prevažnej miere na politické dejiny národa a štátu. Niektorým dôležitým oblastiam histórie národa, akým je aj jeho hospodárska situácia, sa venuje pozornosť iba okrajovo. Práve elektrárenské odvetvie bolo hnacím motorom slovenského hospodárstva v období rokov 1938-1948. Cieľom prezentovanej monografie bolo objasniť a zdokumentovať práve túto problematiku.

Charakteristika hlavných faktorov vývoja elektrárénstva na Slovensku v časovom období rokov 1938 – 1948 jasne poukazuje na skutočnosť, že práve táto priemyselná oblasť na Slovensku dosiahol pozoruhodné postavenie a výsledky, ktoré mali vplyv pre progresívne zmeny vo všetkých sférach života spoločnosti.

Do roku 1938 sa vďaka investíciám vysokým tempom rozbehol proces elektrifikácie, ako jeden z hlavných predpokladov budovania moderného priemyslu. Tento proces dospel do celoštátnej fázy, čo znamenalo, že väčšia časť územia dnešnej SR bola pokrytá sieťou vysokého napätia, postupne sa začala budovať aj sieť magistrál veľmi vysokého napätia a úspešne pokračovala realizácia plánov vo výstavbe kaskád vodných elektrární na Váhu. Päť elektrárenských spoločností stabilne ukotvených v Slovenskom hospodárstve rýchlym tempom elektrizovalo mesta a obce na pridelenom území. V ostatnom roku existencie ČSR bolo na Slovensku rozostavaných viacero moderných elektrárenských výrobní, ktoré boli dokončené v nasledujúcom období. Súhrn všetkých menovaných faktorov mal kľúčový podiel na pomerne rýchlom raste objemových ukazovateľov v elektrifikačnom procese v rokoch 1939-1942. Celý tento pozitívny trend zvrátili politické udalosti z rokov 1938-1939.

V dôsledku mníchovských udalostí a Viedenskej arbitráže Slovensko utrpelo veľké straty priemyselných a poľnohospodárskych oblastí. Problematická situácia vyvrcholila v marci 1939 rozbitím ČSR, vznikom vojnovkej Slovenskej republiky a Protektorátu Čechy a Morava. Elektrárenské spoločnosti stratili veľký počet elektrifikovaných miest a obcí. Utrpeli nielen materiálovú, kapitálovú, ale odchodom českých pracovníkov aj odbornú ujmu. Finančne poddimenzované spoločnosti sa snažili a užšiu spoluprácu smerujúcu k vytvoreniu centrálného podniku. Prológom v centralizácii bol vznik ÚKVESu, aj napriek pôvodným zámerom orientovaným na spoločne finančne a technické postupy v elektrifikácii, hlavným faktorom pre vznik tohto organu bol nakoniec politický. Práve tento moment prehĺbil ešte väčšiu roztrieštenosť v elektrifikačnom procese. Postupnými kompromisy sa však podarilo vytvoriť prvý jednoliaty elektrárenský podnik v európskom priestore. Vznikom Slovenských elektrární v roku 1942 sa začala písať dovtedy najúspešnejšia kapitola z dejín elektrárenského priemyslu. O veľký krok dopredu postúpil vývoj infraštruktúry v oblasti energetiky. „Štartovacia plocha“, vytvorená v predchádzajúcom období, síce nebola mimoriadne priaznivá, aj napriek tomu dokázala nová spoločnosť z daného stavu vyťažiť maximum. Stále najzávažnejší problémom predstavoval pre SE iba straty zdrojov a sietí na odstúpených územiach. Začal napredovať elektrifikačný proces. Elektrifikácia obcí nadviazala na „svižné“ tempo z druhej polovice 30. rokov. Výroba elektrickej energie na celom Slovensku vzrástla v období 1938 – 1943 o 71 %. Majoritný štátny kapitál investoval do výskumu hydroenergetického potenciálu Slovenska ako alternatívneho zdroju výroby oproti kalorickým elektrárniam. Na

Slovensku sa po vzniku slovenského štátu dostala väčšina významných priemyselných podnikov pod nemecký vplyv. Počas II. svetovej vojny Nemci investovali do obnovenia výrobných zariadení v najdôležitejších priemyselných závodoch (Apollo Bratislava, bane v Handlová a na Spiši atď.), čo sa pozitívne prejavilo vo zvyšovaní výroby elektrickej energie v závodných elektrárňach, ktorý bol následne k dispozícii SE, ktoré ho distribuovali odberateľom. Avšak zapojenie týchto fabriek do nemeckého vojensko-ekonomického potenciálu sa stalo pre väčšinu priemyselných podnikov na Slovensku osudným, nálety anglo-amerického letectva, potlačenie SNP, rušenie a transport výrobných zariadení do Nemecka ako aj bojové aktivity pozemných vojsk pri prechode frontu v rokoch 1944/1945, ktoré priniesli so sebou likvidáciu značnej časti strojných zariadení v elektrárňach a následne ochromenie ďalšej elektrifikácie Slovenska. Aj napriek enormnej akvizičnej činnosti sa v niektorých hospodárskych odvetviach len ťažko presadzovalo využívanie elektrickej energie. Najmarkantnejšie to bolo vidieť v poľnohospodárstve.

Po skončení II. svetovej vojny na základe Dekréta prezidenta Československej republiky boli znárodnené zoštátnením „energetické podniky a zariadenia slúžiace výrobe“. V počiatočnom období negatívne ovplyvňovali rozvoj elektrárenskva na Slovensku faktory zapríčinené II. svetovou vojnou (ekonomické problémy – platobná neschopnosť, menová reforma..., zničená železničná sieť, poškodené výrobné kapacity, problémy s navrátením odtransportovaných výrobných zariadení, strata odborných pracovníkov, a i.).

Zmenené ekonomické a politické podmienky priniesli so sebou reštrukturalizáciu celého elektrárenskva na Slovensku, v rozpätí rokov 1946 – 1948 sa na Slovensku začal plniť dvojročný plán, ktorý pre SE znamenal zvýšenie výroby a elektrifikáciu 150 obcí ročne. Tieto úlohy rezort úspešne naplnil. SE boli sústredené pod centrálnu správu, po februári 1948 bol ich ďalší rozvoj ovplyvnený spoločenskými a ekonomickými zmenami spoločnosti.

Elektrárenskvo ako jeden zo strategických priemyselných rezortov v konfrontácii s inými oblasťami priemyslu v nami sledovanom období dopadol na výbornú. Avšak ak porovnáme jeho vývoj vo vyspelých európskych štátoch patrili sme v rozvoji tohto priemyselného odvetvia skôr do kategórie priemerných až podpriemerných.

Monografia je určená nielen pre odborníkov zaoberajúcich sa uvedeným časovým obdobím a problematikou, ale aj pracovníkov z hospodárskych odvetví, študentov vysokých škôl študujúcich históriu a v neposlednom rade pre širšiu historickú verejnosť, ktorá má záujem o tuto problematiku.

Pramene a literatúra

ARCHÍVNE FONDY

Slovenský národný archív Bratislava

- fond: Ministerstvo hospodárstva 1938-1945
- fond: Ústredný hospodársky úrad 1940-1945
- fond: Ústredné združenie slovenského priemyslu 1921-1950
- fond: Povereníctvo dopravy 1945-1960
- fond: Povereníctvo priemyslu 1947-1951
- fond: Povereníctvo priemyslu a obchodu 1945-1951

Štátny oblastný archív Bratislava

- fond: Západoslovenské elektrárne 1919-1942
- fond: ÚKVES
- fond: Riadiace orgány elektrární na Slovensku 1927-1960
- fond: Mestská elektráreň Bratislava 1901-1948
- fond: Južnoslovenské elektrárne Nitra 1925-1943
- fond: Krajinské elektrárenské závody v Budapešti, závod Komárno 1938-1945
- fond: EVUS v Bratislave 1941-1944
- fond: Podporný fond zamestnancov v energetike na Slovensku 1930-1959

Podnikový archív Východoslovenských elektrární Košice

- fond: Dokumentácia pred rokom 1929 (nespracované)
- fond: Spisy 1929-1945 (nespracované)
- fond: Knihy 1929-1945 (nespracované)
- fond: Vedenie a správa 1929-1945 (nespracované)
- fond: Zamestnanci 1929-1945 (nespracované)
- fond: Účtovníctvo a výkazníctvo 1929-1945 (nespracované)
- fond: Výroba 1929-1945 (nespracované)
- fond: Technická dokumentácia 1929-1945 (nespracované)
- fond: Dokumentácia po roku 1945 (nespracované)

PERIODIKÁ, ROČENKY A PERIODICKÉ ŠTATISTIKY

Blesk
Budovateľ
Elektris

Národné Noviny
Politika
Prúd
Slovenský denník
Úspech
Úradné noviny

Päť rokov sústavnej elektrizácie Slovenska. Bratislava: Unia, 1944

Elektrotechnická ročenka 1938

Elektrotechnická ročenka 1939

Slavnostní list VII. ESČ v Banskej Bystrici 1925. Banská Bystrica: ESČ, 1925

Stručný prehľad vývoja Československej elektroenergetiky v rokoch 1920- 1965, Výskumný ústav energetický Praha, Výskumné pracovisko Bratislava, Bratislava 1967

Štatistická príručka Slovenska, rok 1947. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave 1947

Štatistická príručka Slovenska, rok 1948. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave 1948

Technický obzor slovenský

SYNTÉZY, MONOGRAFIE, ZBORNÍKY, ŠTÚDIE

- BARNOVSKÝ, Michal. *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava: Archa, 1993.
- CAMBEL, Samuel (ed.). *Dejiny Slovenska V*. Bratislava: Veda, 1985.
- CAMBEL, Samuel (ed.). *Dejiny Slovenska VI*. Bratislava: Veda, 1988.
- CAMBEL, Samuel. *Hospodárske pomery v Slovenskom národnom povstaní*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2003.
- CAMBEL, Samuel. *Slovenská dedina (1938-1944)*. Bratislava: SAP, 1996.
- ČAPLOVIČ, Dušan et al. *Dejiny Slovenska*. Bratislava: AEP, 2000.
- EFMERTO VÁ C., Marcela. *Elektrotechnika v českých zemích a v Československu do poloviny 20. století*. Praha : Libri, 1999.
- FABRICIUS, Miroslav: Slovenské hospodárstvo v „ európskom veľkopriestore“. In: *Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP*. Materiál z odborného historického seminára Múzeum SNP Banská Bystrica 18.jún 1999. Banská Bystrica: Adade, 1999. s. 22-25.
- FALTUS, Jozef-PRŮCHA Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 - 1945*. Bratislava: 1969.
- GEBHART, Jan -KUKLÍK, Jan. *Druhá republika 1938-1939*. Praha: Paseka, 2004.
- HALLON, Ludovít. Elektrifikácia Slovenska 1884-1945. In: *Vlastivedný časopis*, 1989, roč. 38, č.3. s. 117–121.
- HALLON, Ludovít. Elektrifikácia Slovenska 1884-1945. In: *Vlastivedný zborník Považia*. Žilina: Považské múzeum,1991, č.16.
- HALLON, Ludovít. *Vývoj energetickej základne Slovenska do roku 1938*. (Dizertačná práca). Bratislava: Historický ústav SAV,1991.
- HALLON, Ludovít. *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938 (Rozvoj alebo úpadok ?)*. Bratislava: Veda, 1995.
- HALLON, Ludovít-FALISOVÁ, Anna-MOROVICS, T. Miroslav. *Chronológia vývoja vedy a techniky na Slovensku*. Bratislava: AEP, 2006.
- HRONČEK, Pavel. : Tunely na železničnej trati Brezno- Tisovec-Slavošovec vybudované v období Slovenskej republiky (1939-1944) a ich súčasné miesto v krajine. In. ŠMIGEL, Michal- MIČKO, Peter,- SYRNÝ, Marek (ed.) *Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944-1945. Slovenská republika očami mladých historikov V*. Banska Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, Katedra histórie FHV UMB, Štátna vedecká knižnica, 2008.
- HORVÁTH, Štefan -VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1945-1950*. Bratislava: Alfa, 1984.
- JABLONICKÝ, Jozef. *Povstanie bez legiend*. Bratislava: Obzor, 1990.
- KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 1991.
- KARVAŠ, Imrich. *Sjednocení výrobních podmínek v zemi českých a na Slovensku*. Praha: 1933.
- KLAMKOVÁ, Hana. : Protižidovská propaganda: dehumanizácia Židov na stránkach Gardistu (1939-1942). In. SOKOLOVIČ, Peter (ed.) *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938-1945. Slovenská republika očami mladých historikov VII*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008.
- KOMORA, Ján. *Elektrina budúcnosť Slovenská*. Bratislava: Štatistický úrad, 1947.
- KONČEK, Dušan- NOVOTNÝ, Ján. *Rozvoj energetiky na východnom Slovensku*, Košice: SEP, 1989.

- KOVÁČIK, Pavol. *30 rokov Elektrovodu*. Martin: tlačiarne SNP, 1979.
- KRÁL, Milan- HABARDA, Dušan. *100 rokov mestskej hromadnej dopravy v Bratislave*. Banská Bystrica: Perfekt, 1995.
- KRASNOVSKÝ, Branislav. *Vývoj chemického priemyslu na Slovensku 1867–1948*. (Dizertačná práca) Bratislava: Historický ústav SAV, 2001.
- KUBÍN, Miroslav (ed.). *Žihočeská energetika*. České Budějovice: JIH, 1996.
- KUBÍN, Miroslav (ed.). *Rozvoj energetiky Československu*. Praha: ČEZ, 1989.
- KUBÍN, Miroslav (ed.). *Rozvoj energetiky jižní Moravy*. Brno: Spektrum, 1993.
- LIPTÁK, Lubomír. *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom*. Bratislava : Veda, 1960.
- LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko v 20. storočí*. (2. vyd.) Bratislava: Kaligram, 1998.
- LONDÁK, Miroslav. *Otázky industrializácie Slovenska*. Bratislava: Veda, 1999.
- MALINA, Karel. *Energetika v severomoravském kraji*. Ostrava: SMEZ, 1969.
- MAYER, Daniel. *Pohledy do minulosti elektrotechniky*. České Budějovice: Kopp, 1999.
- MIČKO, Peter. Arizácia a zmeny vlastníkov v priemyselných podnikoch (na príkladoch stredoslovenských drevárskych závodoch).In. SOKOLOVIČ, Peter (ed.) *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938-1945. Slovenská republika očami mladých historikov VII*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008.
- MIČKO, Peter. *Nemecký finančný kapitál a stredné Slovensko v rokoch 1939-1945*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, 2006.
- MIČKO, Peter- CHLADNÁ, Zuzana. Hospodárska situácia Slovenska v rokoch 1944 – 1945. In. ŠMIGEL, Michal- MIČKO, Peter,- SYRNÝ, Marek (ed.) *Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944-1945. Slovenská republika očami mladých historikov V*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, Katedra histórie FHV UMB, Štátna vedecká knižnica, 2008.
- MIKEŠ, Ján. Elektrifikácie Československá v době druhe světové války. In: HOŘEJŠ, Miloš- LORENCOVÁ, Ivana (eds.). *Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války*. Praha: NTM, 2009.
- MIŠKAY, Vladimír. Z historie vodných elektrární na Slovensku. In: *Z dejín vied a techniky na Slovensku IX*. Bratislava: Veda, 1979.
- NEUSCHL, Štefan. Tridsaťpäť rokov Elektrotechnickej fakulty SVŠT. Bratislava: ALFA, 1976.
- NOVOTNÝ, Ján. *100 rokov elektrifikácie Košíc*. Košice: VSE, 1997.
- POCHOP, Karel (ed.). *Energetika*. Praha: SNT, 1952.
- PODRAZIL, Zdeněk (ed.). *Energetika ve východních Čechách 1911-1996*. Hradec Králové: Retip, 1996
- PRŮCHA Václav et al. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992. 1. Díl, období 1918 – 1945*. Brno: Doplněk, 2004.
- STRAUB Alfred. Statistik der Elektrizitätswerke in Ungarn für 1911. Budapest: Verlag der Zeitschrift Elektrotechnik, 1911.
- SLÁDEK, Vojtech. *Elektrárénstvo na Slovensku 1920– 1993*. Bratislava: Alfa press, 1996
- SLÁDEK, Vojtech. *Kronika elektrifikácie Bratislavy a okolia 1901-2001*. Bratislava: AEP, 2001.
- SLÁDEK, Vojtech. *50 rokov Západoslovenských energetických závodov*. Bratislava: ZSE, 1972

- SLÁDEK, Vojtech. *70 rokov Západoslovenských energetických závodov*. Bratislava: Vox Nova, 1992
- STODOLA, Karol. *V záujme Slovenska*. Bratislava: 1936.
- ŠTEFÁNIKOVÁ, Antónia. O niektorých aspektoch zahraničného obchodu Slovenskej republiky v období rokov 1939 – 1945. In : *Historický časopis*, 2000, roč. 48, č. 3. 463-464.
- TEKEL, Ladislav. Šesťdesiat rokov prevádzky kaskády vodných diel na strednom Slovensku. In: *Vodní hospodárstvi*, rok 1985, č. 9.
- TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Slovensko I -Dejiny*. Bratislava: Obzor, 1978.
- TIBENSKÝ, Ján. – PÖSS, Ondrej. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*. Bratislava: AEP, 1999.
- VÁVRA, Ján. *Dnešný stav elektrizácie Slovenska a jej vývin*. Bratislava: SES, 1944.
- URSÍNY, Milan. Tepelná elektráreň v Handlovej a jej význam pre Slovensko. In: *Stredné Slovensko*, Zvolen: 1934.
- ZAŤKO, Peter. *Národohospodár Peter Zaťko spomína*. Liptovský Mikuláš: Tranoscus, 1994.
- ŽIAK, Vojtech. *70 rokov Stredoslovenských energetických závodov*. Martin: Neografia, 1993.

Zusammenfassung

Die Grundlage für die slowakische Wirtschaftsentwicklung in der erste Hälfte des 20. Jahrhunderts war der Elektrifikation. Dieser Prozess hat in der Slowakei erst nach 1918 mit großflächiger systematischer Elektrifizierung angefangen. In der Zeit zwischen zwei Kriegen hat sich dieser Prozess von lokaler zu regionaler Phase entwickelt. Der nächste Zeitraum zwischen Jahren 1938-1942 hat sich der Elektrifikationsprozess bis zur ganzstaatliche Phase weiterentwickelt. Bis 1942 haben die 5 staatliche Kraftwerkbetriebe ihnen zugeteilten Gebieten elektrifiziert. Sie sollten die technische Uneinigkeit entfernen und damit der Elektrifizierungsprozess in Einklang bringen. Dafür haben diese Betriebe diversen Begünstigungen (rechtliche und steuerliche) gegenüber privaten Kraftwerke bekommen.

Mit der Entstehung von sogenanntem Slowakischem Staat in 1939 war die slowakische Wirtschaft unter direktem Einfluss von nazistischem Deutschland. Auch die Energetik musste die Deutschen Forderungen befolgen. Für die ersten Jahre von neuem Staat war unbedachtete Personalpolitik und Finanz – und Materialmangel charakteristisch. Das alles hatte negative Konsequenzen für die ganze Elektrifikationsprozess. Mit Wienerarbitrage und der Verlust von südlichem Gebiet zugunsten von Ungarn, hat die Slowakische Elektroindustrie ein Drittel von Kapitalinvestitionen in Städten und Dorfern verloren. Im 1942 haben sich die 5 Kraftwerkbetriebe in einen einzigen Betrieb genant Slowakische Elektrizitätswerk vereint. Dieser Betrieb hat die Elektrifizierung in der ganzen Slowakei kontrolliert und koordiniert. Die Zahl von Abnehmern von elektrischer Energie fang an zu steigern. Mit dem Bau von Wasserkraftwerke war auch das Potential von Flüssen genutzt. Die günstige Entwicklung war abgebrochen im 1944-1945 als die Frontlinie durch die Slowakei durchgezogen hat und die zurucktretende deutsche Armee die elektrischen Anlagen zerstört hat. Die erste Aufgabe nach dem Kriegsende war die Reparatur von beschädigten Anlagen. Im Herbst 1945 waren alle Kraftwerke in der Slowakei verstaatlicht. Im 1946 haben sich die Slowakische und die Tschechische Elektrizitätswerke vereint und die Tschechoslowakischen energetischen Werke haben entstanden. Ein zweijähriger Erneuerungsplan von kriegsgestörter Wirtschaft wurde angenommen. Bis kommunistischem Putsch im 1948 hat der Zahl von elektrifizierten Städten und Dörfer gewachsen und die Produktion und Verbrauch von elektrischer Energie hat gesteigert.

Summary

In the first half of the 20th century, the process of electrification was the background for economic development. In Slovakia, a breakthrough in the process of electrification began in 1918 after progressive large-area electrification.

Between the two World Wars, the process went from local to a regional stage. Economic development in Slovakia in the following years 1938-1942 can be defined as a progressive transition from regional into a nationwide stage of electrification.

In Slovakia, there were five state-owned power station companies working until 1942. Their main aim was the systemic electrification of areas given to them. Also, they had to harmonize an overall fragmentation of electrification process into one technical uniformity. That is why they had various legal and tax advantages than private power station companies.

Slovakia, as the independent state set up in March 1939, had its economy under the influence of Nazi's Germany economy, therefore it had to fulfil its interests. This influence changed the area of energetics as well. The first years after the new state was set up were unfavourable for the electrification process because of ill-judged personal changes, lack of finances as well as materials. Situation became more difficult when Slovakia ceded Hungary its South region on the basis of Vienna arbitrary decision. Power station companies lost their third of invested capital in already electrificated cities and municipalities which became a part of Hungary.

In 1942, those five power station companies united into one company called Slovenské elektrárne. This company coordinated the large-area electrification in Slovakia. Number of electric energy consumers was constantly increasing due to consistent acquisition.

Energy from water sources was used by hydroelectric power stations built across large Slovak rivers. Overall favourable development was interrupted by the passage of troops across Slovakia in 1944-1945. German troops destroyed lots of electrical utilities and paralyzed the electric supply. Damaged utilities were repaired during the first months after the war ended.

In autumn 1945, all the power stations were nationalized in Slovakia. In 1946, Slovenské elektrárne and České elektrárne united into Československé energetické závody. A two-year plan for reconstruction of war-destroyed economy passed. Before the communist party entered in 1948, the number of electrificated cities and municipalities increased as well as the production and consumption of electric energy.

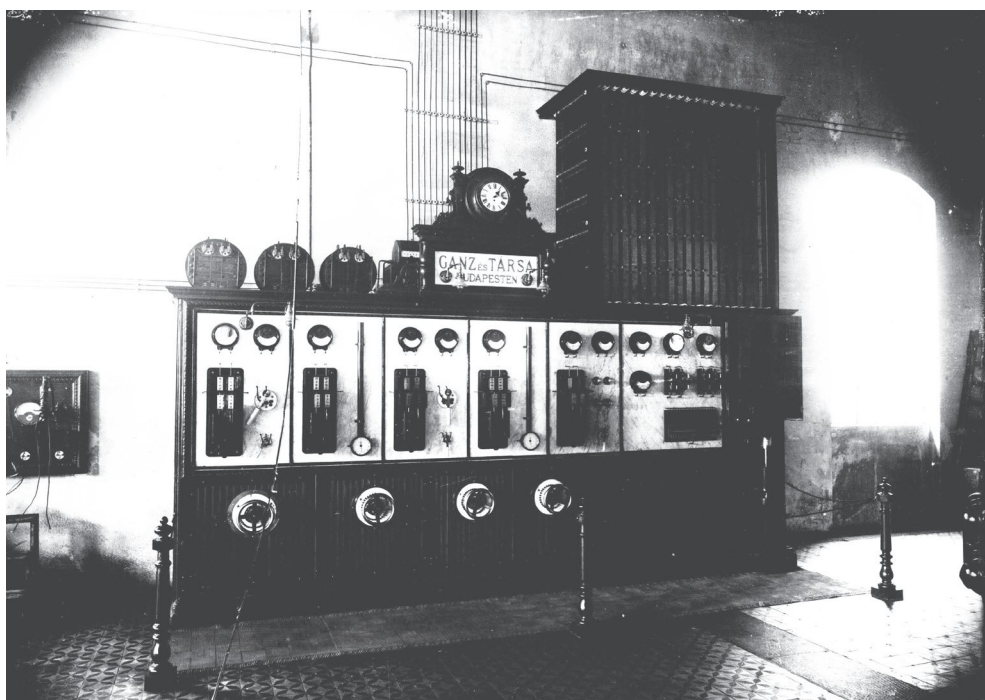
Menný register

- Adamuv, P. 10
 Ambróz, K. 9, 38, 44, 130
 Arendáš, M. 130
 Babjak, L. 73
 Barnovský, M. 10
 Bartlova, A. 10
 Beneš, E. 23, 25, 30
 Beránek, B. 46, 51, 77, 94, 95
 Böhm, K. 59, 130
 Bosnyák, T. 46, 79, 130
 Botlík, J. 94
 Bugan, A. 64, 130
 Čermák, P. 130
 Černý, J. 130
 Danišovič, P. 10
 Decker, V. 10
 Demborský, K. 130
 Ďurčanský, F. 47, 48,
 Ďurčanský, Fr. 128
 Edison, T. A. 36
 Efmertová, M. 10
 Fabricius, M. 10
 Fábry, K. 128
 Falťan, M. 26
 Faltus, J. 10
 Fierlinger, Z. 44
 Fischer, F. 95
 Fritsch, G. 69
 Furend, L. 128
 Gottwald, K. 23, 25, 34
 Gregor, M. 10
 Gróf, J. 126
 Gross, J. 44
 Hajóssy, J. 68
 Hallon, L. 10
 Hellebronth, A. 44
 Herčko, I. 10
 Holec, R. 10
 Hrnčár, A. 44, 128
 Hromada, Š. 10
 Hudec, L. 77
 Husák, G. 24
 Chmúrny, J. 128
 Ibler, J. 11, 75
 Janšák, Š. 9, 38, 47, 73, 130
 Javnický, Š. 10
 Josko, M. 27
 Kanas, F. 128
 Karvaš, I. 18, 22, 32, 47
 Kladivík, E. 10
 Kliment, F. 73
 Kmeť, J. 128
 Kmeť, V. 73
 Konček, D. 11
 Kostovský 10
 Kotschi, E. 126
 Kováčik, P. 10
 Krasnovský, B. 10
 Krčméry, K. 51
 Krčméry, L. 44, 50, 51, 52, 53, 94, 95, 106,
 128, 130, 133
 Kubín, M. 11
 Kubinec, P. 128
 Kunovjáneek, F. 46, 131
 Laušman, B. 75
 Lettrich, J. 24
 Lipták, L. 10
 List, V. 130
 Londák, M. 10
 Ludín, F. 105, 106
 Ludín, H. 105
 Ludwig, G. J. 36
 Maglen, K. 73, 131
 Magula, R. 10
 Mach, A. 13
 Makarian, M. 130
 Malach, G. 126
 Malý, A. 51
 Marcinčák, J. 126
 Markovič, K. 22, 26
 Marshall, G. C. 34
 Mičko, P. 10

- Michajev, N. 128
Michalík, J. 26, 28
Michník, J. 51
Mikeš, J. 10
Miškay, V. 10
Mockovčák, G. 10
Morávek, A. 20, 26
Novotný, J. 11
Nvota, S. 73
Okáli, I. 117, 130
Oliva, J. 26
Osvald, J. 10
Pařez, B. 130
Paulíny, V. 22
Pecho-Pečner, V. 130
Petráš, M. 10
Plavky, J. 131
Polakovič, A. 126
Polónyi, G. 46, 51, 106, 128
Potočan, J. 10
Prochádzka, J. 130
Průcha, V. 10
Púll, J. 22, 26, 33
Raso, P. 128
Reich, F. 46, 51, 65, 73, 74, 75, 130
Reiss, L. 73, 105, 106
Rosenauer, V. 68
Samec, Š. 11
Seliga, M. 11
Seneš, E. 78
Sládek, V. 11
Slávik, J. 73
Smerek, T. 44
Sobotka, F. 130
Stalin, J. V. 34
Stano, J. 48, 50, 78, 53, 68, 73, 94, 95
Stodola, K. 47
Straub, A. 9
Stuchlý, K. 44, 51, 53, 73, 75, 77, 130
Styk, J. J. 26, 46, 49, 73, 105, 130
Szomolányi, J. 44, 51, 94, 128, 130
Široký, V. 75
Šrobár, V. 27
Šujanský, F. 106, 128
Šuran, L. 128
Tekel, L. 10
Teplanský, P. 15
Thieben, F. 52
Tibenský, J. 10
Tiso, J. 13, 14
Tomori, V. 77
Truchlík, R. 105, 106, 128
Tuka, V. 13
Tvarožek, T. 26, 27
Ursíny, J. 22, 26, 32
Ursíny, M. 130
Vadkertyová, K. 10
Van de Castela, L. 126
Vávra, J. 8, 100, 101, 106, 128, 130
Vavrinský, B. 128
Vicián, A. 105
Voňný, A. 73, 75
Vontorčík, J. 10
Zaťko, P. 18, 26, 32
Zatovič, M. 76
Zimmerman, A. 105, 106
Zubaj, S. 128
Žiak, V. 11
Žuffa, M. 130

Ludwigov mlyn v roku 1884 ako prvý na našom území použil elektrickú energiu

Ovládací panel od budapeštianskej firmy Ganz, ktorá sa podieľala na elektrifikácii nášho územia hlavne pred vznikom ČSR

Čís. 438.

**Zákon ze dne 22. července 1919
o státní podpoře při záhajení soustavné
elektrifikace.**

Na základě usnesení Národního shromáždění nařizuje se:

Oddíl I. Finanční účast státu.

§ 1.

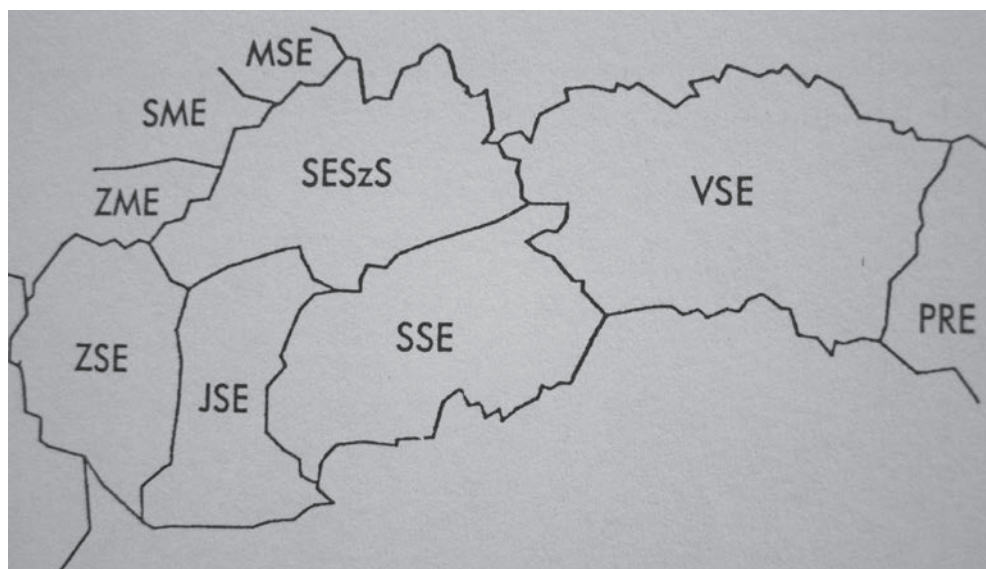
Na soustavnou elektrifikaci v státě československém, která má za účel co možno nejdokonalější využitkování všech přírodních zdrojů energie a hospodárné její rozvedení ve všobecném zájmu, povoluje se částka 75,000.000 K, jež v letech 1919 až 1928 zařaděna bude ve lhůtách do státního rozpočtu.

§ 2.

Peněz těchto použije ministerstvo veřejných prací na vybudování vodních elektráren a na účast státu na elektrických podnicích tvořících podstatnou část soustavné elektrifikace československého státu, v nichž zastoupeny budou země neb korporace místní samosprávy, které buď samy aneb s úsavadními elektrárenskými družstvy neb svazy převezmou spolu se státem alespoň šedesát procent základního kapitálu podniku a zajistí si trvale rozhodující vliv na jeho správu.

§ 3.

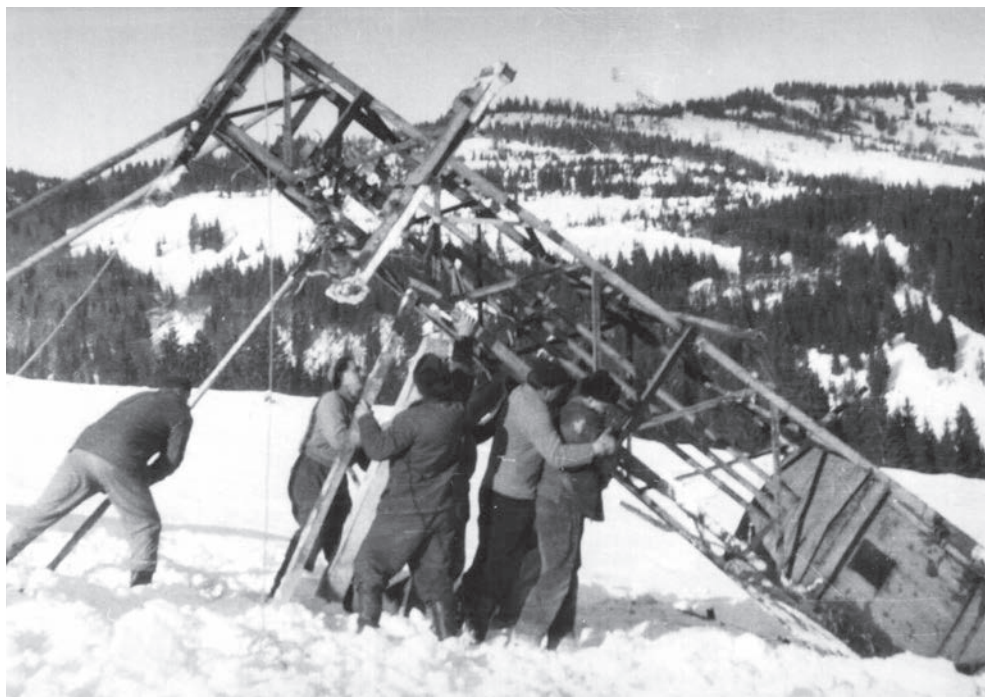
Roku 1919 uvolní se z povolených prostředků 8,000.000 korun.

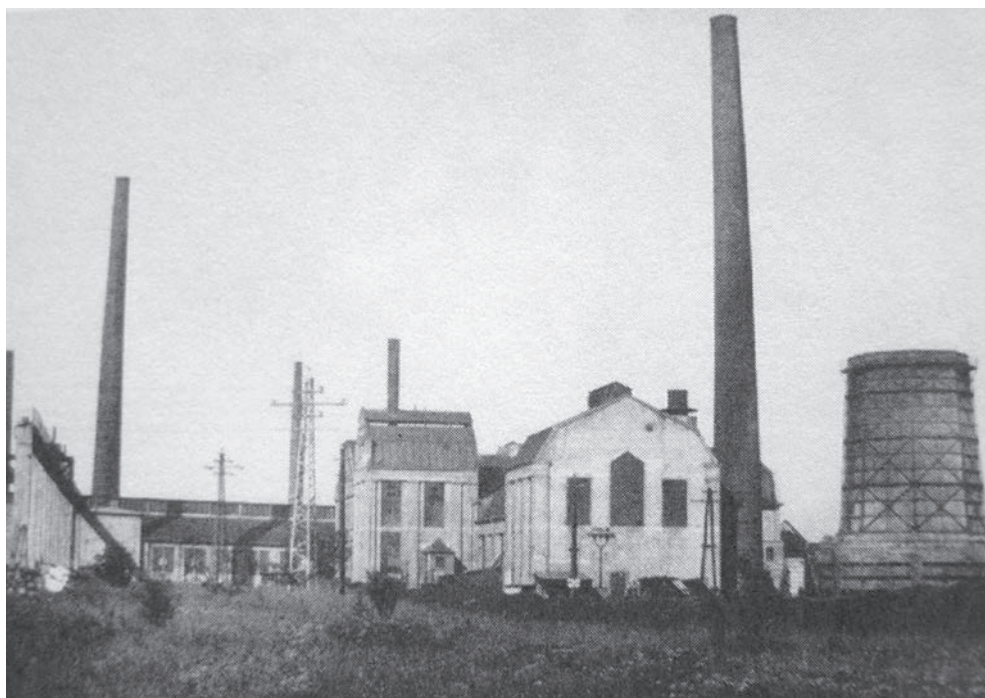
Vyčlenené územie regionálnych elektrárenských spoločnosti

Dovoz parnej turbíny do košickej Mestskej elektrárne

Stavba 22 kV vedení

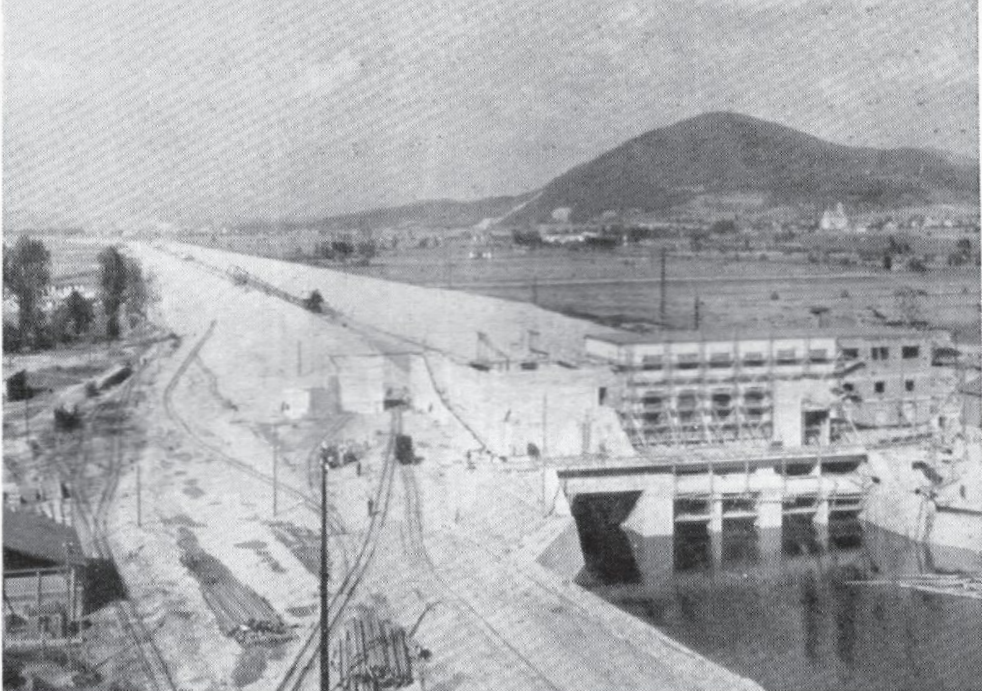
Parná elektrárň v Trnave, najvýkonnejšia elektrárň počas II. svetovej vojny na území Slovenska

Sídlo VSE v Bosakovej banke v Prešove, po pričlenení Košíc k Maďarsku po viedenskej arbitráži.

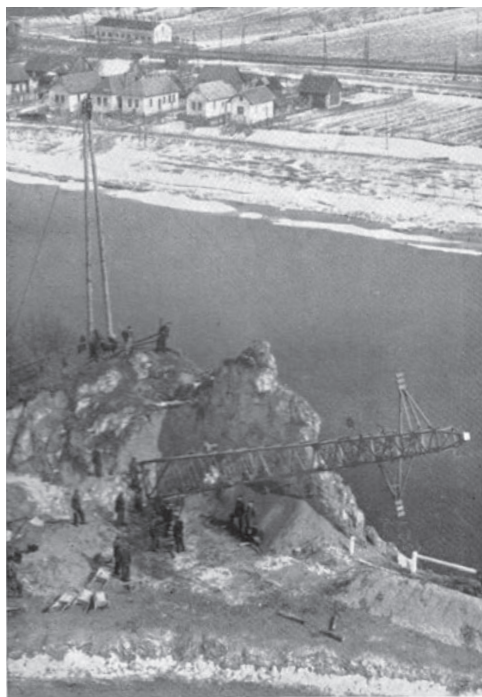
Prešovská elektrárňa na jej výstavbe sa spolupodieľala firma Siemens

Výstavba vážskej kaskády

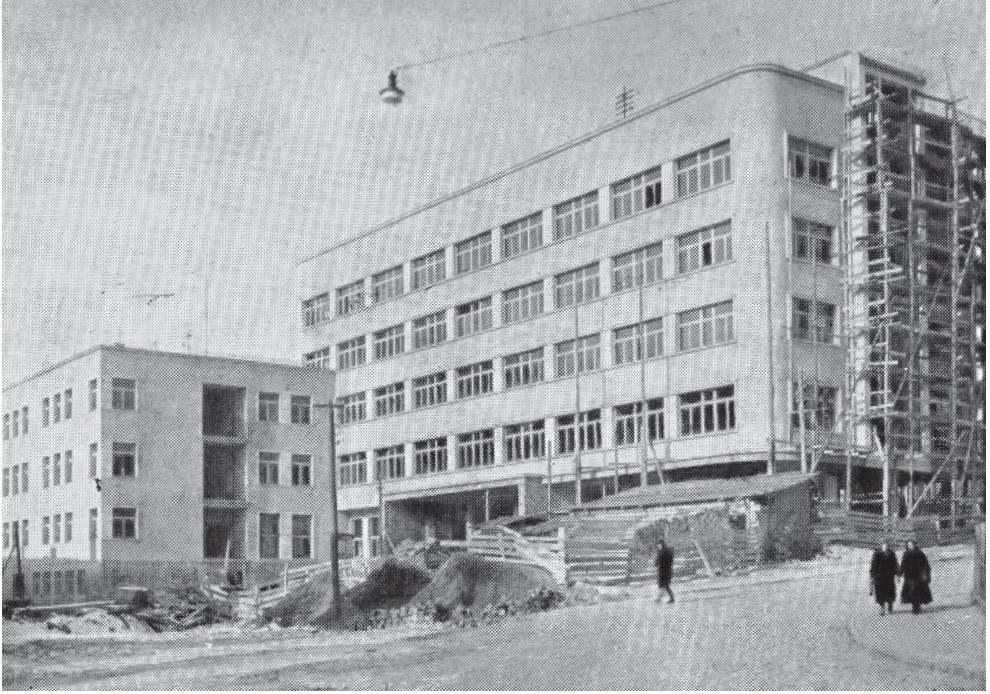
Stavba 100 kV vedenia Žilina – Vrútky

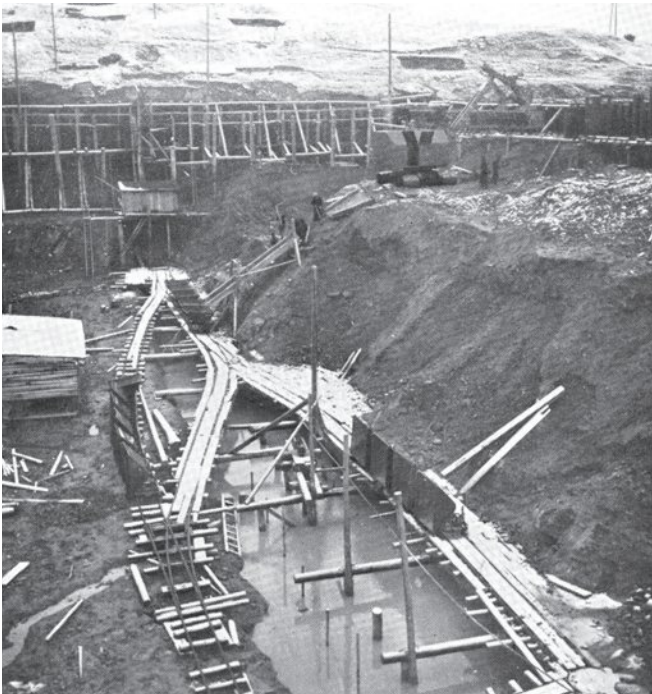
Práce na 100 kV vedení pod Strečnom

Administratívna budova SESzS v Žiline

Výstavba centrály SSE v Banskej Bystrici

Stavba oravskej priehrady 1943

Elektrifikácia obcí na východnom Slovensku v roku 1942

**Elektrotechnická veľkoobchodná
úč. spol.**

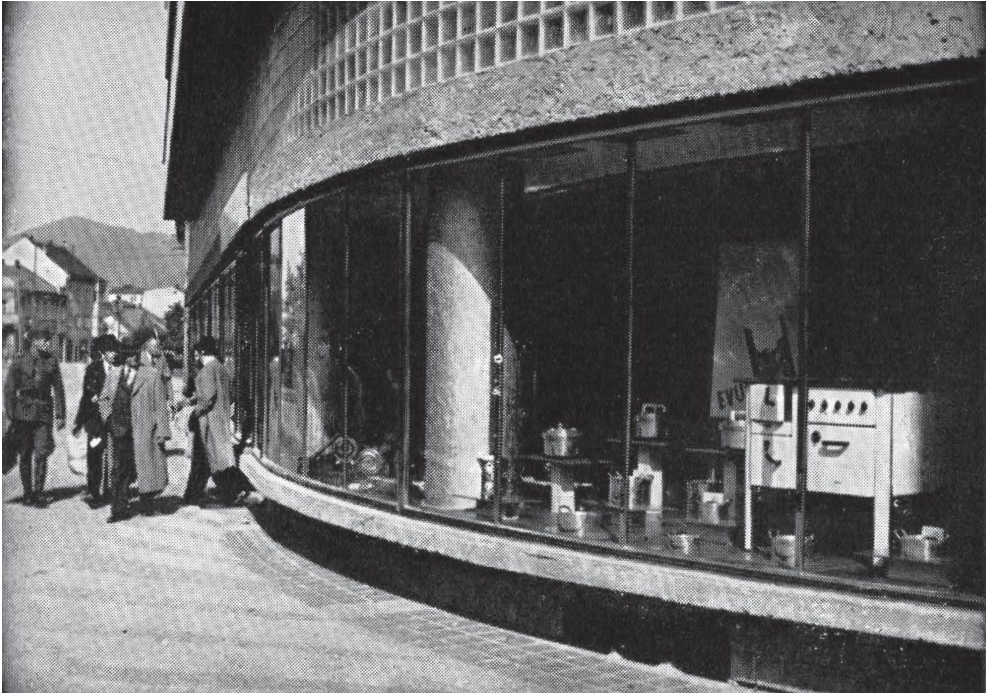
BRATISLAVA, Čintorínska č. 8 tel. 23-80

DODÁVA: všetok inštalačný materiál
osvetľovacie telesá
žiarovky
poisťkový materiál
porcelánové izolátory
elektromotory
pístroje pre domácnosť
ručné obrábacie stroje pre železo
signálne zariadenia
meracie prístroje prenosné a pre rozvádzače
rádioprijímače
montérské nálinie

PREVÁDZA: montáže
opravy

Obráťte sa na nás s dôverou, budete obsluhováni vzorne!

EVUS reklamný leták

Predajňa elektrotechnickej spoločnosti EVUS v Žiline.

Slovenský zákonník

Čiastka 7. Vydaná dňa 7. februára 1942. Ročník 1942.

OBSAH: (12.—18.) 12. Zákon o napomáhaní sústavnej elektrifikácie. — 13. Nariadenie a mocou zákona o pracovnej povinnosti geonistov. — 14. Zákon o zmene a doplnení niektorých právnych predpisov o poplatkoch. — 15. Zákon o zmenkovom poplatku. — 16. Zákon o Orade na ochranu životnostného vlastníctva. — 17. Nariadenie s mocou zákona o niektorých mimoriadnych opatreniach v obore ochrany výšlesov, zmlások a vruriek. — 18. Nariadenie s mocou zákona o príchodných bilančných účtách pre ústavy a podniky povinné verejne účtovať.

12.
Zákon
zo dňa 27. januára 1942
o napomáhaní sústavnej elektrifikácie.

Snem Slovenskej republiky sa usniesol na tomto zákone:

§ 1.

Na ciele sústavnej elektrifikácie obcí prispieje štát podporou podľa hospodárskej potreby. Suma sa určí v štátnom rozpočte.

§ 2.

(*) Zo štátneho príspevku podľa § 1 udeľujú sa podpory všeužitelným elektrárenským podnikom na náklady spojené so zavádzaním elektrickej energie do obcí, a to na primárne prípojky, transformátorské stanice, sekundárne rozvodné siete a domové prípojky. Vo výnimočných prípadoch podporu možno udeliť priamo obciam po vyčutí zúčastneného všeužitelného elektrárenského podniku.

(*) Podpora možno udeliť do výšky 50% stavebného nákladu na transformáč-

nych vedení k viacerým obciam, stavba spojovacích staníc a pod.).

§ 3.

(*) O podpore rozhodne na podklade riadne doloženej žiadosti Ministerstvo dopravy a verejných prác po dohode s Ministerstvom vnútra.

(*) Pri udeľovaní podpôr treba prihliadať v prvom rade ku krajom a obciam hospodársky zaostálým.

(*) Podrobné predpisy o podávaní a vybavovaní žiadostí o udelenie podpôr, o poukazovaní splátok na priznanú podporu, o spôsobe použitia podpory ako aj o hospodárskej kolaudácii elektrických zariadení, vystavaných s podporou, vydá Ministerstvo dopravy a verejných prác po dohode s Ministerstvom vnútra.

§ 4.

(*) Sväzky územnej samosprávy sú povinné podporovať sústavnú elektrifikáciu obcí, vykonávanú všeužitelnými elektrárenskými podnikmi a v rámci svojich finančných možností prispievať na úhradu nákladov na elektrické zariadenia, uvedenú v § 2 ods. 1.

Zákon o intenzívnejšej elektrifikácii z roku 1942

V októbri 1942.

Oznámenie.

Oznamujeme, že podľa zákona č. 12/1942 bola prevedená fúzia všetkých päť podpísaných vŕseužitocných elektrárenských spoločností na Slovensku pod firmou

Slovenské elektrárne, úč. spol. (SE)

so sídlom v Bratislave.

Fúzia bola zaznačená do obchodného registru v Bratislave dňa 21. VIII. 1942 a týmto dňom preberá spoločnosť SE všetky práva a povinnosti podpísaných spoločností.

Adresa **ústredného riaditeľstva SE** je:

Slovenské elektrárne, úč. spol., ústredné riaditeľstvo, Bratislava, Lamačská 25. Telefon 62-51, 62-52, 53-41,

Riaditeľstvá dosavadných spoločností sa premenily na **oblastné riaditeľstvá** v sídlach doterajších päť spoločností, ktorých adresy sú:

- 1.) Slovenské elektrárne, úč. spol. oblastné riaditeľstvo,
Bratislava, Lamačská 25. Telefon 62-51, 62-52, 53-41, 68-89.
- 2.) Slovenské elektrárne, úč. spol., oblastné riaditeľstvo,
Nitra, Hitlerova 3. Telefon 2400.
- 3.) Slovenské elektrárne, úč. spol., oblastné riaditeľstvo,
Žilina, Hitlerova 3. Telefon č. 5, 329
- 4.) Slovenské elektrárne, úč. spol., oblastné riaditeľstvo,
Banská Bystrica, Rázusova 2. Telefon 82
- 5.) Slovenské elektrárne, úč. spol., oblastné riaditeľstvo,
Prešov, Námestie A. Hlinku 75. Telefon 345.

Sídla **okresných správ** v jednotlivých oblastiach zostávajú nezmenené.

Žiadame, aby ste sa obracali na ústredné riaditeľstvo v Bratislave len vo veciach, týkajúcich sa celej spoločnosti. V ostatných veciach ráčte sa obracať priamo na príslušné oblastné riaditeľstvo.

Prosíme úrady, korporácie a našich odberateľov a obchodných priateľov, aby zachovali fuzionovanej spoločnosti nezmenene svoju priazeň.

N a s t r á ž !

Slovenské elektrárne, úč. spol. Bratislava

Západoslovenské elektrárne,
úč. spol. v Bratislave (ZSE).

Južnoslovenské elektrárne,
úč. spol. v Nitre (JSE).

Spojené elektrárne, severozá-
padného Slovenska, úč. spol.
v Žiline (SESzS).

Stredoslovenské elektrárne,
úč. spol. v Banskej Bystrici (SSE).

Východoslovenské elektrárne,
úč. spol. v Prešove (VSE).

Oznam o vzniku Slovenských elektrární

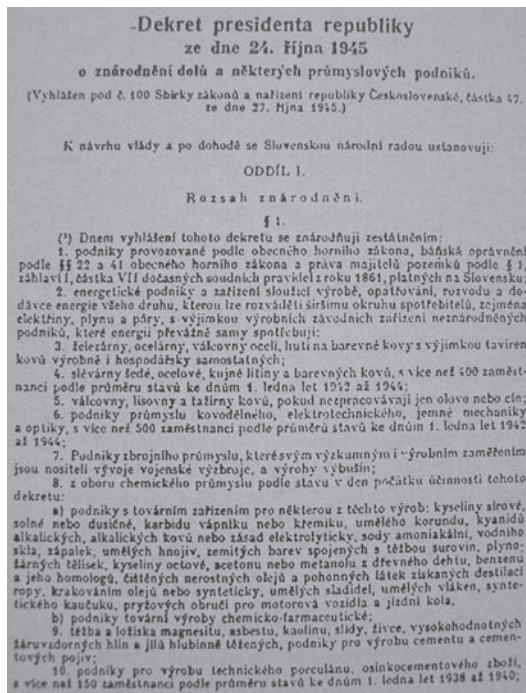
Július Stano, minister dopravy a prvý generálny riaditeľ Slovenských elektrární

Ladislav Krčméry, riaditeľ UKVESu presadzovaný Tisovou vládou

Jozef Juraj Styk, riaditeľ VSE, po roku 1945 riaditeľ SE a povereník pre techniku

Dekret prezidenta Beneša o znárodnění priemyselných podnikov aj energetiky

TUNGSRAM

BRATISLAVA, Račistorská 610 - Račistorskerstrasse 610

Ü. S. - A. G.

V ý r o b a : Elektrické žiarovky pre všeobecné osvetľovanie,
Rádioprijímače,
Reproduktory,
Zosilňovacie zariadenia,
Rádiosúčiastky.

P r e d a j : Vysielacie lampy,
Lampy pre liečebné prístroje,
Autožiarovky,
Žiarovky pre zvukové aparatúry,
Projekčné žiarovky,
Rôzne iné špeciálne lampy,
Rádiolampy,
Zosilňovacie lampy.

E r z e u g u n g : Elektrische Glühlampen für allgemeine Beleuchtung,
Radioempfänger,
Reproduktoren,
Verstärker,
Radiobestandteile.

V e r k a u f : Senderröhren,
Lampen für Heilapparate,
Autolampen,
Glühlampen für Tonapparaturen,
Projektionslampen,
verschiedene andere Speziallampen,
Radioröhren,
Verstärkeröhren

„KLÁRA“ sklárne úč. spol. UTEKÁČ
Výroba: všetky druhy barietk pre elektrické žiarovky, rádiolampy a vložky
do termosových fliaš

„CLARA“ Glashüttenwerke A. G. UTEKÁČ
Erzeugung: Alle Arten von Kolben für elektrische Glühlampen, Radioröhren
und Einlagen in Thermosflaschen

Firma Tungsrám najvýznamnejší elektrotechnický podnik na území Slovenska do roku 1945

Elektrický varič

ušetrí veľa námahy
pri varaní
zakurovaní do sporáka.

Je vždy pohotoví pre zohrievanie jedál
a menšie varenie.

Neoceniteľný v domácnosti, kde sú drobné
deti a chorí.

Prevari 1 liter mlieka za 15 halierov pri
bytovej sadzbe

Priďte na výstavu, presvedčiť sa!

Slovenské elektrárne, úč.spot.

Máte obavu, že je
elektrické
hľadenie drahé?

Hodina elektrického hľadenia
pri bytovej sadzbe Vás stojí

45 halierov.

Pri tom šetríte:

čas

zdravie

prádlo

Presvedčte sa sami!

Slovenské elektrárne, úč. spol.

Dobrý gazda

vie si cenit

elektromotor

*a jeho službu:
pohotovosť,
jednoduchá obsluha
a najlacnejší pohon!*

1 kilowatová hodina:

- Poreže 500 kg slamy na sečku*
- Popili 1m³ tvrdého dreva*
- Vymlati 150 snopov po 35 kg*
- Precisti 100 vriec obilia po 75 kg*
- Načerpá 100 hl vody*
- Rošcotuje 80 kg kukurice*
- Rošcotuje 60 kg jačmeňa*
- Odstredí 1400 litrov mlieka*

Slovenské elektrárne, úč. spol.

Akvizičná činnosť SE v roku 1944

Edice snímek režírovaná Janem Zieglerem, Praha VII., 1943

**AK NIE JE PRÚD VYPNUTÝ,
NERÝPAJ V ZÁSTRČKE
UŤAHOVAČOM!**

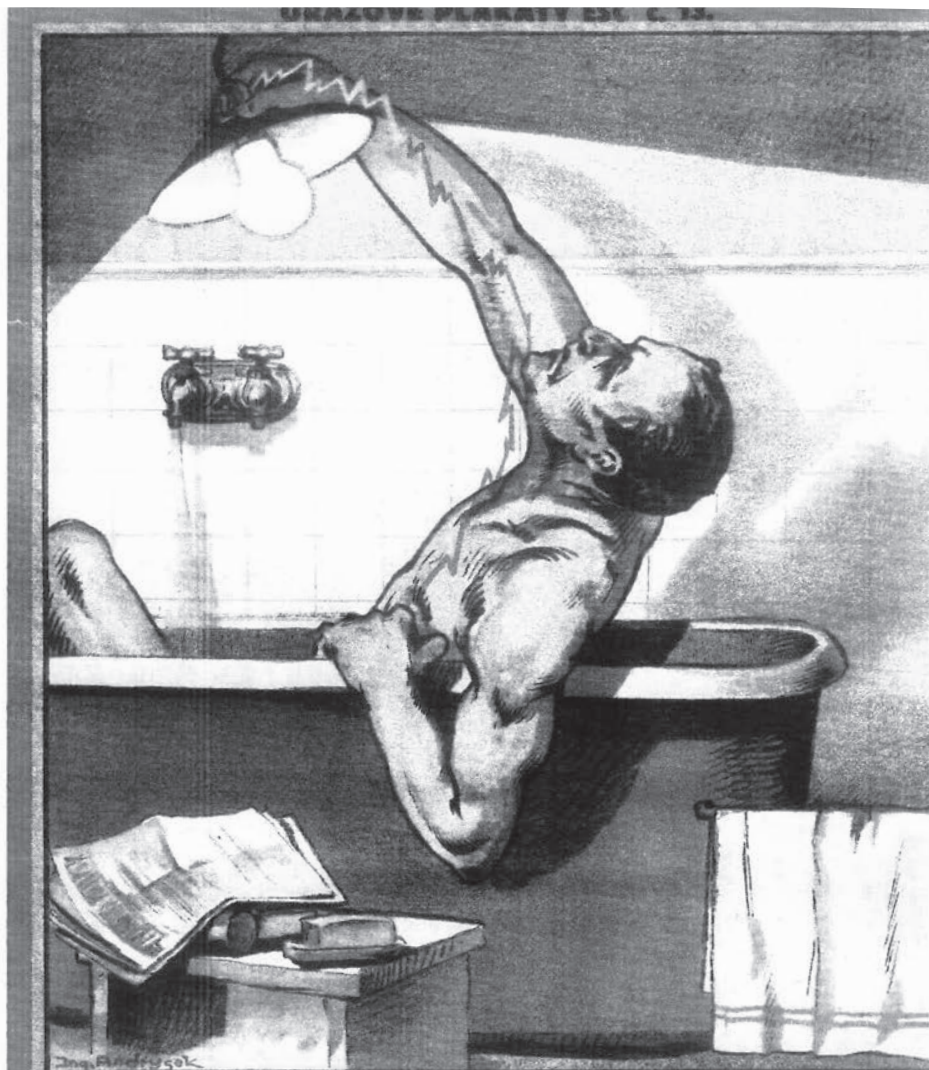
Bezpečnostné plagaty SE

Edice uměl. vob. Jan Ziegler, Praha XII., 1961

**JESTLI STOJÍŠ VO VLHKOSTI,
ALE SI MOKRÝ ALEBO BOSÝ,
NEŠAHAJ ANI NA VYPINAČE!**

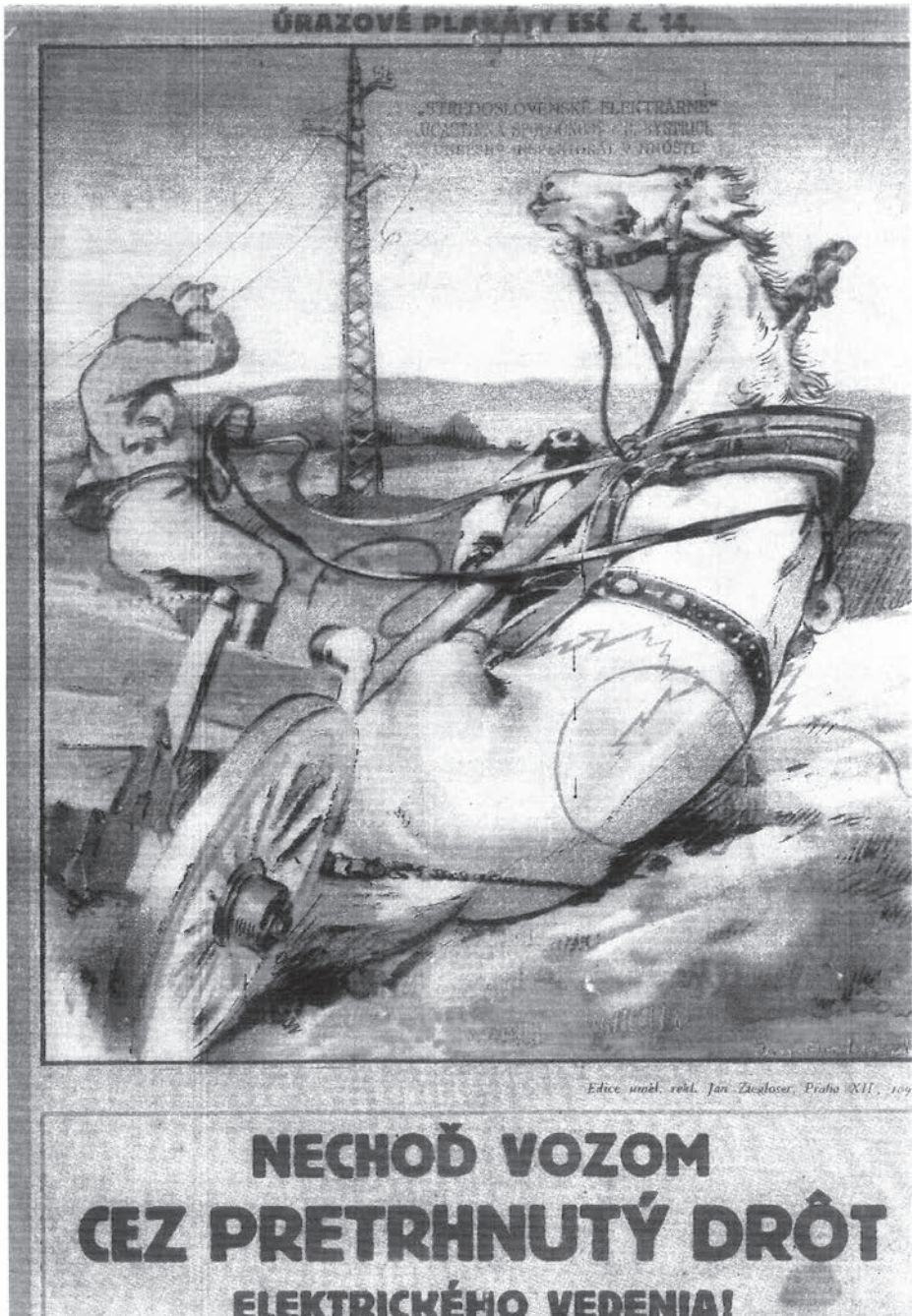
Bezpečnostné plagaty SE

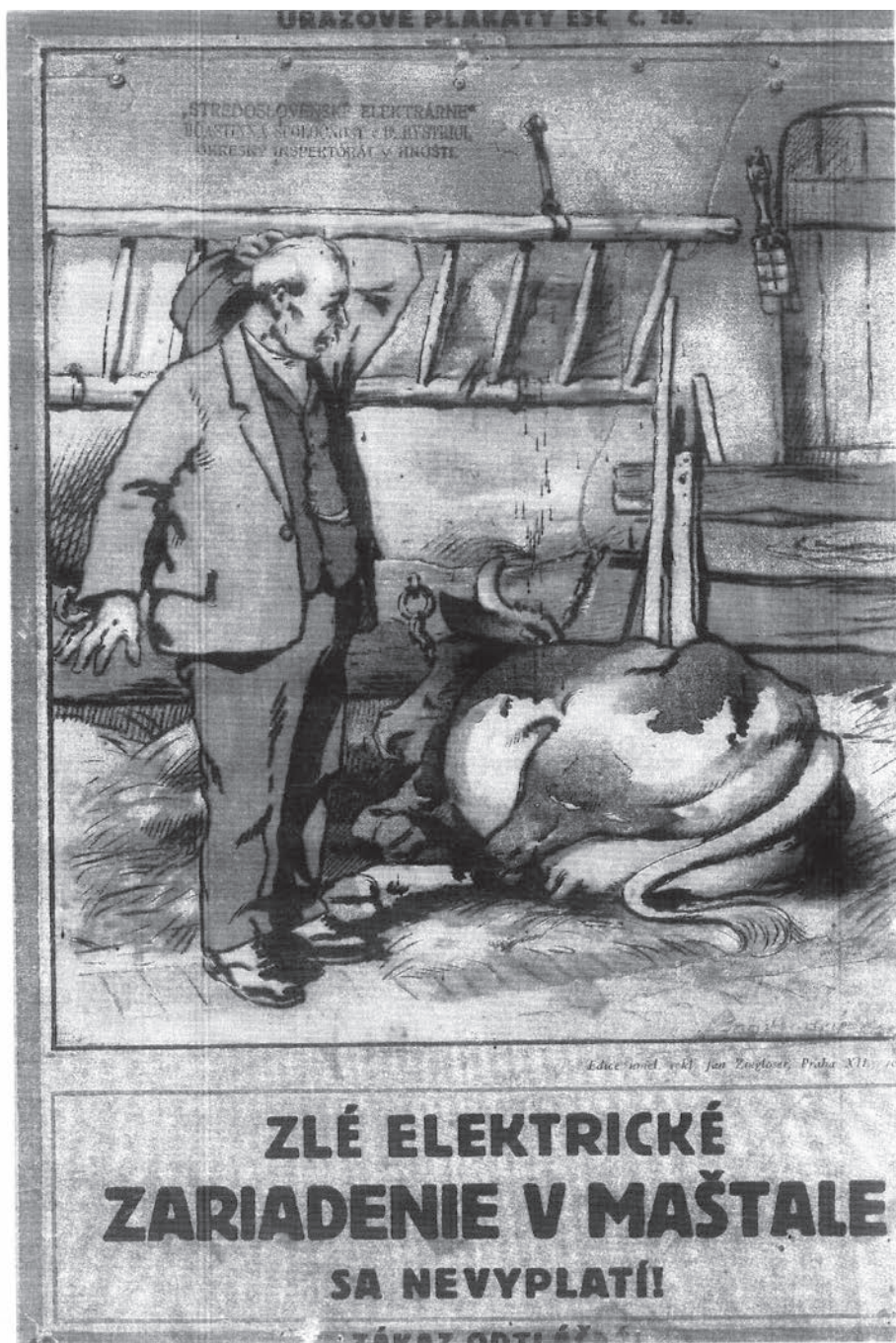
Edice omůž, robí Jan Zeyfoser, Praha XII. 109

**KEĎ SA
KÚPAŠ, NEDOTÝKAJ SA
ELEKTRICKÉHO ZARIADENIA!**

Bezpečnostné plagaty SE

Bezpečnostné plagaty SE

Bezpečnostné plagaty SE

Bezpečnostné plagaty SE

621.311.1 (437.6)

SLOVENSKÝ ELEKTROTECHNICKÝ SVÄZ
BRATISLAVA, LAMAČSKÁ 25.

Ing. Ján Vávra

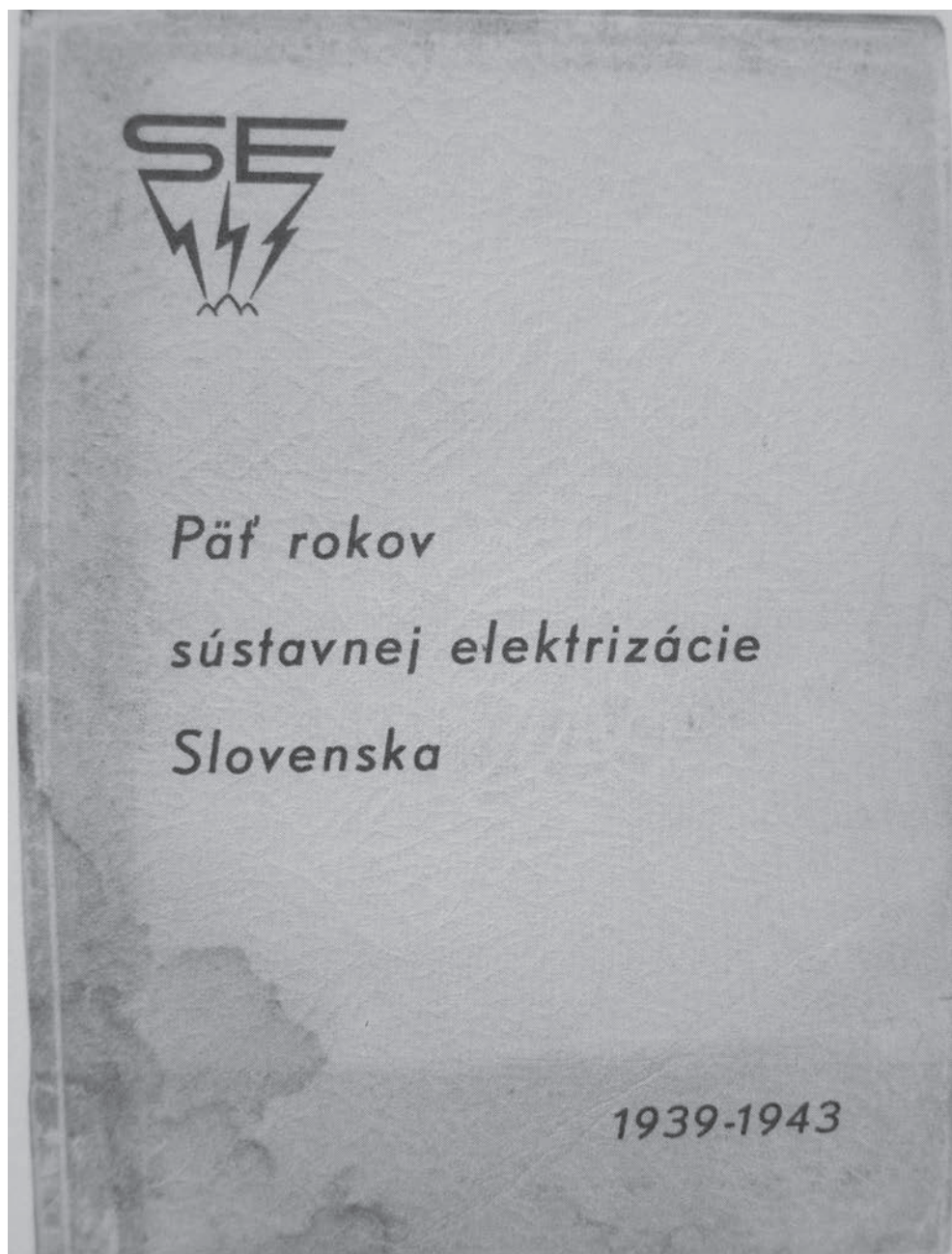
DNEŠNÝ STAV ELEKTRIZÁCIE
SLOVENSKA A JEJ VÝVIN

Prednášky SES – 1.
(24. II. 1943)

NÁKLADOM
SLOVENSKÉHO ELEKTROTECHNICKÉHO SVÄZU, BRATISLAVA
MAREC 1944

Významne publikácia vydané v rokoch 1938-1948

Významne publikácia vydané v rokoch 1938-1948

Významne publikácia vydané v rokoch 1938-1948

PRÚD

Majiteľ a vydavateľ: Ústredný závodný výbor zamestnancov SE a Národná správa SE v Bratislave. — Redakcia a administrácia: Bratislava, Lamačská cesta 25. — Zodpovedný redaktor: Jozef Gróf. — Tlač: „Unia“ knihtlačiareň v Bratislave, Kolárska ul. 5. Podací poštový úrad: Bratislava 2. Vydávanie povolené výmerom číslo: 14840/II-2/1945, NB zo dňa 22. októbra 1945.

ČASOPIS ZAMESTNANCOV SLOVENSKÝCH ELEKTRÁRNÍ

Ročník II.

Číslo 5.

Obsah :

J. Gróf: Rok mieru.

K. Šufliarsky: Účel štatistiky v podniku.

Ing. Beránek: Elektrifikácia železníc so zvláštnym zreteľom na súčasnú potrebu Slovenska.

P. Dudík: Rozvod elektrického prúdu.

A. Polakovič: Zprávy Odborového hnutia.

Vyhláška o úprave mzdových a pracovných podmienok robotníctva a úradníctva.

Zprávy z cudziny.

Osobné zvesti.

Veselé drobničky.

Máj 1946

Prúd, časopis SE

